

Knihovna FF MU Brno

2 5 7 0 1 0 5 9 8 3

scriptores antiqui Romani imaginibus ornati

CAESAR IS

e commentariis de bello Gallico

BELLVM HELVETICVM

composuit Rubricastellanus

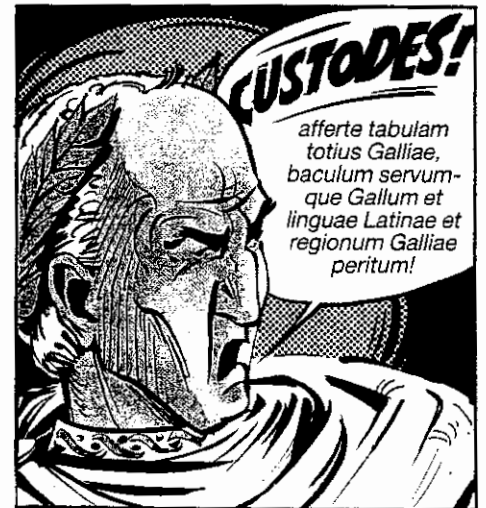
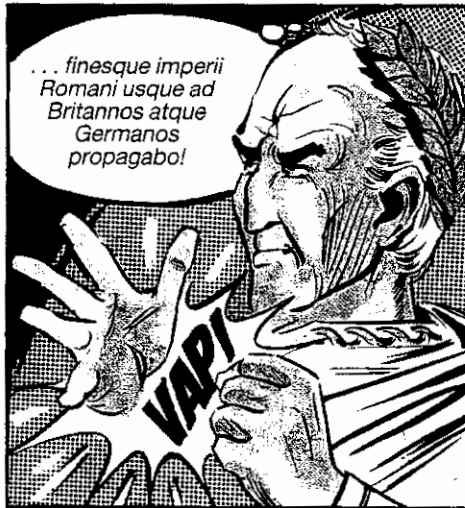
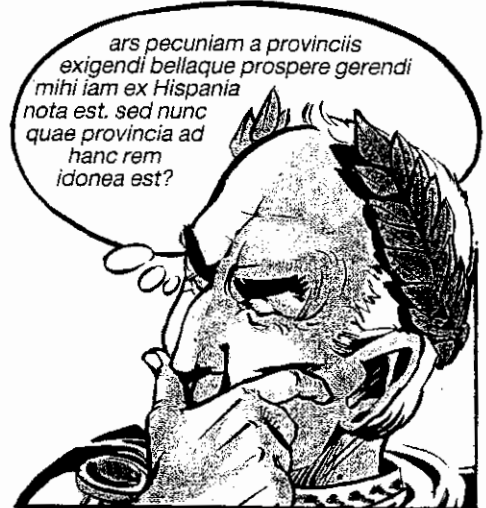
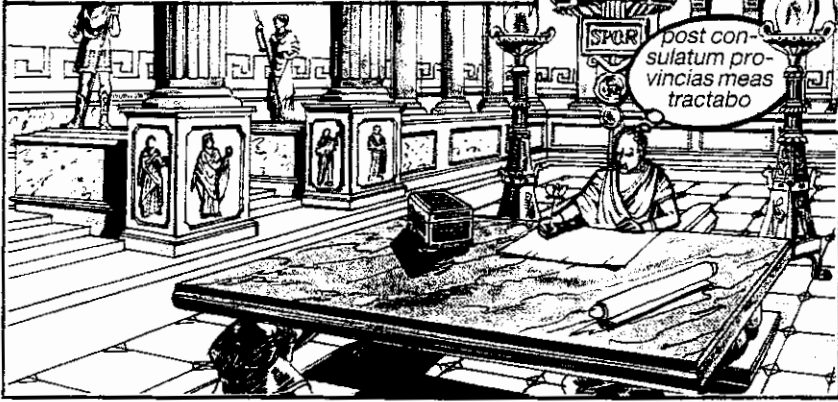
pinxit Faber

Ernst Klett Verlag

Stuttgart München Düsseldorf Leipzig

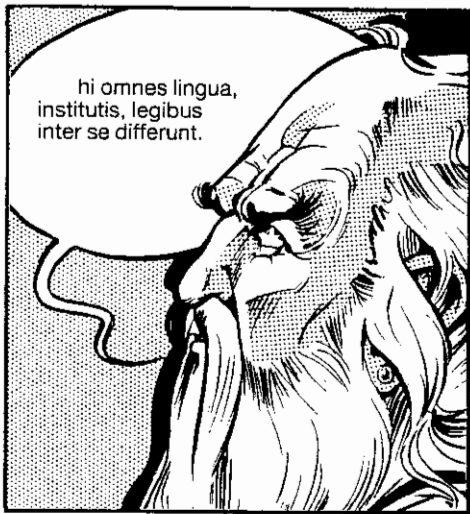

anno a.u.c. DCVC (i.e LIX a.Chr.n.) ultimo consulatus sui die Caesar, quae proconsul facturus sit, secum volvit . . .

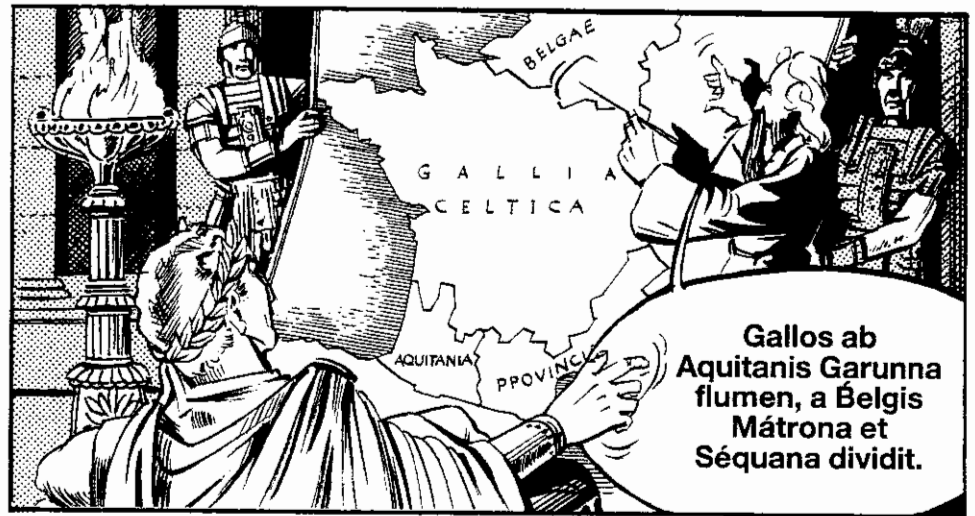

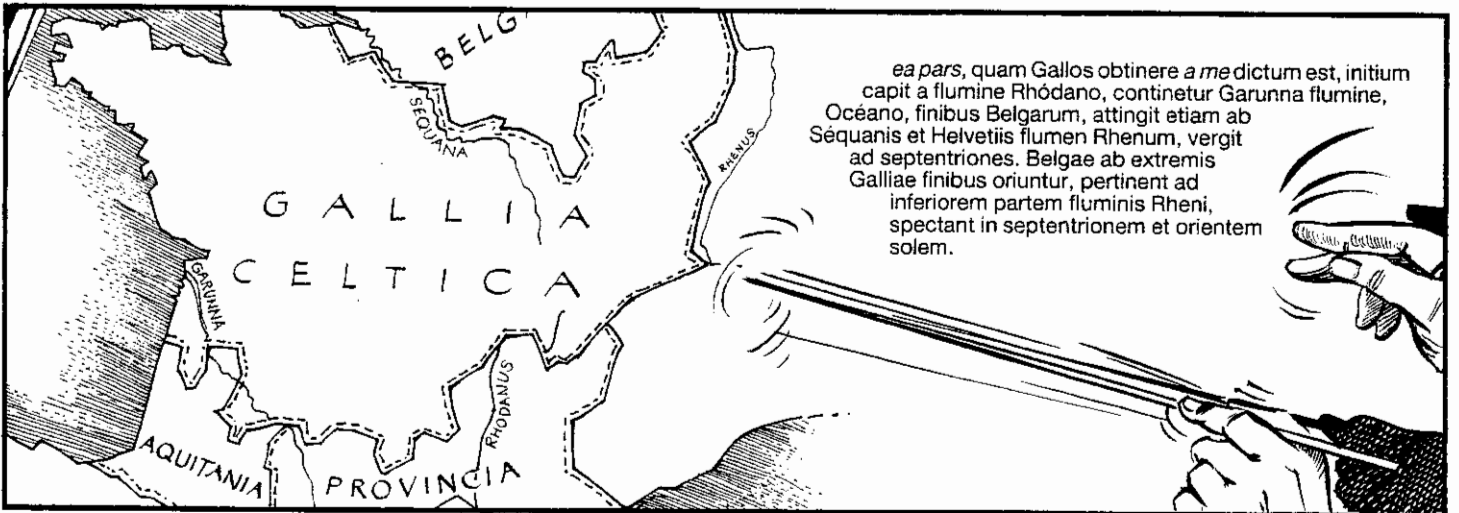

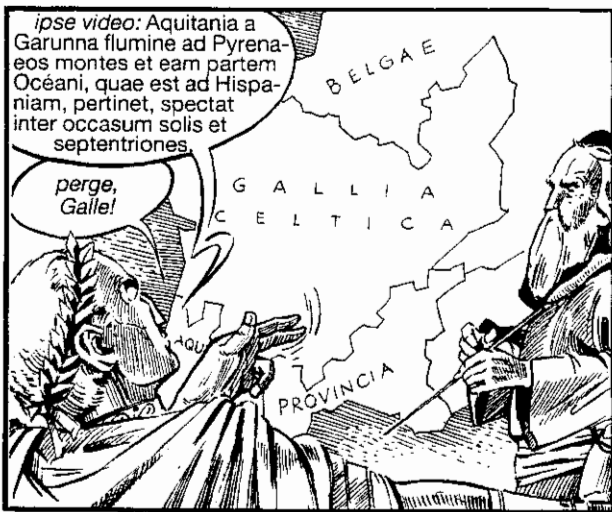
hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt.

Gallos ab Aquitanis Garunna flumen, a Belgis Mátrona et Séquana dividit.

ea pars, quam Gallos obtinere a me dictum est, initium capit a flumine Rhódano, continetur Garunna flumine, Océano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Séquanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem.

ipse video: Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Océani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones.

perge, Galle!

omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.

suntne aliae civitates fortissimae in Gallia?

sunt, o Caesar! eadem de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cottidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.

postea: Caesar tres iam menses cum copiis ante urbem moratur, cum ...

ave, Caesar! tibi nuntium maximi momenti ex Gallia Transalpina affero: Helvetii e finibus suis exire atque iter facere conantur per provinciam nostram.

iam tribus annis ante* Orgétorix quidam, qui apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus, M. Messala M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent.

*anno LXI a. Chr.n.

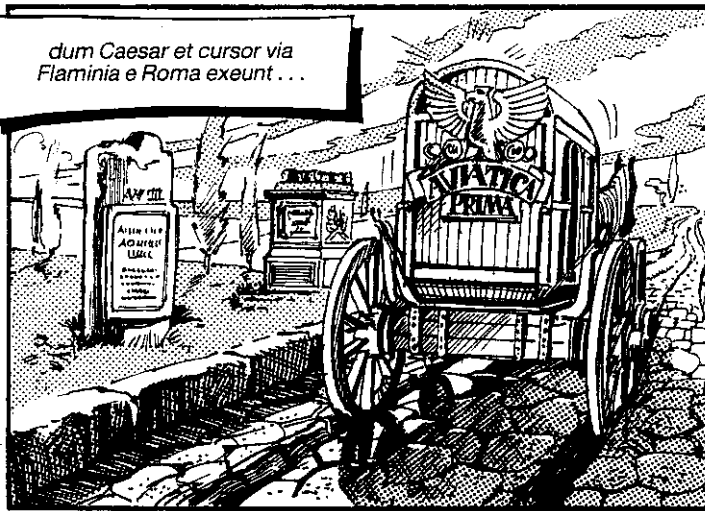
celerrime equos iungite Aviaticae Primae!

*celerrima raeda publica

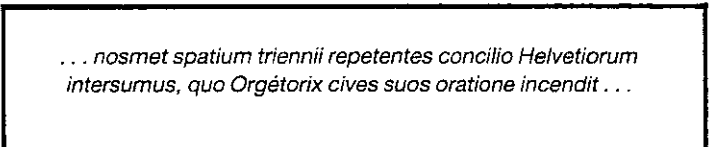

tu quidem, cursor, me Genavam comitaberis. omnia cetera mihi in itinere narrabis.

ut iubes, Caesar!

dum Caesar et cursor via Flaminia e Roma exeunt ...

... nosmet spatium triennii repetentes concilio Helvetiorum intersumus, quo Orgétorix cives suos oratione incendit ...

sodales!
loca quidem amoena
incolentes tamen
undique loci natura
continemur ...

... una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum nostrum a Germanis dividit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et fines nostros, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam Romanam a nobis dividit.

nuda veritas est!

venter mihi iam intumescit.

his rebus fit, ut et minus late vagari et minus facile finitimis bellum inferre possimus.

his verbis Divico princeps, qui iam anno CVII a Chr.n. bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat, ita respondet:

ita est, ut Orgetorix dicit: pro multitudine hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos fines habemus, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patent!

itaque vobis persuadere volo, ut de finibus nostris cum omnibus copiis exeamus! per facile est, cum virtute omnibus praestemus, totius Galliae imperio potiri!

ergo proficiscamur!

nimum ille viribus suis confidit

his rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare: iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere ...

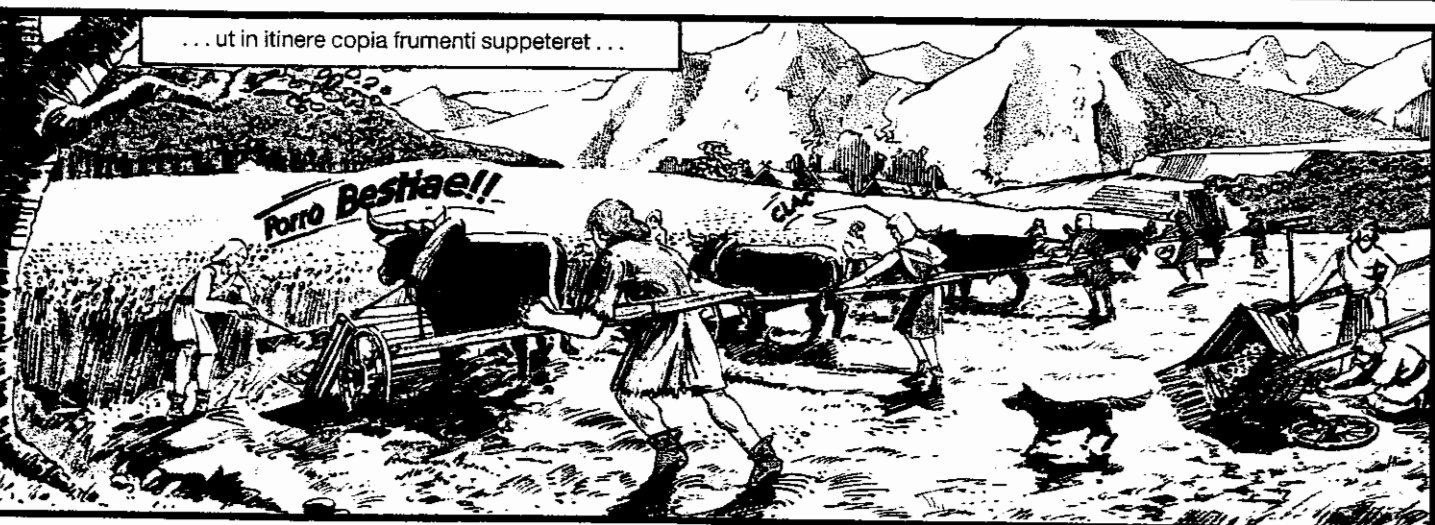

XVIII, XIX, XXI

pac-tum est!

... sementes quam maximas facere ...

... ut in itinere copia frumenti suppeteret ...

Porro Bestiae!!

LEGATIO ORGETORIGIS AD SEQVANOS ET HÆDVOS

.... cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Orgetorix sibi legationem ad Sequanos atque Haeduos suscepit.

H A E D V I

Orgétorix in eo itinere pervenit ad Cásticum, Catamantaloedis filium. Castici pater regnum in Séquanis multos annos obtinuerat et ab senatu populi Romani amicus appellatus erat.

salvus sis, Cástice! comitare me ad Dumnorigem, principem Haeduorum. agitur de re, quae est magni ponderis!

salvus sis Orgétorix!

deinde ambo ad Haeduos equitantes colloquuntur ...

e finibus nostris emigrare volumus. res ad proficiscendum necessarias iam prae-paraturi sumus.

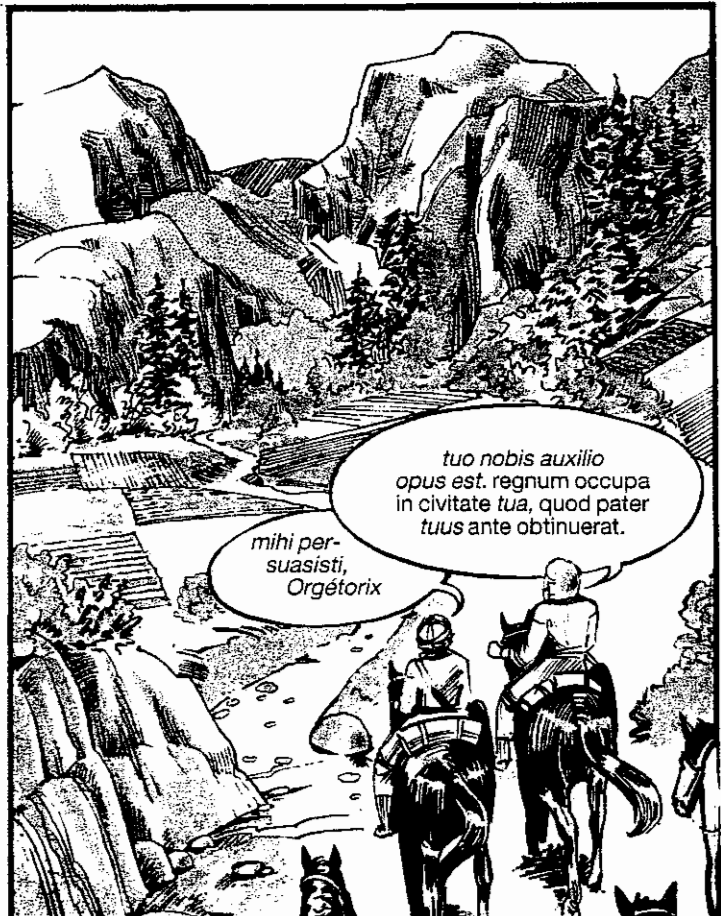
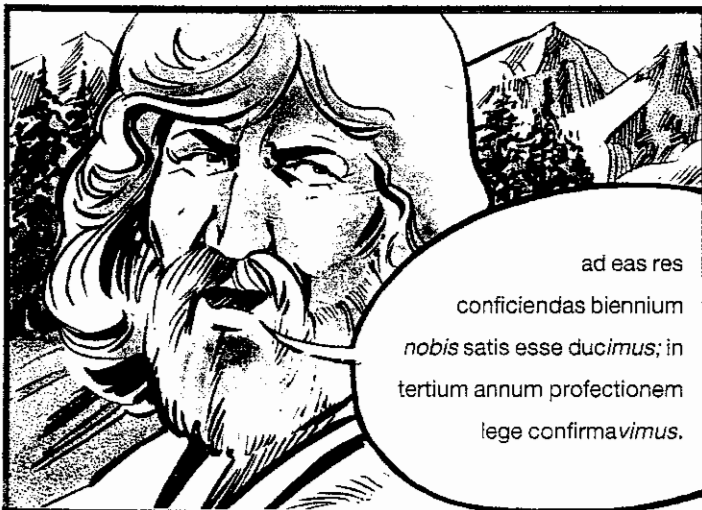
revera de re, quae est maximi momenti, dicis!

tuo nobis auxilio opus est. regnum occupa in civitate tua, quod pater tuus ante obtinuerat.

mihî per-suasisti, Orgétorix

ad eas res conficiendas biennium nobis satis esse ducimus; in tertium annum perfectionem lege confirmavimus.

interea duo nostri viri ad Dumnorigem, fratrem Diviciaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, pervenerunt...

salvus sis, Dumnorigi!

salvi sitis etiam vos, Orgétorix et Cásticus!

nobis aliquid, quod est maximi momenti, tecum agendum est!

sequimini me! mihi locus remotus atque rebus secretis idoneus notus est.

dum hunc locum petunt, Orgétorix etiam Dumnorigi Haeduo persuadet, ut idem conetur atque Cásticus.

perfacile factu est conata perficere propterea, quod ipse meae civitatis imperium obtenturus sum. non est dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possint; me meis copiis meoque exercitu vobis regna conciliaturum confirmo.

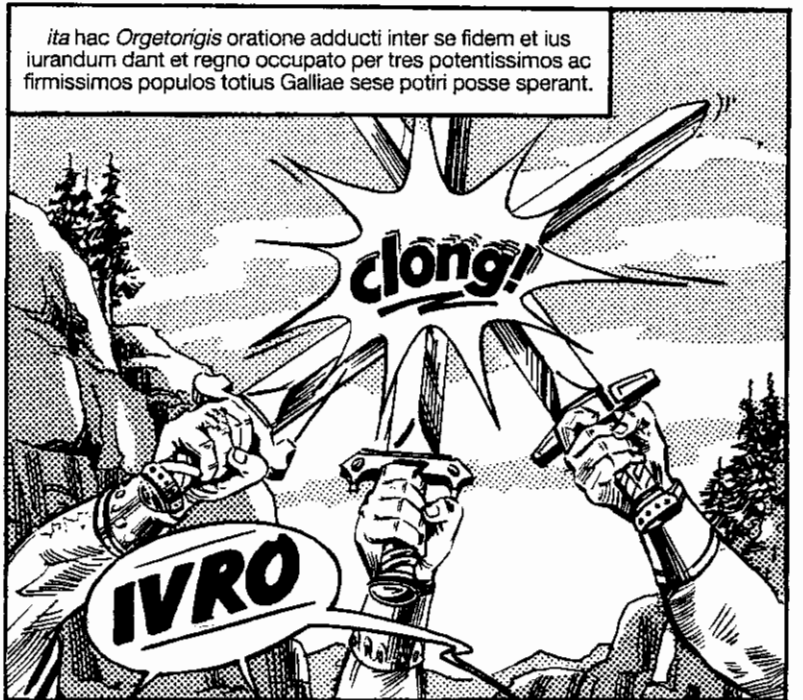
ut foedus sancitur, filiam meam tibi in matrimonium dabo.

quod filiam mihi in matrimonium dare vis, maximo me honore afficis. consentio.

iuremus!

ecce locum, de quo dixi.

ita hac Orgétorigis oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

clong!

IVRO

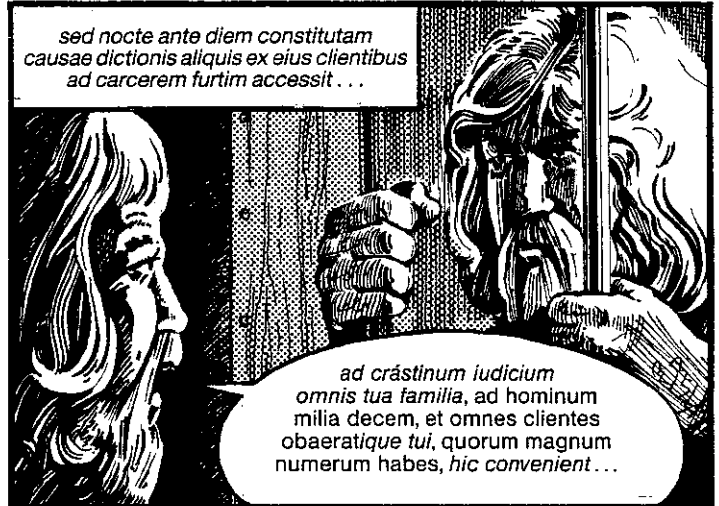
cari confederati! domum revertamur, ut proposita perficiamus!

ea res est ceteris Helvetiis per indicium enuntiata, qui consilia Ortegorigis oppugnant atque domum redeuntem hostilem in modum accipiunt . . .

. . . et comprehendunt. magistratus Helveticus Ortegorigi, quid ei eventurum sit, explanat.

Orgétorix, cum mane postridie ad locum supplicii veheretur . . .

. . . per omnes suos, ne causam diceret, se eripuit.

cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum
exsequi conaretur multitudinemque hominum ex
agris magistratus cogerent, *proelium commissum*
est...

... in quo Orgétorix mortuus est. neque abest suspicio, ut Helvetii
arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

post hanc excursionem ad tempus praesens redimus:
Caesar et cursor interea Padum prope Placentam raeda transvehuntur . . .

adhuc novis rebus
studet ille
Orgétorix?

Orgétorix mortuus est,
mi imperator. post eius
mortem nihilominus Helvetii
id, quod constituerant,
conantur . . .

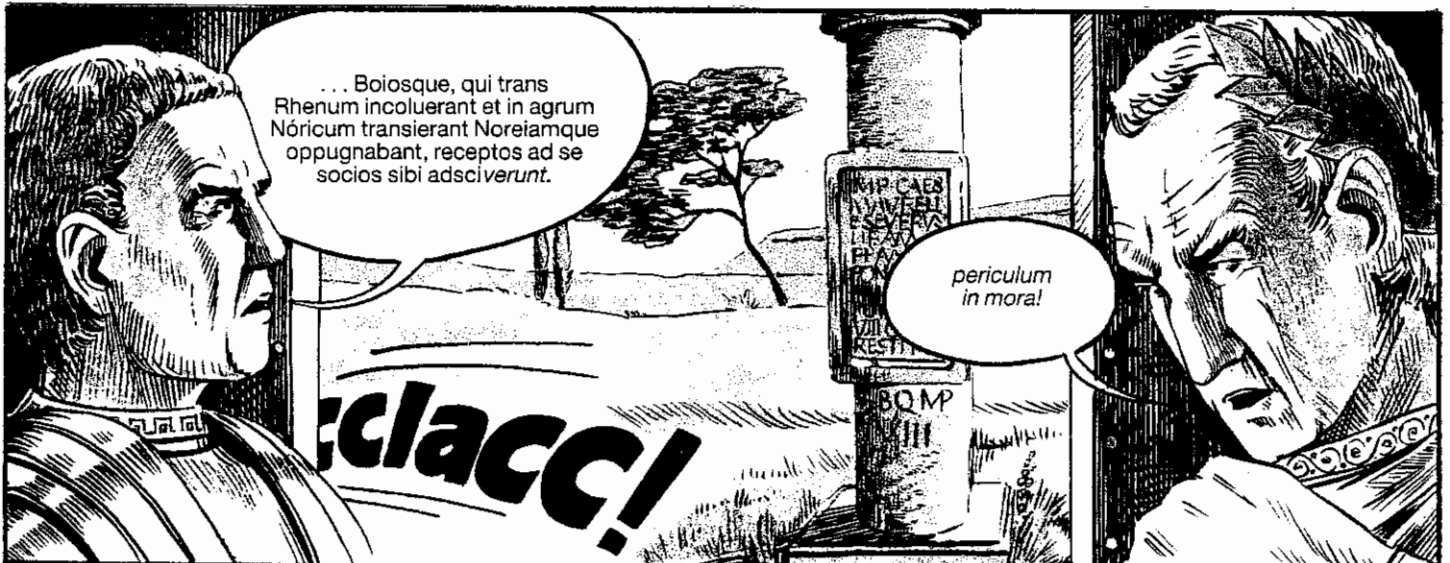
ubi iam se ad eam rem
paratos esse arbitrati sunt, oppida sua
omnia numero ad duodecim, vicus ad
quadringentos, reliqua privata aedificia
incenderunt . . .

. . . frumentum omne, praeter quod
secum portaturi erant, combusserunt,
ut domum reditionis spe sublata
paratiores ad omnia pericula subeunda
essent;

ratione igitur
terrae combustae
usi sunt. hanc alii
postea
imitabuntur!

quod iam factum est:
persuaserunt Raúracis et Tulingis et
Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio
oppidis suis vicisque exustis una cum iis
proficiscerentur . . .

incita equos,
raedarie!

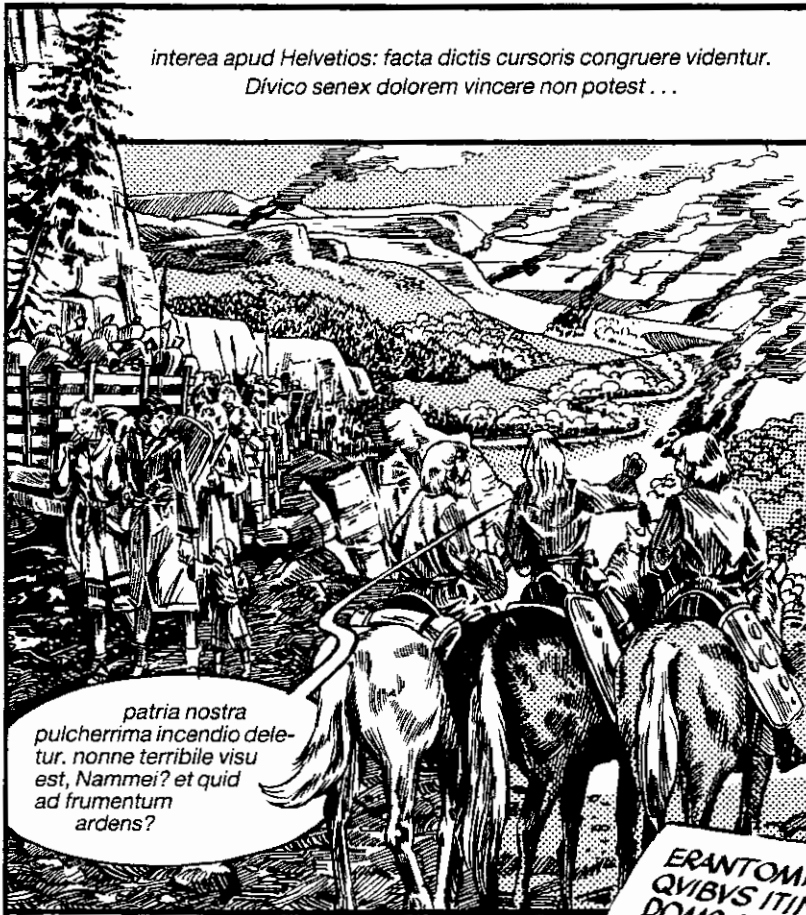
. . . Boiosque, qui trans
Rhenum incoluerant et in agrum
Nóricum transierant Noreiamque
oppugnabant, receptos ad se
socios sibi adsciverunt.

periculum
in mora!

clacc!

interea apud Helvetios: facta dictis cursoris congruere videntur.
Dívico senex dolorem vincere non potest . . .

patria nostra
pulcherrima incendio dele-
tur. nonne terribile visu
est, Nammei? et quid
ad frumentum
ardens?

trium mensium molita
cibaria sibi quemque domo
efferre iussimus. hoc satis est.
quid tu censes,
Verucloeti?

censeo nobis non quae
praeterita, sed quae
futura sint prospicien-
dum esse! ceterum
denuo de itinere
dicendum est.

hoc loco agmen Helveticum paulisper relinquimus,
ut tabula adhibita cognoscamus, qua via Helvetiis
eundum fuerit:

ERANT OMNINO ITINERA DVO
QUIBVS ITINERIBVS HELVETII
PER SEQUANOS ANGVSTVM ET
DIFFICILE INTER MONTEM
IVRAM ET FLVMEN RHODANVM
VIX QVA SINGVLI CARRI DVCE-
RENTVR MONS AVTEM ALTIS-
SIMVS IMPENDEBAT VT
FACILE PERPAVCI PROHIBERE
POSSENT ALTERVM PER
PROVINCIAM ROMANAM
MVLTO FACILIVS PER
PEDITIVS PROPTEREA QVOD
ET ALLOBROGVVM QVI NVPER
PACATI ERANT RHODANVS
FLVIT ISQVE NON NVLLIS
LOCIS VADO TRANSITVR
EXTREMVM OPPI DVVM ALLO-
BROGVVM EST PROXIMVMQVE
HELVETIORVM FINIBVS
GENAVA EX EO OPPIDO
PONS AD HELVETIOS PERTI-
NET.

ut revertamur, unde digressi sumus, principibus prae agmine
Helvetiorum equitantibus nos immiscemus . . .

ita est!
nobis Rhodanus ponte Gena-
vensi transeundus iterque per
fines Allobrogum faciendum
est.

difficilius est iter per
Sequanos.

Allóbroges cras nobis viam per fines suos concessuros spero.

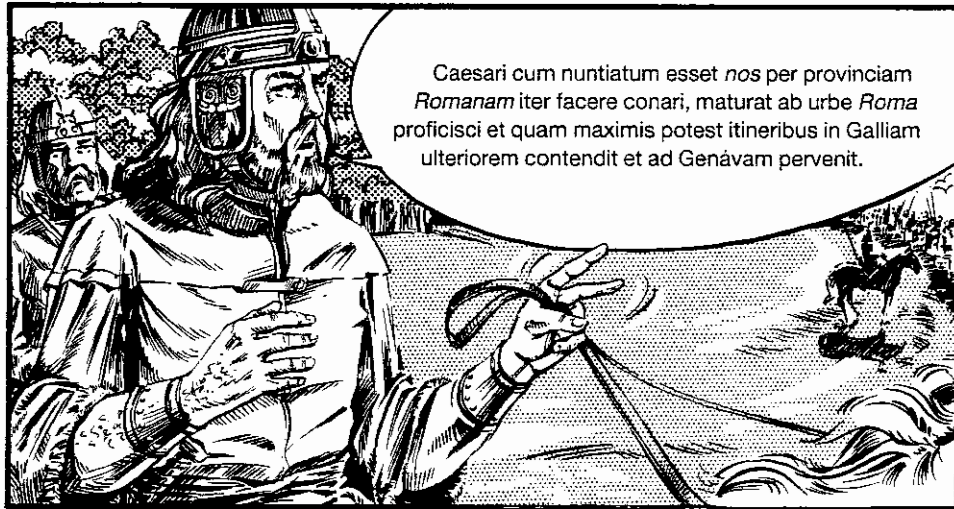
nisi concedent, iter per provinciam Romanam per vim temptabimus.

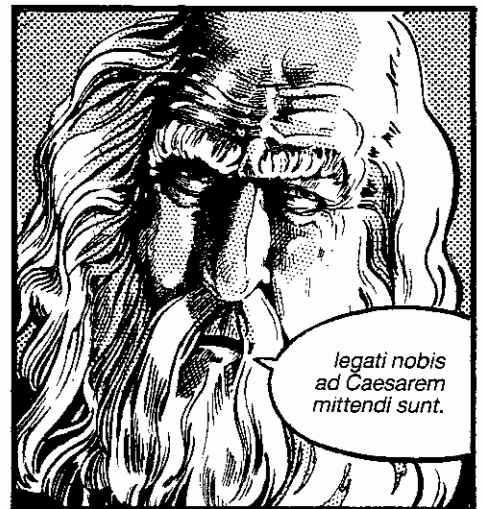
interea exploratores Helvetii ab excursione redeunt . . .

quid autem cognovistis?

ab excursione rediimus, Divico.

Caesari cum nuntiatum esset nos per provinciam Romanam iter facere conari, maturat ab urbe Roma proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genávam pervenit.

legati nobis ad Caesarem mittendi sunt.

atque ita factum est: ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum.

ut prospere omnia vobis eveniant!

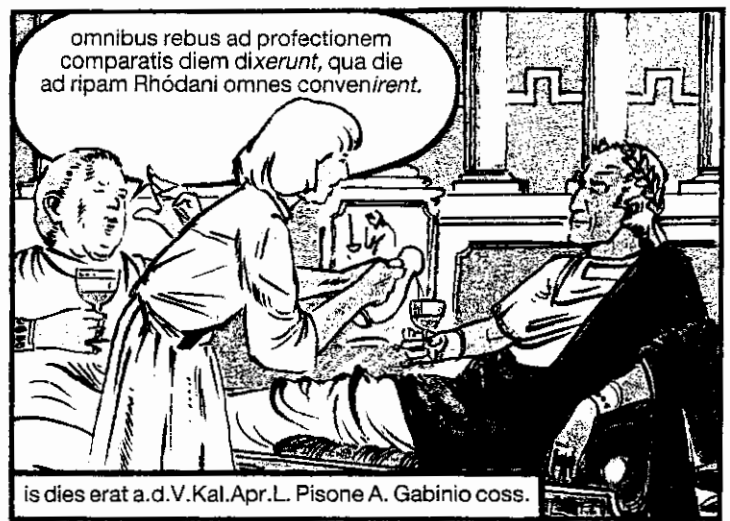
Caesar, qui interea Genávam pervenit, a praefecto oppidi salutatur, cursorem quidem dimittit . . .

acceptus venis, Caesar! eamus intro!

salve!

ubi linguam Latinam didicisti, puer?

domino meo iam secundum annum servo, cuius familia me linguam Latinam docebat.

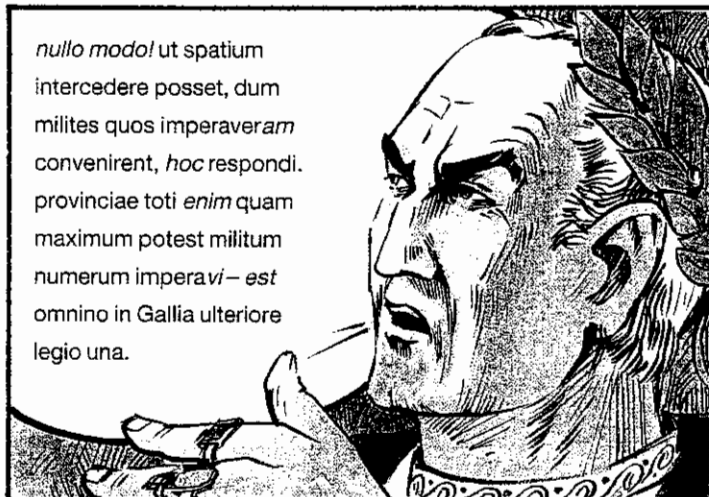

linguam nostram incredibili celeritate didicit. tuus est, si tibi placet.

quod legatis respondisti diem te ad deliberandum sumpturum, serione dixisti?

maximas tibi gratias ago! sed ad rem revertamur!

nullo modo! ut spatium intercedere posset, dum milites quos imperaveram convenirent, hoc respondi. provinciae toti enim quam maximum potest militum numerum imperavi - est omnino in Gallia ulteriore legio una.

at Helvetii Rhodanum per vim transire conabuntur!

pontem, qui est ad Genavam, rescindi iussi. a facu Lemanno ad montem luram murum fossamque perducam.

quod Helvetiis iter per provinciam non concessisti, difficultates nobis afferet.

recte suspicaris. sed hoc concedendum non putabam, quod memoria teneo L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum...

... neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimo.

sed satis de hoc! sequere me, Varuccio, in castra legionis!

paulo post: Caesar ea legione, quae in Gallia ulteriore erat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno ad montem Iuram murum fossamque perducit ...

altius fodite! murus in altitudinem pedum sedecim exstruendus est!

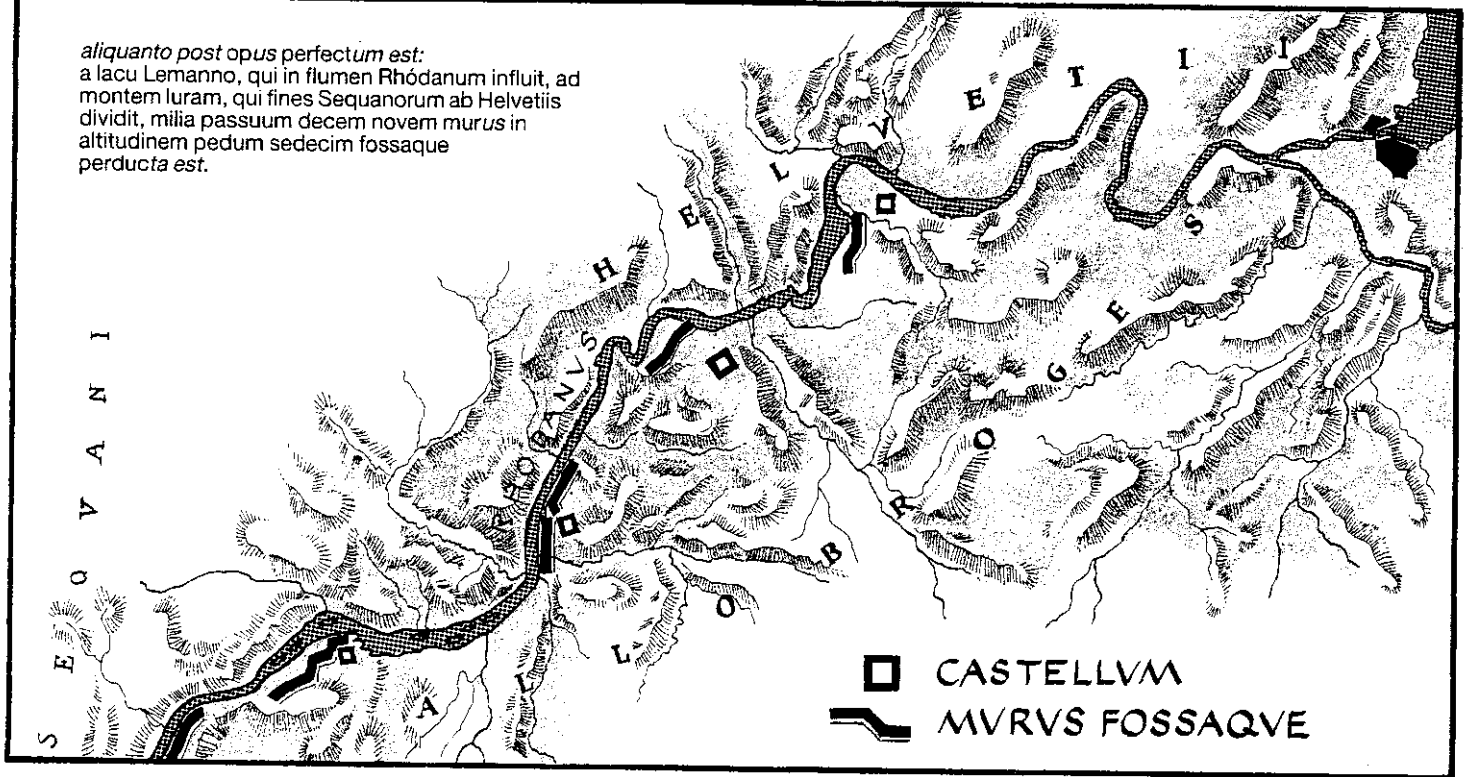
... quem in praetorio cum illo puero Gallico se delectare credo.

vix ille novus proconsul huc pervenit, cum nobis in servorum modum laborandum est ...

qui fidit, fodit.

aliquanto post opus perfectum est: a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murus in altitudinem pedum sedecim fossaque perducta est.

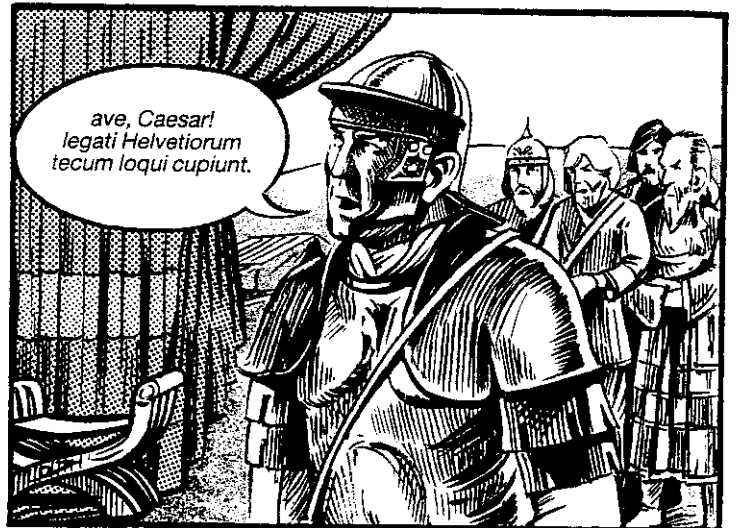

tum Caesar in praetorio cum legatis consultat, quae praeterea facienda sint.

eo opere perfecto praesidia disponemus, castella communiemus, quo facilius, si nobis invitis Helvetii transire conentur, prohibere possimus.

ave, Caesar! legati Helvetiorum tecum loqui cupiunt.

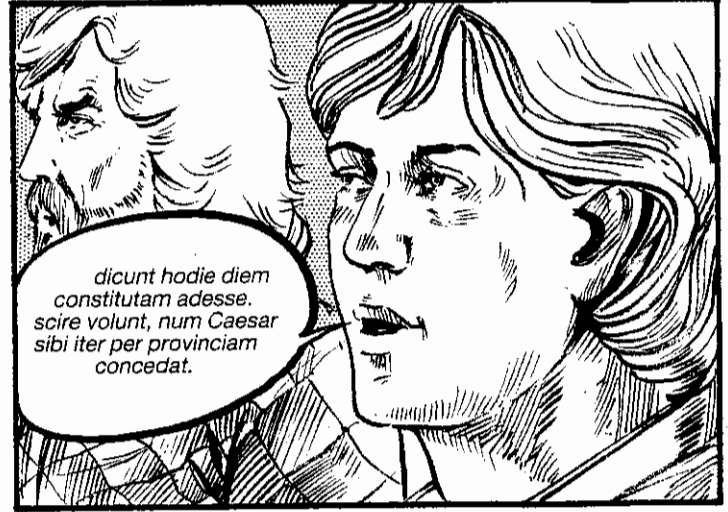
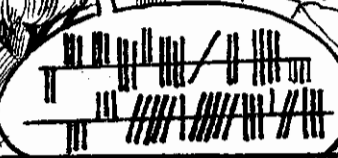

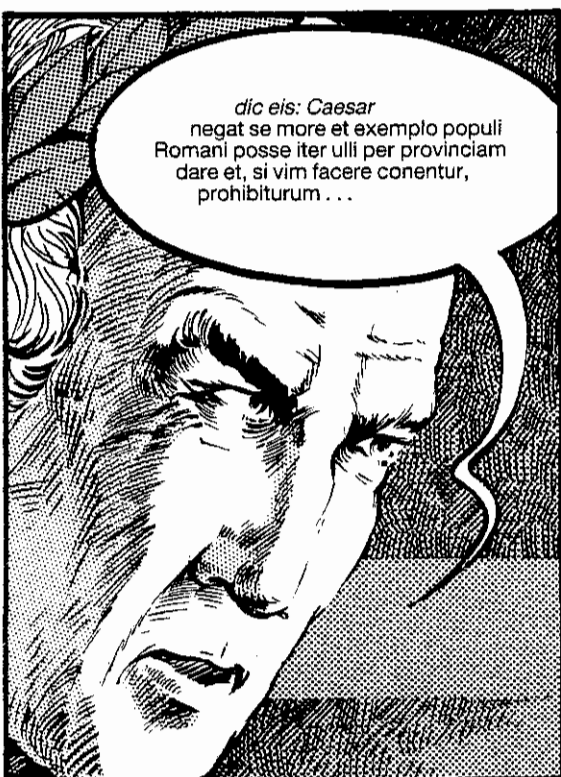
Caesar enim legatis Helvetiorum, qui iam prius eum adierant, dixit, si quid vellent, ad Id. Apr. reverterentur. ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, legati ad eum reverterunt . . .

converte in
Latinum,
Varuccio!

dicunt hodie diem
constitutam adesse.
scire volunt, num Caesar
sibi iter per provinciam
concedat.

dic eis: Caesar
negat se more et exemplo populi
Romani posse iter ulli per provinciam
dare et, si vim facere conentur,
prohibitum . . .

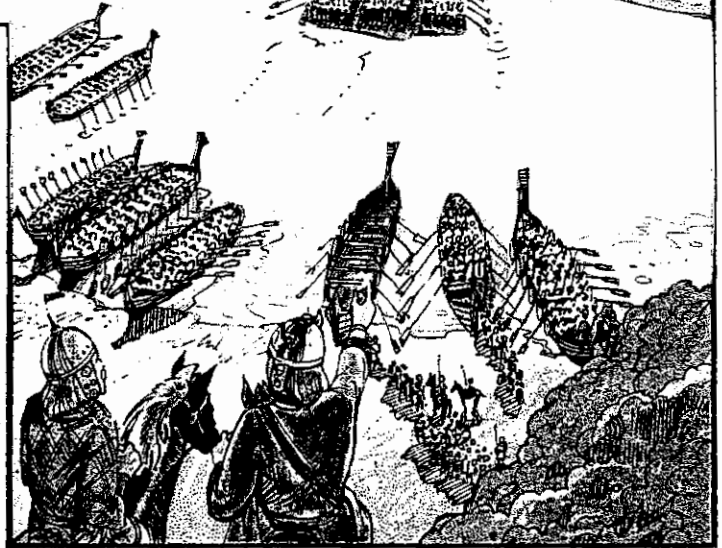

quod Caesar Helvetios de spe
itineris per provinciam faciendi delecerit,
se gravissima ira incensos esse, praesertim
cum ab eo decepti essent. ita Helvetiis
iter per vim faciendum esse.

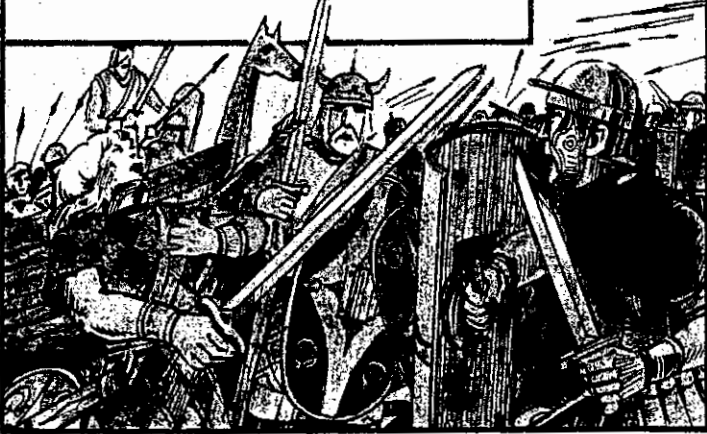
*quae fecerunt: Helvetii ea spe delecti navibus iunctis
ratibusque compluribus factis alii vadis Rhodani, qua
minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu ...*

*... saepius noctu si perrumpere possent
conati ...*

*... operis munitione et militum concursu et
telis repulsi hoc conatu de-stiterunt*

*hac ipsa nocte Helvetii concilium
agunt ...*

*ceterum censeo
nobis in patriam
redeundum
esse!*

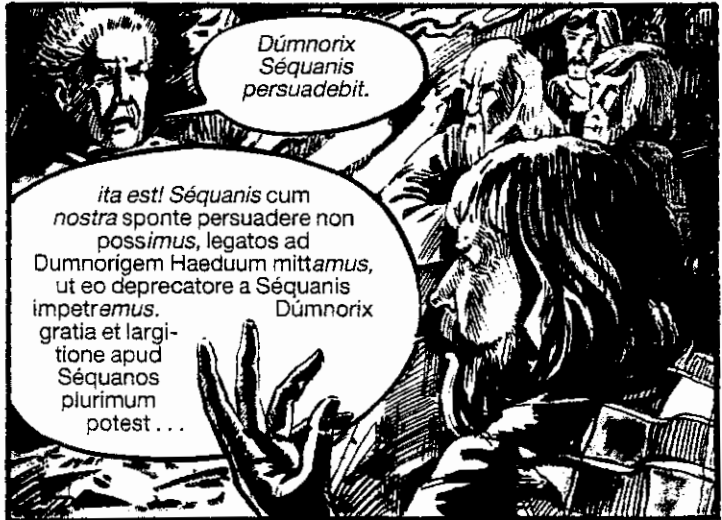
*animum ne demittamus!
tamen relinquitur una per
Séquanos via ...*

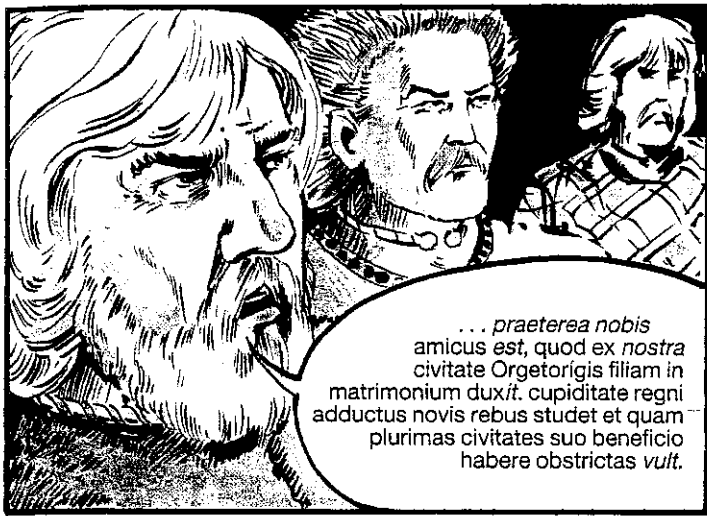
*... qua Séquanis
invitis propter
angustias ire non
possumus!*

*Dumnorix
Séquanis
persuadebit.*

*ita est! Séquanis cum
nostra sponte persuadere non
possimus, legatos ad
Dumnorigem Haeduum mittamus,
ut eo deprecatore a Séquanis
impetremus.
gratia et largi-
tione apud
Séquanos
plurimum
potest ...*

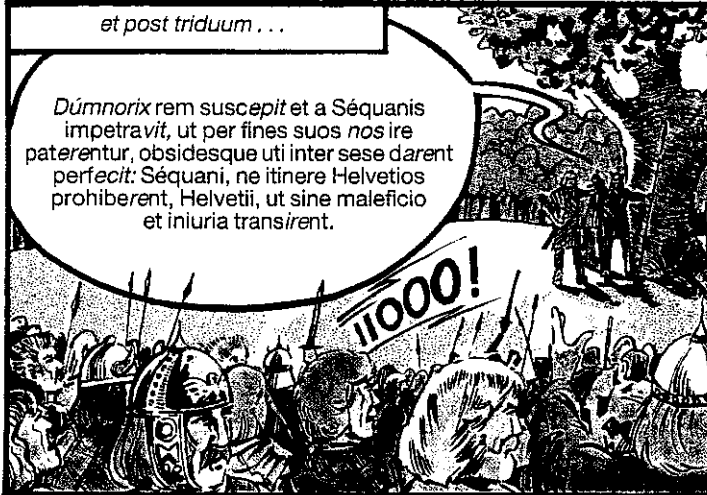

... praeterea nobis
amicus est, quod ex nostra
civitate Orgetorigis filiam in
matrimonium duxit. cupiditate regni
adductus novis rebus studet et quam
plurimas civitates suo beneficio
habere obstrictas vult.

fiat quidem!
legati ad Haeduos
mittantur. triduo post huc
conveniamus, ut, quae
impetraverint,
cognoscamus.

et post triduum...

Dumnorix rem suscepit et a Séquanis
impetravit, ut per fines suos nos ire
paterentur, obsidesque uti inter sese darent
perfecit: Séquani, ne itinere Helvetios
prohiberent, Helvetii, ut sine maleficio
et iniuria transirent.

11000!

unus pro
omnibus –
omnes pro uno!

clam ad
Romanos trans-
fugiam.

aliquanto post transfuga quidam ad Romanos pervenit...

quid dicit,
Varuccio?

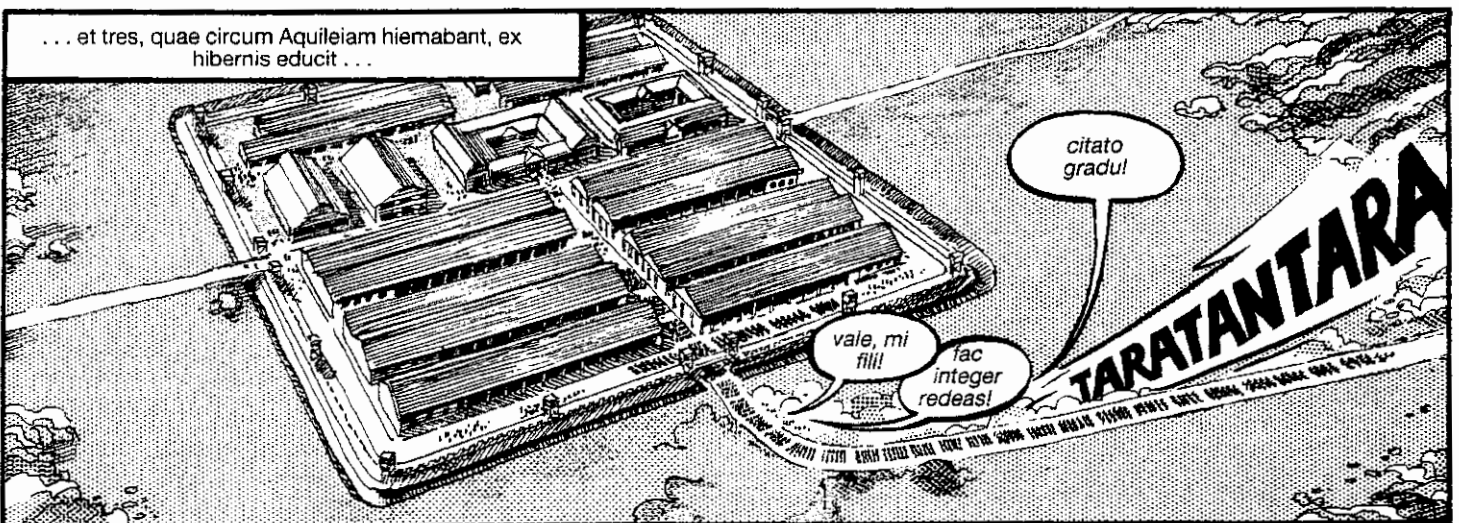
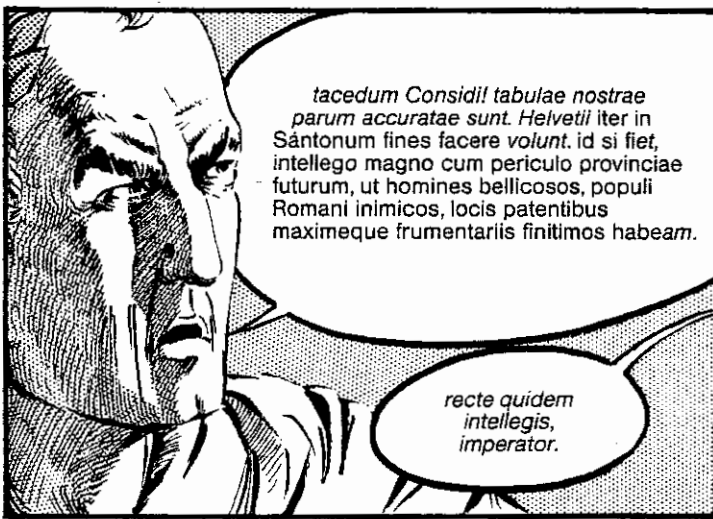
dicit Helvetiis esse in animo per
agrum Sequanorum et Haeduorum
iter in Santonum fines facere,
qui non longe a Tolosatium
finibus absunt, quae
civitas est in provincia
Romana.

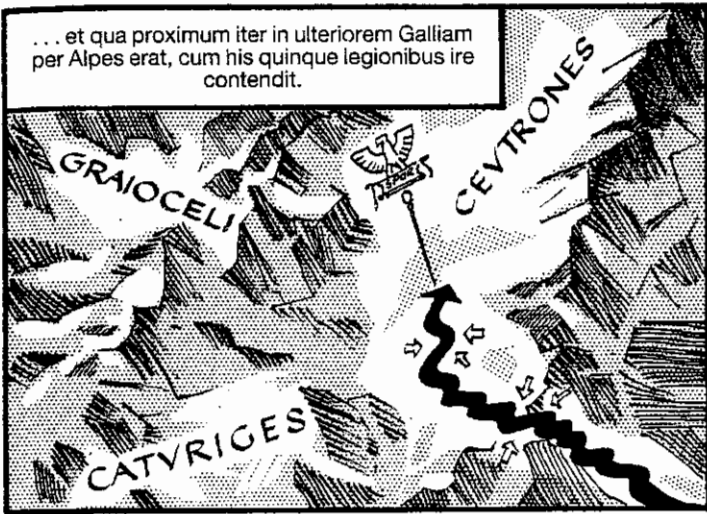

legatus Caesaris nomine Considius verbis transfugae haec adicit:

at fines
Santonum a Tolosatium
plus centum milibus
passuum absunt!? ergo
in finibus suis, unde
emigrare volunt,
propius a provincia
Romana
absunt.

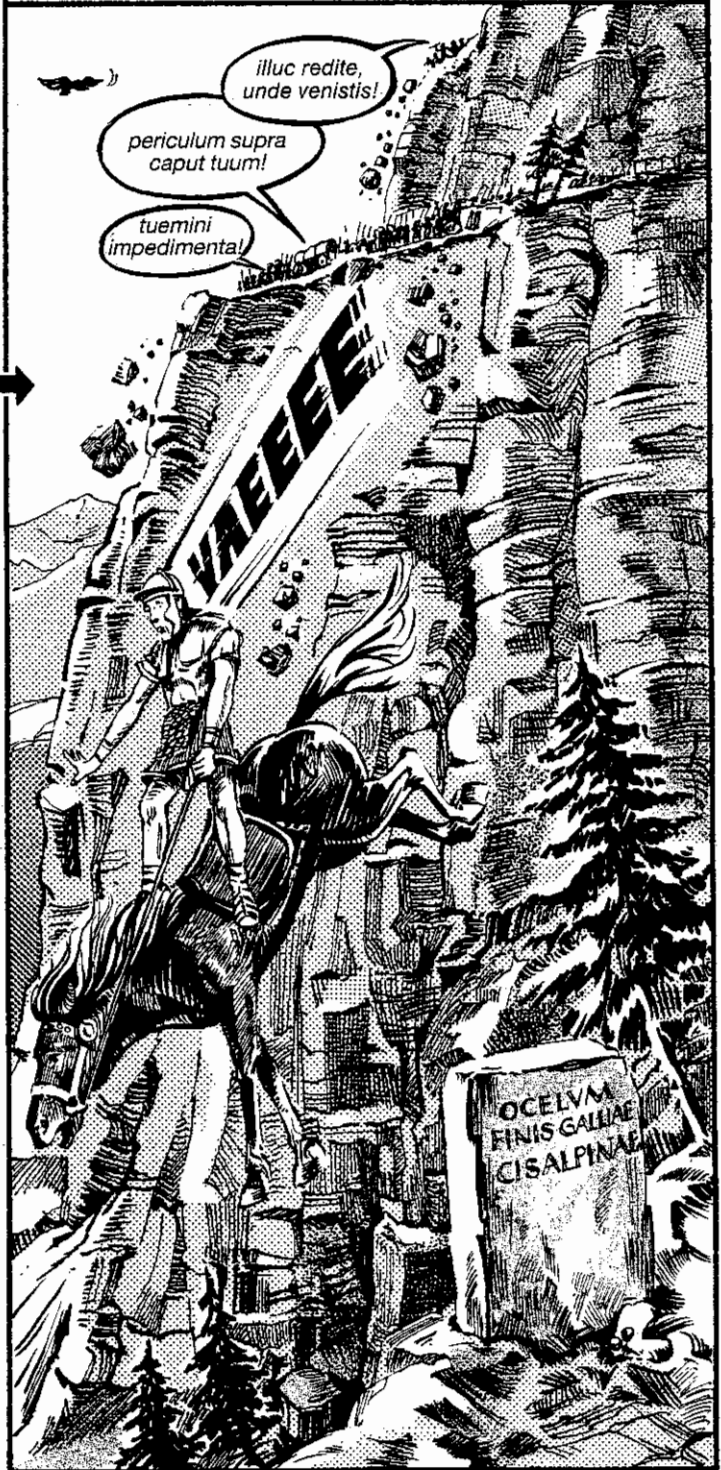

... et qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit.

in Alpibus Cevtrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur.

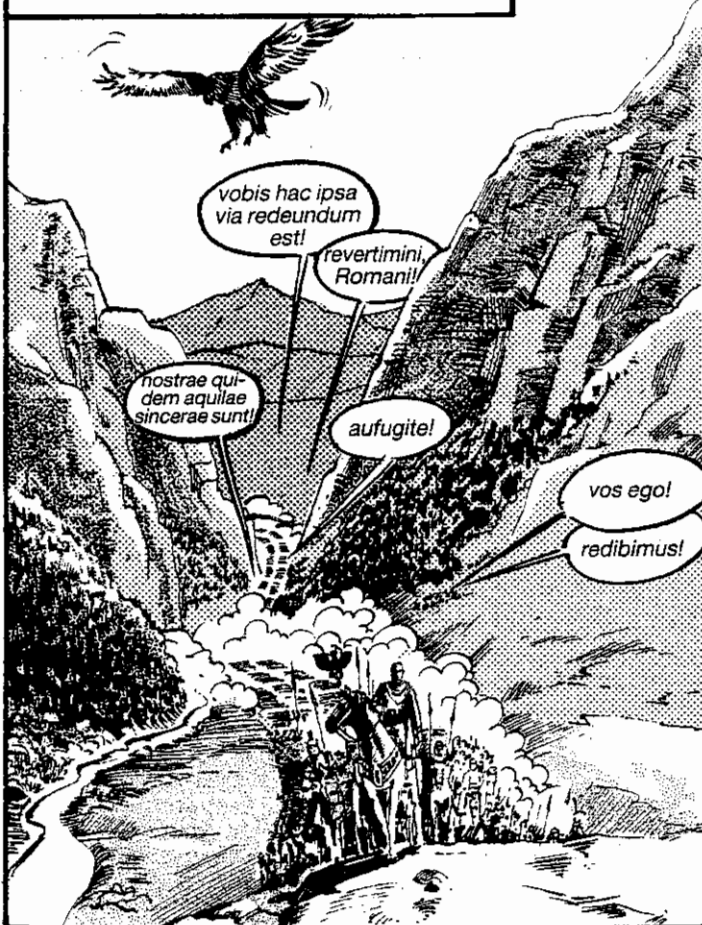
illuc redite, unde venistis!
periculum supra caput tuum!
tuemini impedimenta!

pereant invasores Romanii!
Romanus non bonus nisi mortuus!

Caesar compluribus his proeliis pulsus...

... ab Ócelo, quod est citerioris provinciae extremum oppidum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit.

vobis hac ipsa via redeundum est!
revertimini, Romanii!
nostrae quidem aquilae sincerae sunt!
aufugite!
vos ego!
redibimus!

inde in Allóbrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhódanum primi.

interea Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduum fines pervenerant eorumque agros populabantur.

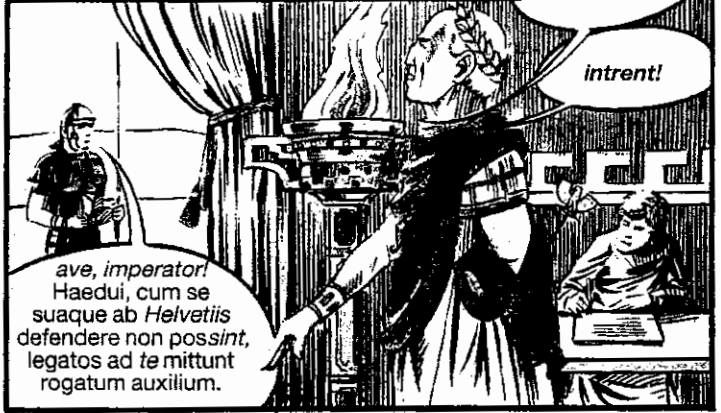

paulo post in praetorio, ubi Caesar res suas gestas atque consilia scribae dictaturus est, cum custodes intrant . . .

quisnam Caesarem dicentem interpellare audeat?

intrent!

ave, imperator! Haedui, cum se suaque ab Helvetiis defendere non possint, legatos ad te mittunt rogatum auxilium.

VARUCCIO..

dic eis Caesarem auxilium laturum.

nomen eius Diviciacus est. dicit ita Haeduos omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitute abduci, oppida expugnari non debeant.

ave! altera legatio te petit, imperator!

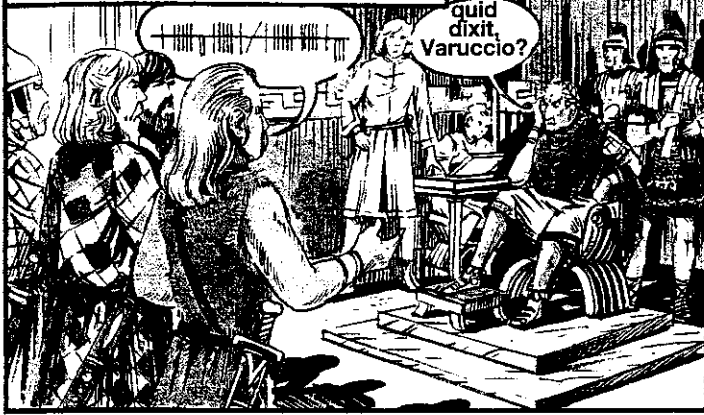
revera eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduum, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium . . .

Ambarri te certiore facere volunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere.

Caesar vos contra Helvetios adiuvabit.

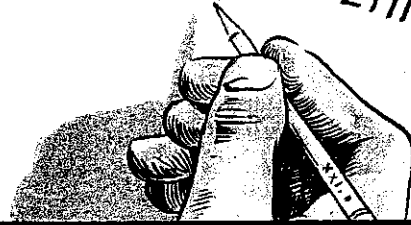
item Allóbroges, qui trans Rhódanum
vicos possessionesque habebant, fuga
se ad Caesarem recipiunt . . .

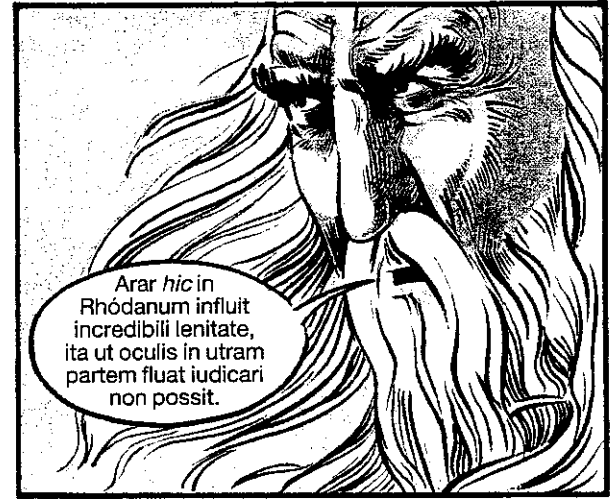
Caesar scribae dicitur, quae legati
civitatum dixerunt quaeque respondit.

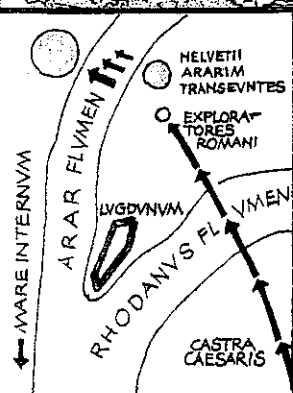
DUCTVS REBVS AD-
SPECTANDVM SIBI STATVIT
SOCIORVM FORTVNIS
SANTONOS CONSVPTIS IN
VENIRENT HELVETII PER-

interea Helvetii noctu ad Ararim pervenerunt,
quod flumen per fines Haedurum et
Sequanorum in Rhódanum influit.

Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant,
quod in occulto fieri non potuit . . .

et quidem
celerime.

recte dicis!
quarta fere pars eorum
citra flumen reliqua est,
quae facile superari
possit.

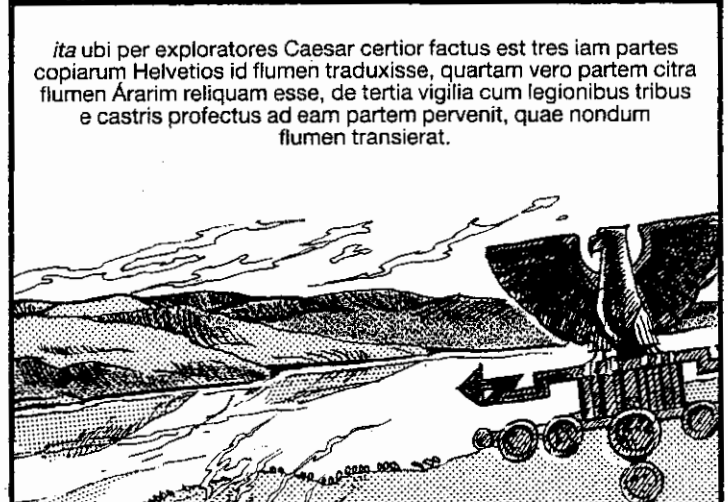
aliquanto post exploratores multa nocte
Caesari renuntiant, quid factum sit.

tres iam partes
Helvetiorum
flumen traduxerunt...

... quarta fere pars
citra flumen
reliqua est.

**STATIM
PROFICISCAMUR**

ita ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes
copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra
flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus
e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum
flumen transierat.

signa inferri
iube, Labiene!

ecce eos, qui
flumen nondum
transierunt!

**CAVE
ROMANOS!**

**REPETE VESTROS
MONTES
BRACATI !!**

**STRINGITE
GLADIOS!**

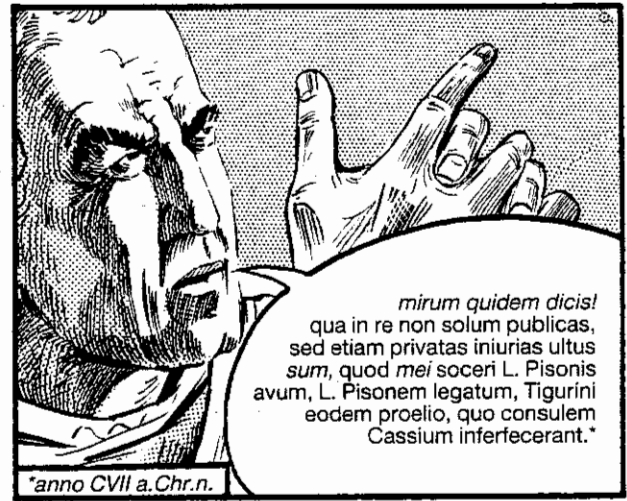
**PORRO
COMMILITONES!**

hoc modo Caesar Helvetios impeditos et inopinantes adgressus magnam partem Helvetiorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt . . .

maxima pars eorum, quos occidimus atque fugavimus, pagi Tigurini sunt.

mirum quidem dicis! qua in re non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus sum, quod mei soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo consullem Cassium interfecerant.*

*anno CVII a. Chr.n.

Caesar in tentorio scribae dictaturus est...

scribe: omnis civitas Helvetia in quattuor partes vel pagos est divisa. pagus Tigurinus, cum domo exisset . . .

..... PATRYM NOSTRORYM MEMORIA L. CASSIYM CONSULEM INTERFECERAT ET EIVS EXERCITVM SVB IVGV MISE RAT. ITA SIVE CASV SIVE CONSILIO DEO TIS HELVETIAE INSIGNEM CALAMITATEM POPVLO ROMANO INTVLERAT EA PRINCEPS POENAS PERSOLVIT

Caesar hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum traducit . . .

Helvetii repentino eius adventu commoti sunt, . . .

legatos ad eum mittamus!

quod nosmet ipsi diebus XX aegerrime confecimus, ut flumen transiremus, ille uno die fecit.

paulo post Divico per interpretem ita cum Caesare egit:

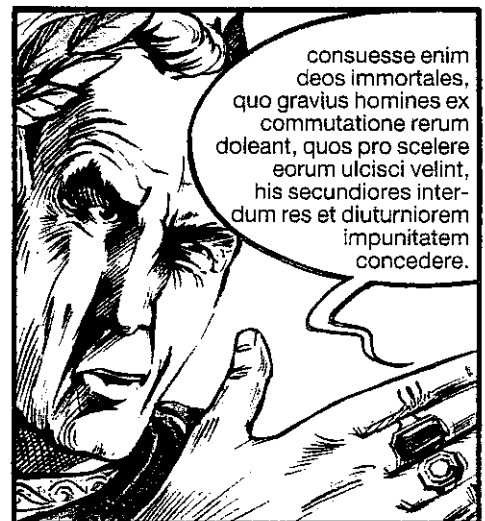
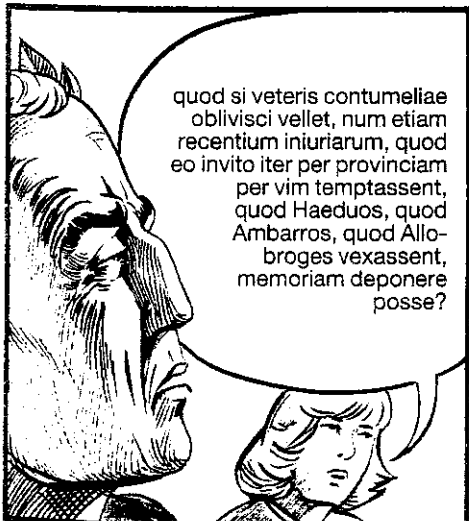
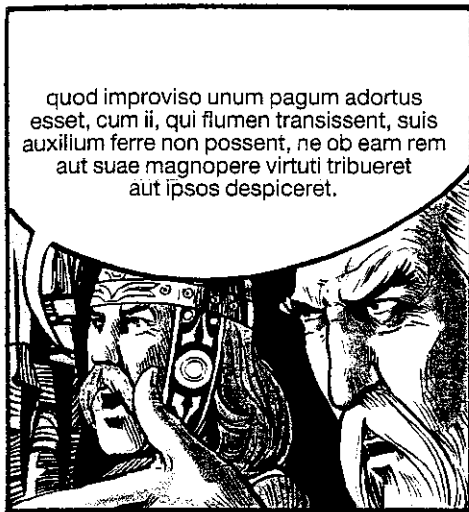

si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum.

cuius legationis Divico princeps esto!

esto! quia iam bello Cassiano dux Helvetiorum fuisti.

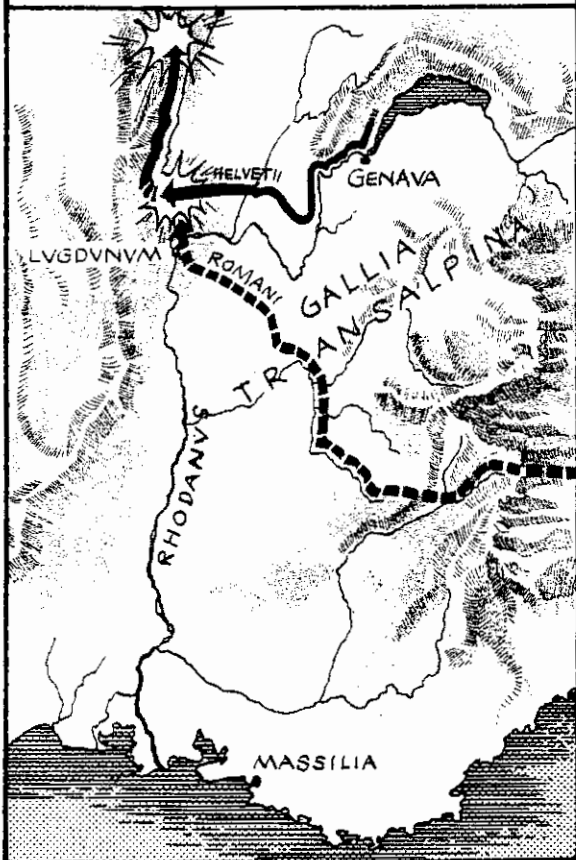

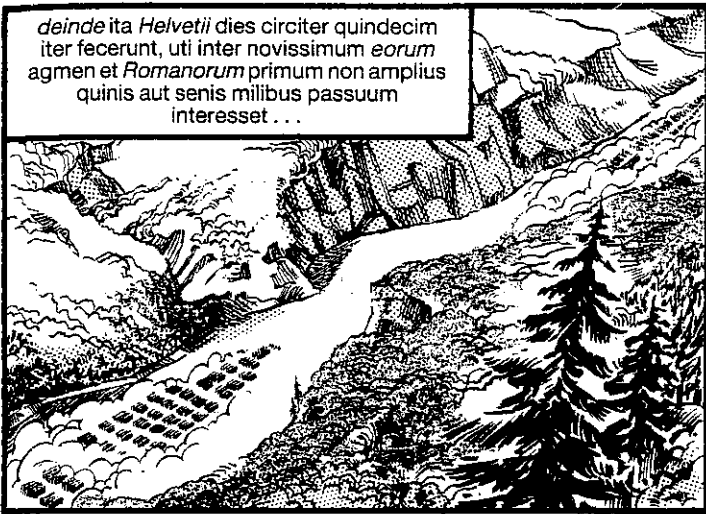

postero die *Helvetii* castra ex eo loco movent. idem
facit *Caesar* equitatumque omnem, ad numerum
quattuor milium, quem ex omni provincia et *Haeduis*
atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui
videant, quas in partes hostes iter faciant.

equitatus Romanorum cupidius novissimum agmen
insecuti alieno loco cum equitatu *Helvetiorum* proelium
committunt, et pauci de nostris cadunt.

deinde ita Helvetii dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum eorum agmen et Romanorum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset . . .

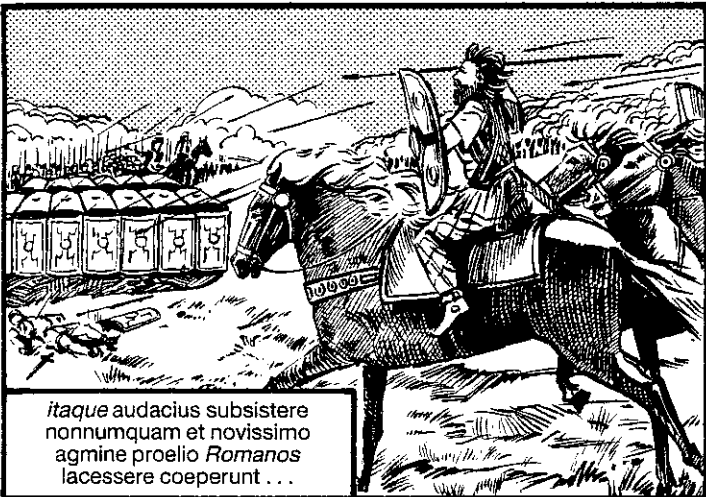
Helvetii victoria equitum sublati erant . . .

quingentis tantum equitibus tantam multitudinem equitum Romanorum propulimus!

equites nostri Romanos proelio lacessant!

itaque audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio Romanos lacessere coeperunt . . .

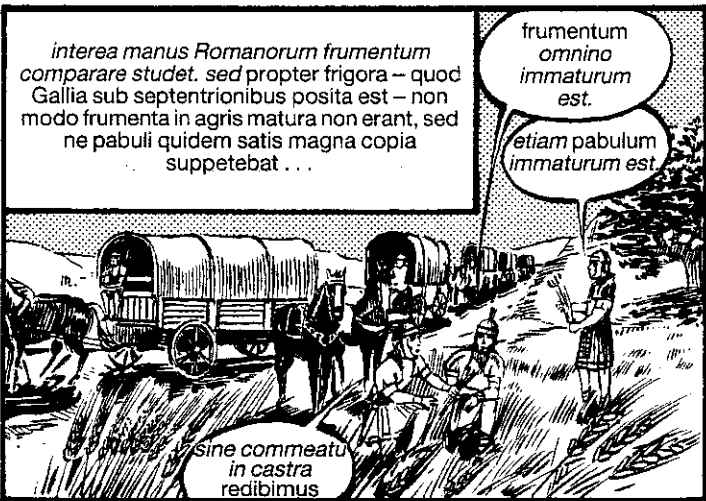
at Caesar suos a proelio continebat . . .

satis est in praesentia hostem rapinis pabulationibusque prohibere!

fiat ita!

interea manus Romanorum frumentum comparare studet. sed propter frigora – quod Gallia sub septentrionibus posita est – non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat . . .

frumentum omnino immaturum est.

etiam pabulum immaturum est.

sine commeatu in castra redibimus

aliquanto post qui frumentum comparare iussi erant ad Caesarem redierunt.

nihil quidem reperiebamus.

calami nondum alti sunt.

nonne tandem frumentum adest, quod Haeduos cotidie flagitabam quodque erant publice polliciti?

fortasse tanti . . .

eo autem frumento, quod flumine Arari navibus subvehi iussi, propterea minus uti possum, quod iter ab Arari Helvetii averterunt, a quibus discedere nolo.

se frumentum imperatum exhibere non posse simulare videntur.

diam ex die ducunt Haedui: conferri, comportari, adesse dicunt.

revera nos decipere videntur.

dies instat, quo die frumentum militibus metiri oportet. convoca principes* Haeduorum, Labiene!

dictum factum, o Caesar!

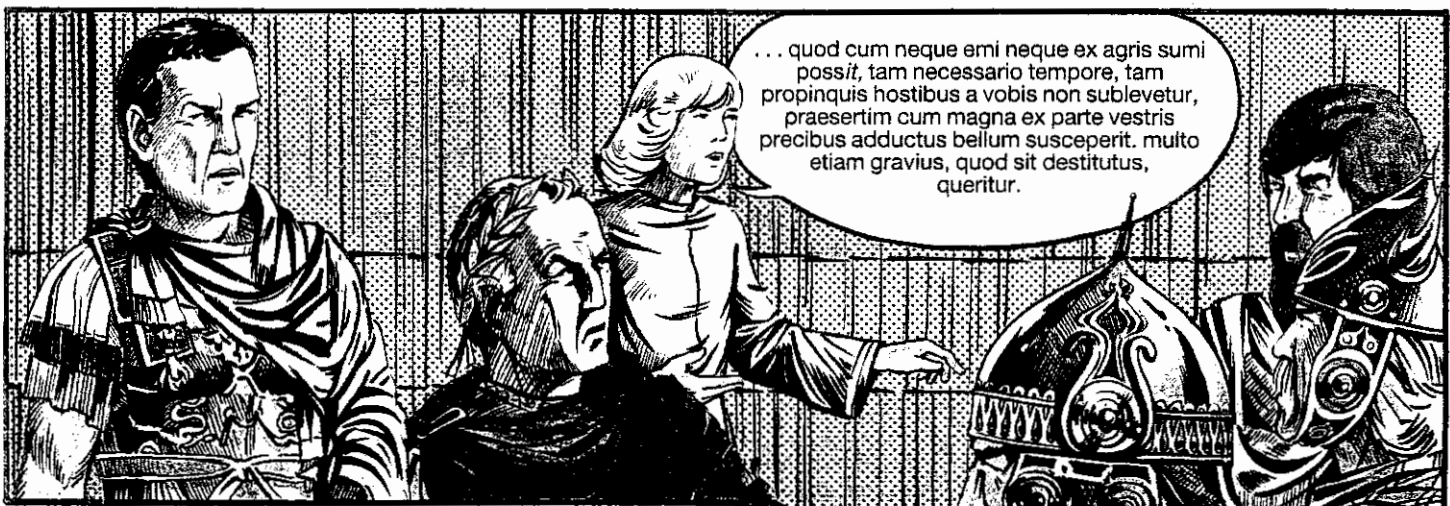
* quorum magnam copiam Caesar in castris habebat.

paucis diebus post convocatis Haeduorum principibus, in his Diviciaco et Lisco, qui summo magistratu praerat . . . *

Caesar graviter vos accusat . . .

* quem vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem.

. . . quod cum neque emi neque ex agris sumi possit, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus a vobis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte vestris precibus adductus bellum susceperit. multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod ante tacuerat, proponit . . .

Liscus dicit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus.

hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod debeant;

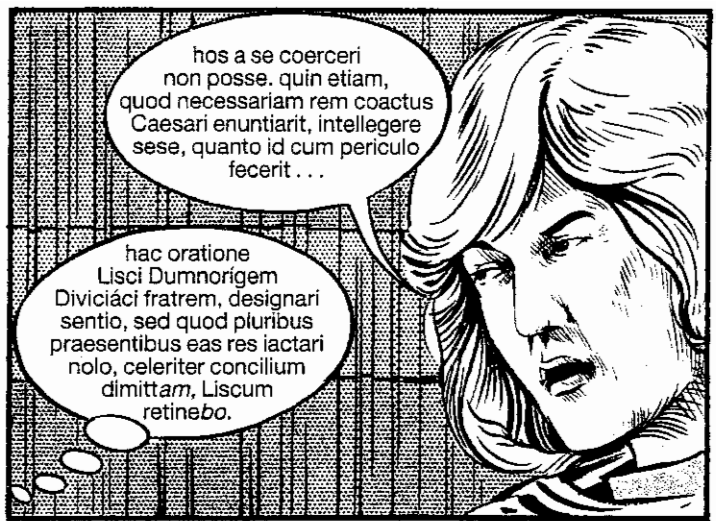

praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre;

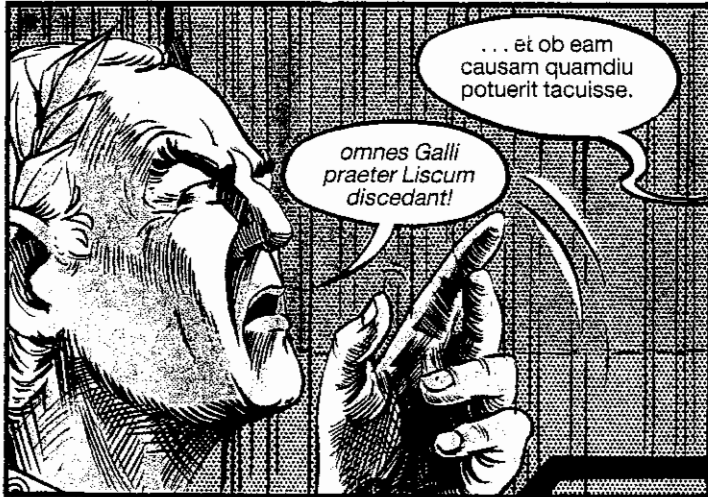

Dumnorix!
neque dubitare debeant, quin si Helvetios superaverint, Romani una cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi. ab isdem vestra consilia quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiarit;

hos a se coerceri non posse. quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit . . .

hac oratione Lisci Dumnorigem Diviciaci fratrem, designari sentio, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolo, celeriter concilium dimittam, Liscum retinebo.

. . . et ob eam causam quamdiu potuerit tacuisse.

omnes Galli praeter Liscum discedant!

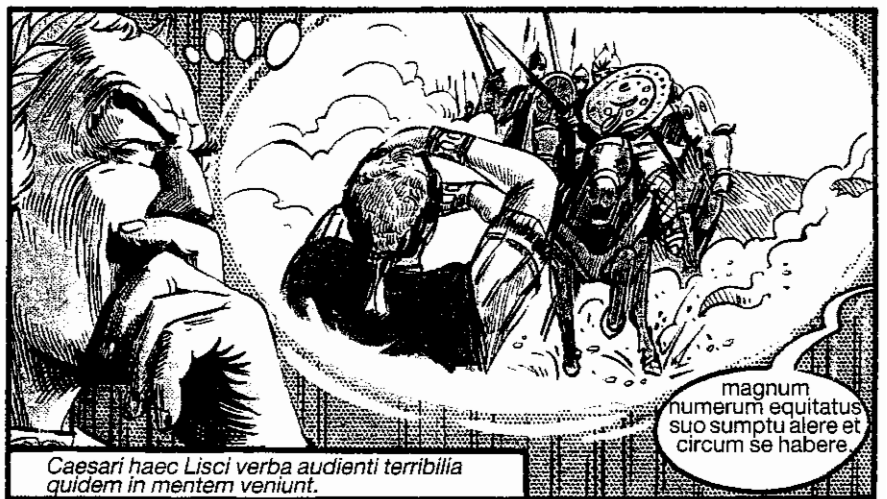

Caesar quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. Liscus dicit liberius atque audacius.

dicit ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum.

compluris annos portoria reliquaque omnia Haeduum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. his rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse;

magnum numerum equitatus suo sumptu alere et circum se habere.

Caesari haec Lisci verba audienti terribilia quidem in mentem veniunt.

neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo conlocasse. ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates conlocasse.

favere et cupere Helvetiis propter
eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine
Caesarem et Romanos, quod eorum adventu
potentia eius deminuta et Diviciacus frater in antiquum
locum gratiae atque honoris sit restitutus.

si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios
regni obtinendi venire. imperio populi Romani non
modo de regno, sed etiam de ea quam
habeat gratia desperare.

animo Caesaris hoc audientis
simulacrum immane apparet . . .

reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod
proelium equestre adversum paucis ante
diebus esset factum . . .

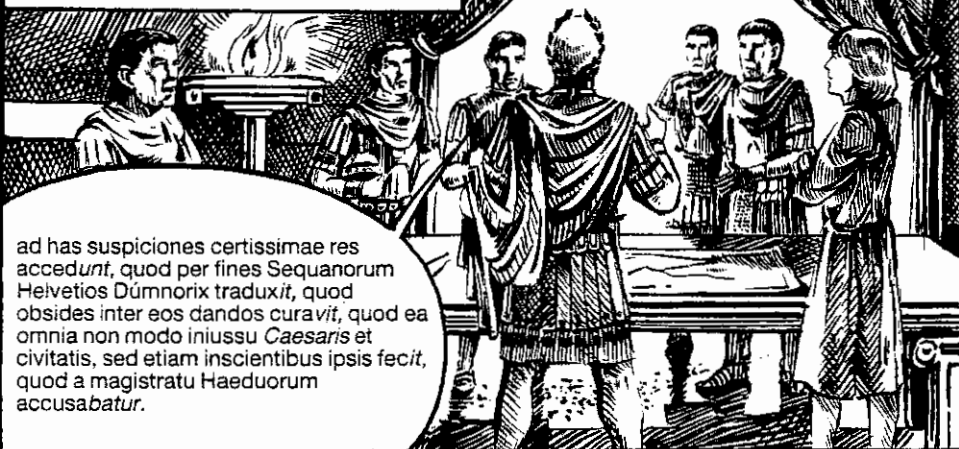

. . . initium eius fugae factum esse
ab Dumnorige atque eius equitibus
— nam equitatu, quem auxilio Caesari
Haedui misissent, Dumnorigem
prae-fuisse —; eorum fuga reliquum esse
equitatum perterritum.

eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera.

quibus rebus cognitis Caesar consilium
cum suis habet . . .

ad has suspensiones certissimae res
accedunt, quod per fines Sequanorum
Helvetios Dumnorix traduxit, quod
obsides inter eos dandos curavit, quod ea
omnia non modo iniussu Caesaris et
civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecit,
quod a magistratu Haeduorum
accusabatur.

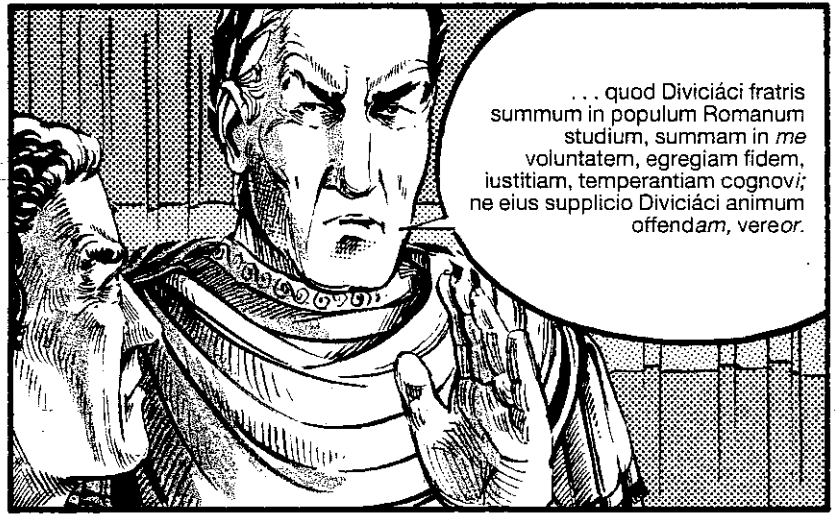

satis esse causae
arbitror, quare in eum aut
ipse animadver-tam aut
civitatem animadvertere
iubeam.

his omnibus rebus unum repugnat . . .

itaque celerrime e medio tollendus est!

. . . quod Diviciaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in me voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognovi; ne eius supplicio Diviciaci animum offendam, vereor.

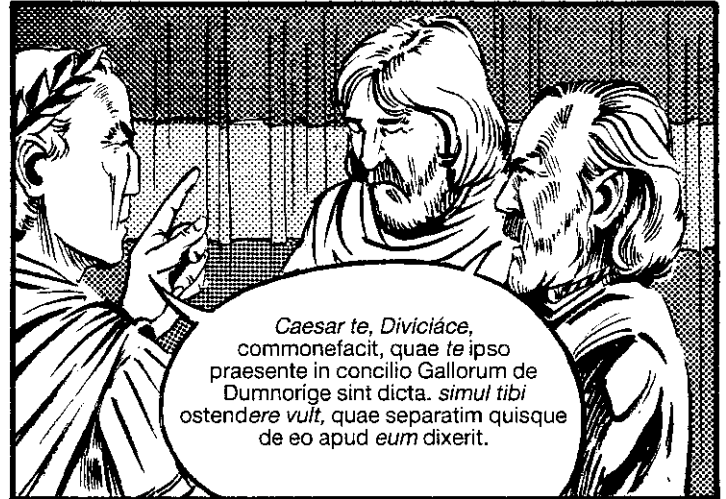

itaque Caesar priusquam quicquam conetur, Diviciacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troucillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habet, cum eo colloquitur.

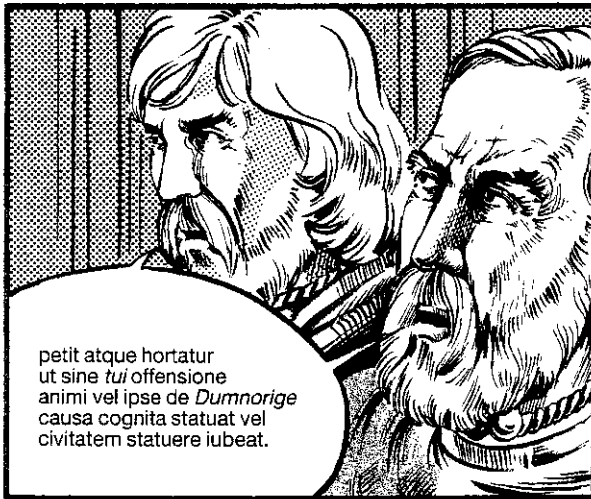
salvus sis, imperator Romane!

salve, Diviciace!

salve, Troucille!

Caesar te, Diviciace, commonefacit, quae te ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta. simul tibi ostendere vult, quae separatim quisque de eo apud eum dixerit.

petit atque hortatur ut sine tui offensione animi vel ipse de Dumnorige causa cognita statuat vel civitatem statuere iubeat.

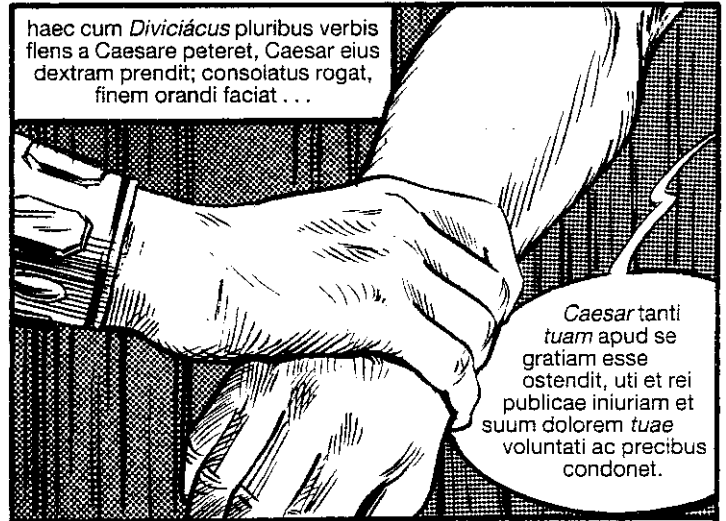

Diviciacus multis cum lacrimis Caesarem complectitur . . .

Diviciacus te obsecrat, ne quid gravius in fratrem statuas: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam potuerit, per se creverit. quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam utatur.

sese tamen amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. quod si quid illi a te gravius acciderit, cum ipse eum locum amicitiae apud te teneat, neminem existimaturum non sua voluntate factum, qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se avertantur.

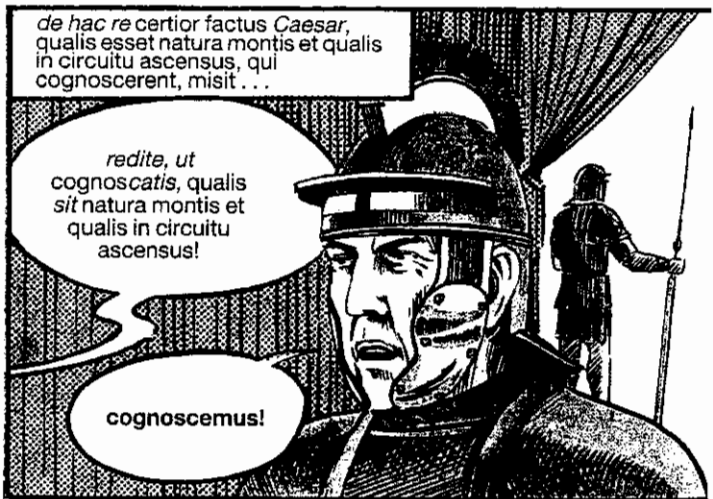
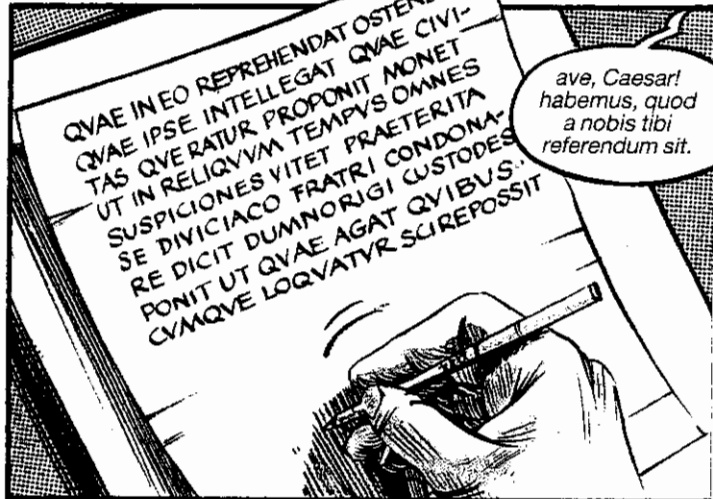
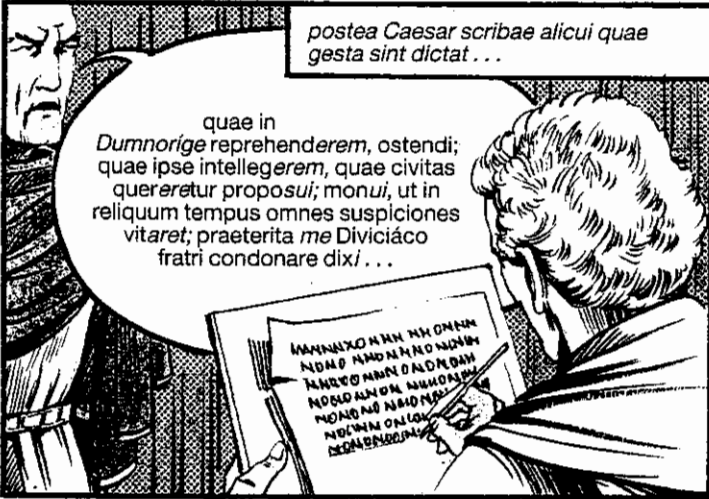

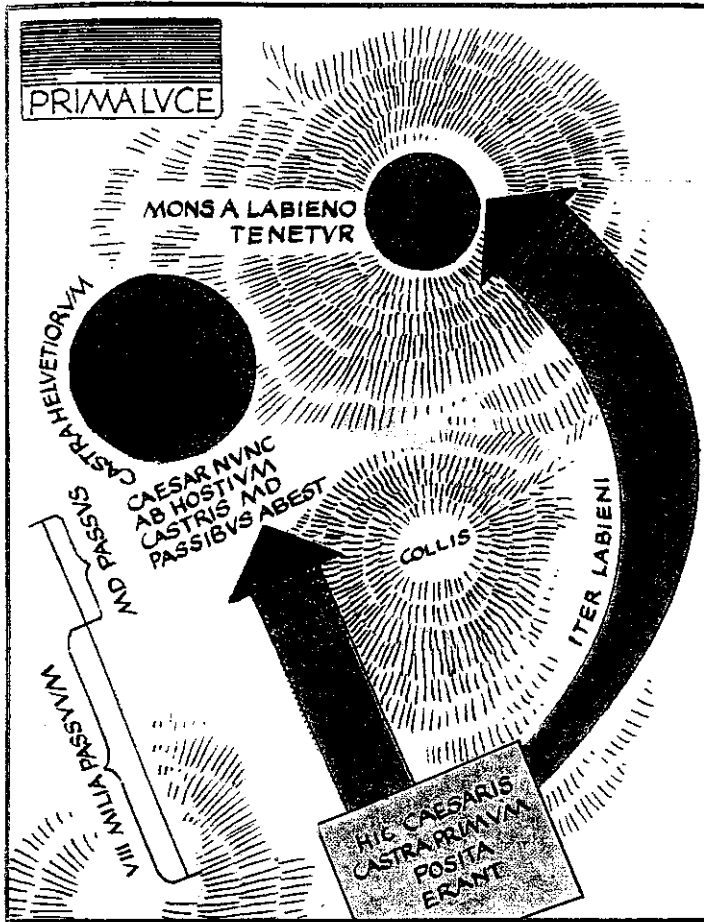
haec cum Diviciacus pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat . . .

Caesar tanti tuam apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem tuae voluntati ac precibus condonet.

deinde Caesar Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet...

ita Caesar de tertia vigilia T. Labienum legatum pro praetore cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii esset, ostend^{erat}. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullae* et postea in M. Crassi** fuerat, cum exploratoribus praemittitur. prima luce summus mons a Labieno tenetur. Caesar ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abest neque, ut postea ex captivis comperit, aut Caesaris ipsius adventus aut Labieni cognitus erat . . .

* L. C. Sulla summum imperium usque ad LXXXVI a. Chr. n. annum obtinuit.
 ** M. Licinius Crassus anno a. Chr. n. LXXI Spartacum devicit atque anno a. Chr. n. LIII in bello Parthico occidit.

quae cum ita essent, Considius equo admisso ad eum accurret . . .

. . . et dicit:

mons, quem a Labieno occupari voluisti, ab hostibus tenetur. id a Gallicis armis atque insignibus cognovii

copias in proximum collem subducite, aciem instruite!

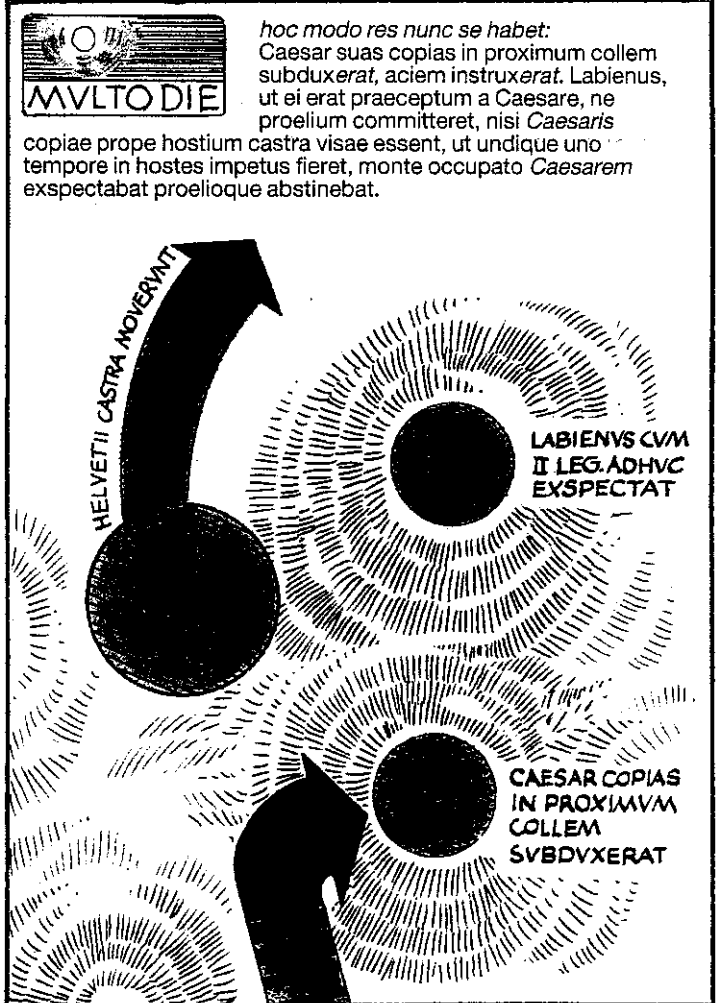

interea Labienus monte occupato adventum copiarum Caesaris exspectat . . .

ita est praeceptum

proelium non comittendum est . . .

... nisi Caesaris copiae prope hostium castra visae erunt!

MVLTO DIE

hoc modo res nunc se habet: Caesar suas copias in proximum collem subduxerat, aciem instruxerat. Labienus, ut ei erat praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi Caesaris copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato Caesarem exspectabat proelioque abstinerebat.

LABIENVS CVM II LEG. ADHVC EXSPECTAT

CAESAR COPIAS IN PROXIMVM COLLEM SVBDVXERAT

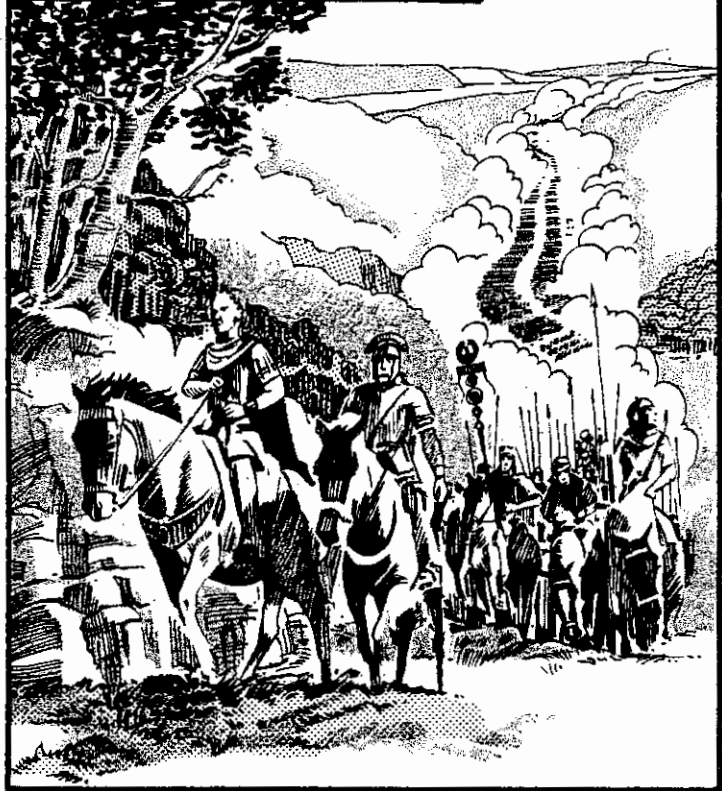

multo denique die per exploratores Caesar cognovit, quid accidisset . . .

cognovimus et montem ab nostris teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non viderat, pro viso tibi renuntiavisse.

itaque eo die quo consueverat intervallo hostes sequitur . . .

. . . et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

ille Considius miserime se gessit - gradu deicietur.

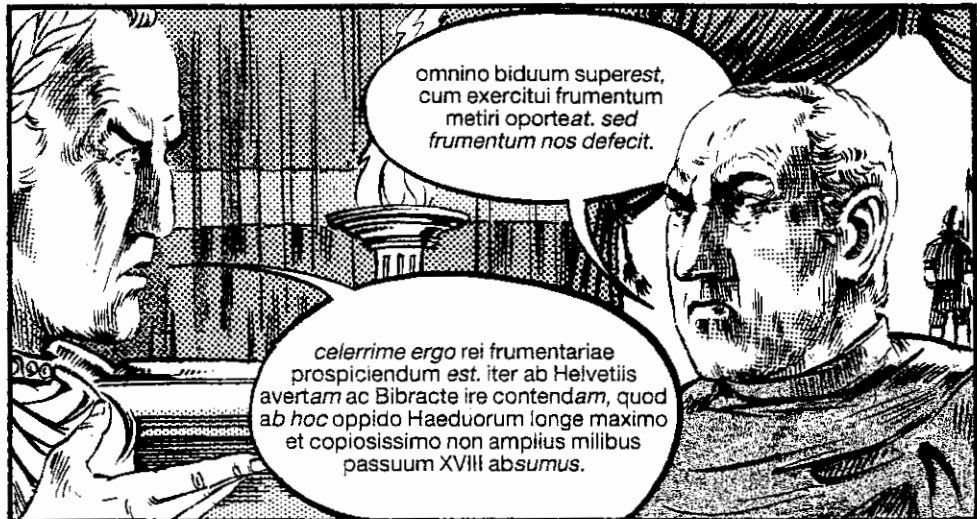
ave, Caesar! velim me, praefectum rei frumentariae, audias.

in praetorio

omnino biduum superest, cum exercitui frumentum metiri oporteat. sed frumentum nos deficit.

celerrime ergo rei frumentariae prospiciendum est. iter ab Helvetiis avertam ac Bibracte ire contendam, quod ab hoc oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo non amplius millibus passuum XVIII absumus.

hoc ipso tempore nonnulli Gallorum equites fugiebant, ut hanc rem Helvetiis renuntiarent . . .

ehol retinete eos!

fugitivi L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, sunt. eam rem hostibus renuntiare volunt.

certe omnia audiverunt. eos capi atque morte multari iubebo.

velim postea clementia Caesaris laudetur!

mitte eos! cras Bibracte proficiscemur.

itaque Caesar iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit.

interea equites Gallorum ad Helvetios pervenerunt atque omnia, quae audiverant, renuntiant . . .

Romanos frumentum defecit. itaque Bibracte contendunt.

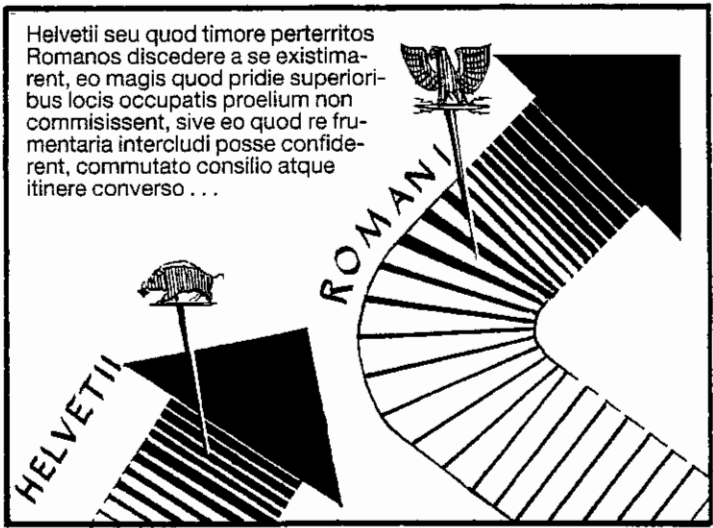

clade ab equibus nostris accepta animo defecisse videntur!?

Romani, si frumento carentes commeatu prohibebuntur, animos omnino demittent, nos autem nulla re turbati iter pergere possumus.

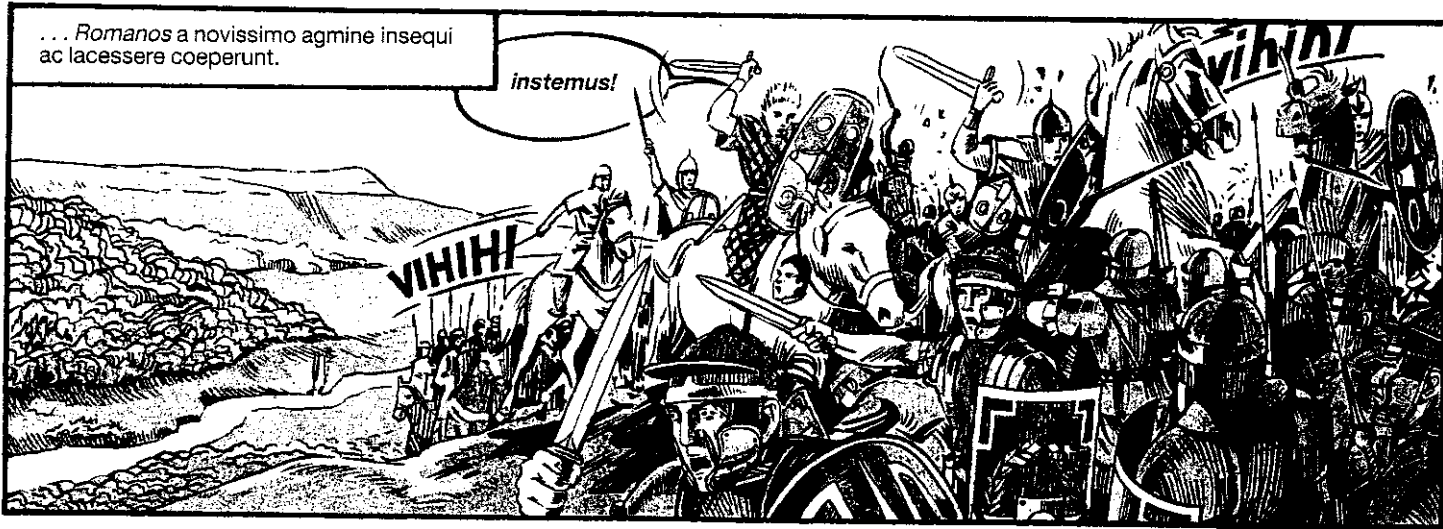
bene suades, Divico. ratione commutata Romanos aggrediamur.

Helvetii seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso . . .

... Romanos a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

instemus!

paulo post nonnulli equites Romanorum Caesari renuntiant, quae apud novissimum Romanorum agmen geruntur...

Helvetii novissimum agmen insequuntur ac lacessunt!

Caesar tum omnia ad certamen supremum administranda putavit...

Labiene, copias in proximum collem subducamus!

magister equitum, fac equis citatis novissimo agmini subsidio venias!

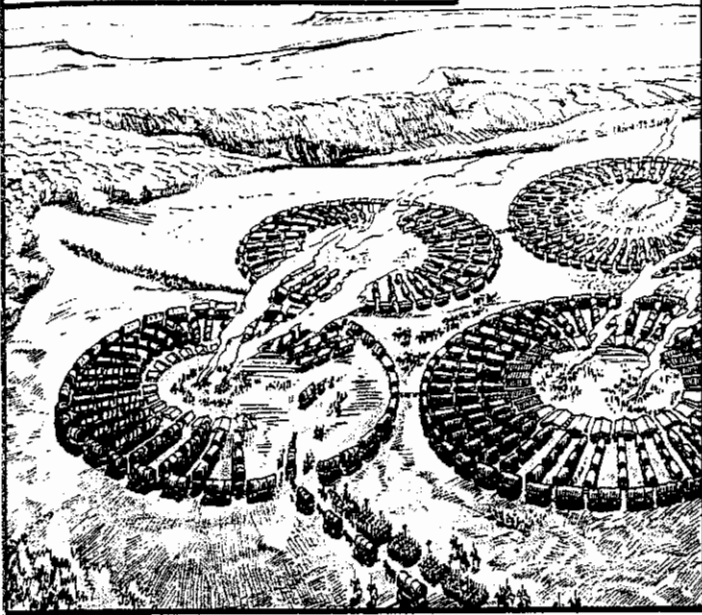

interea Caesar copias hoc modo constituerat: copias suas in proximum collem subduxerat equitatumque, qui sustineret hostium impetum, miserat. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranorum; in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocari, ita uti supra se totum montem hominibus compleret, interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit.

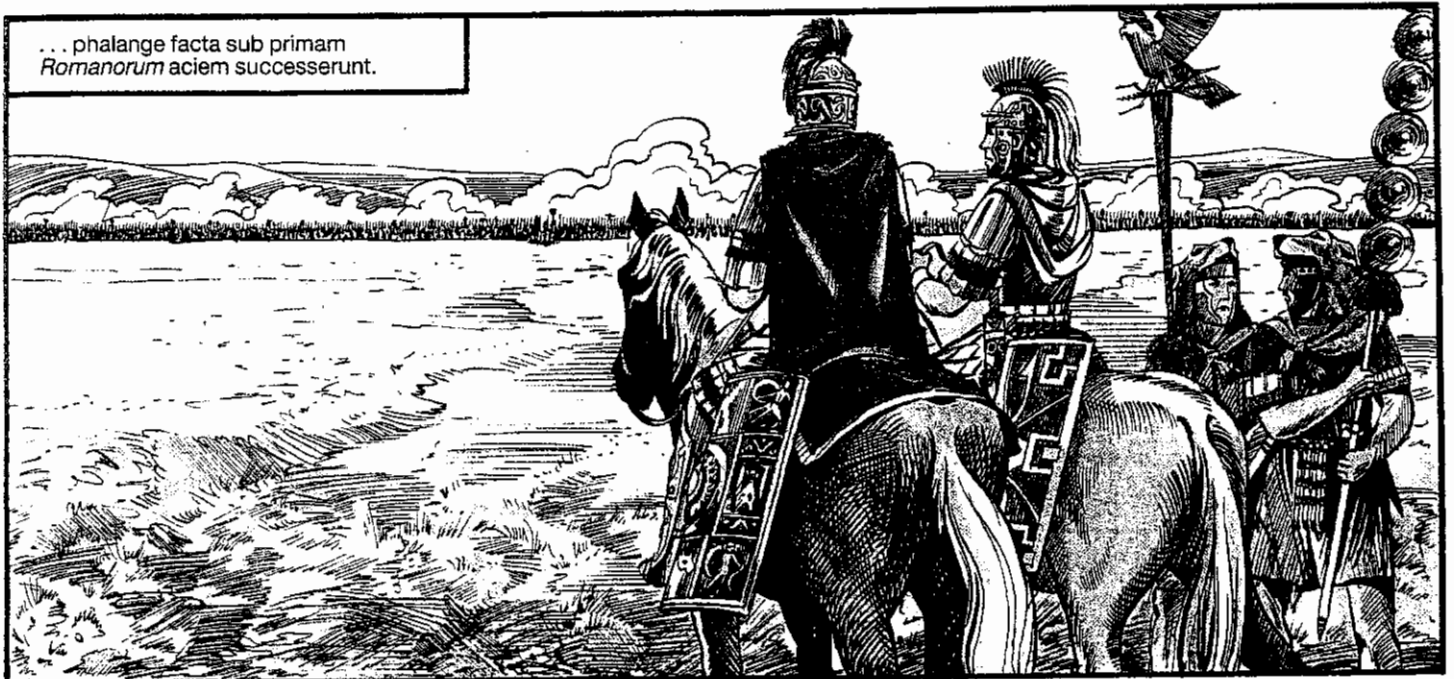
Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt;

ipsi confertissima acie relecto Romanorum equitatu . . .

. . . phalange facta sub primam Romanorum aciem successerunt.

ante proellum Caesar suos cohortatus est:

primum *meum*, deinde omnes vestros equos ex conspectu removebo, ut aequato omnium periculo *nobis* spes fugae tollatur!

ita Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proellum commisit . . .

signa inferte in eos!

milites Romanorum e loco superiore pilis missis facile Helvetiorum phalangem perfrugerunt . . . eorum phalange disiecta Romani gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio praeoptarent scuta e manu emittere et nudo corpore pugnare.

PUGNA COMMISSA EST!

instemus!

eiii!

animum
ne de-
mittamus!

ne despe-
raveritis!

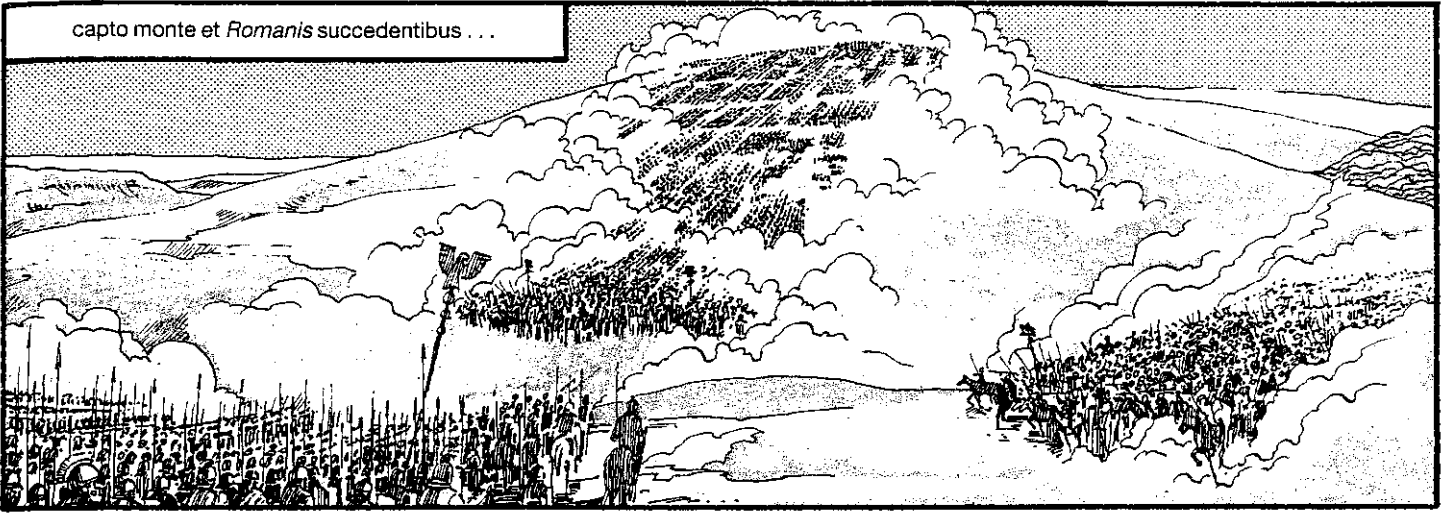
Vae!!!

vulneribus
defessi in illum
montem nos
recipiamus!

ita Helvetii tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt.

capto monte et *Romanis* succedentibus . . .

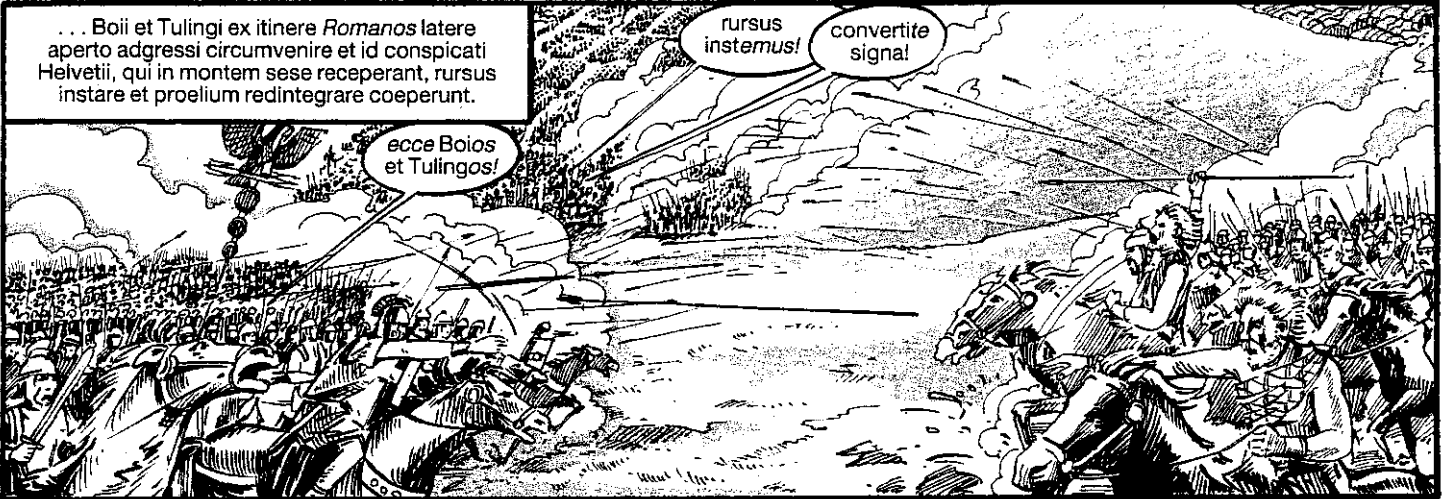

. . . Boii et Tulingi ex itinere *Romanos* latere aperto adgressi circumvenire et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt.

rursus instemus!

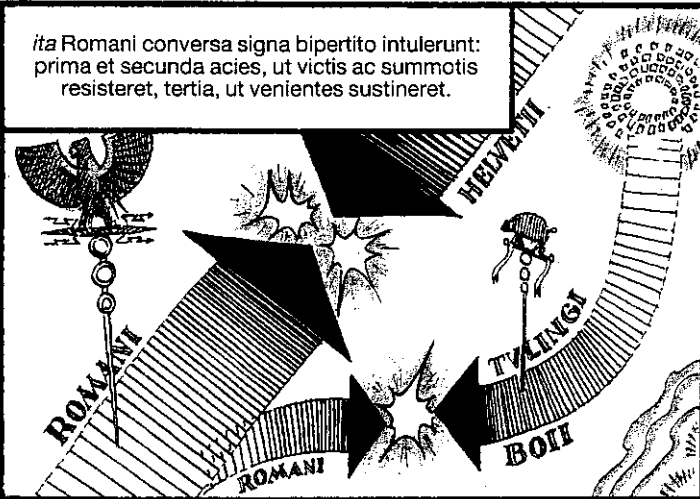
convertite signa!

ecce Boios et Tulingos!

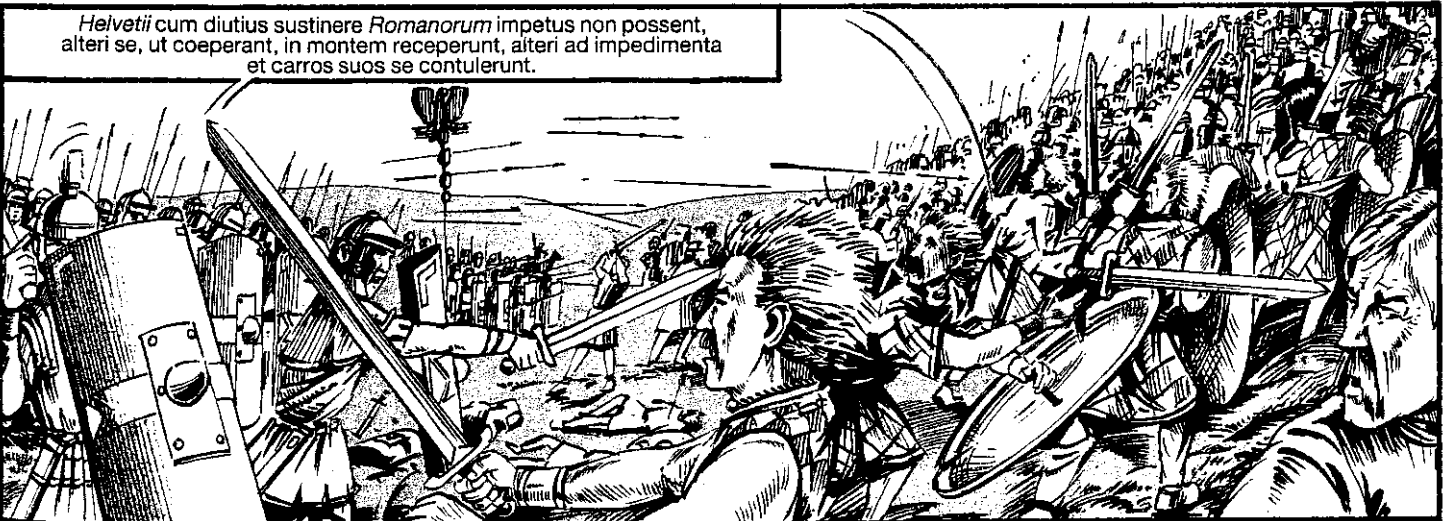

ita *Romani* conversa signa bipartito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est.

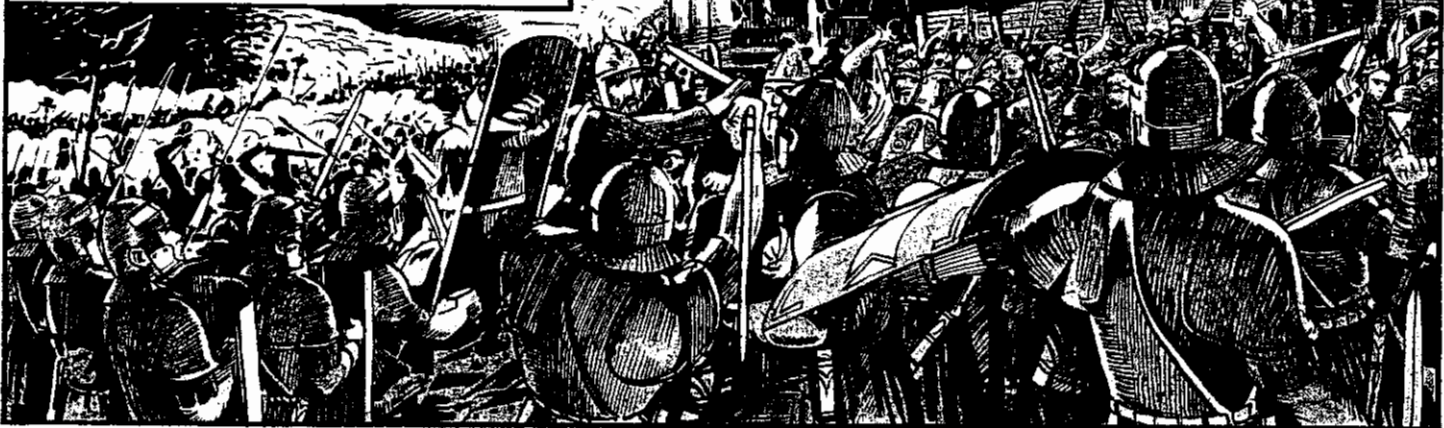

Helvetii cum diutius sustinere *Romanorum* impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt.

ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod *Helvetii* pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in *Romanos* venientes *tela* coniciebant et nonnulli inter carros rotasque mátaras ac trágulas subiciebant *Romanosque* vulnerabant.

diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque *Romani* potiti sunt. *ceterum* hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit!

ibi *Orgetorigis* filia atque unus e filiis captus est . . .

Orgetorigis filia atque unus e filiis.

quinam sunt hi captivi?

nuntii aliqui *Caesarem* adeunt . . .

propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum eos hoc tempore persequi non possumus.

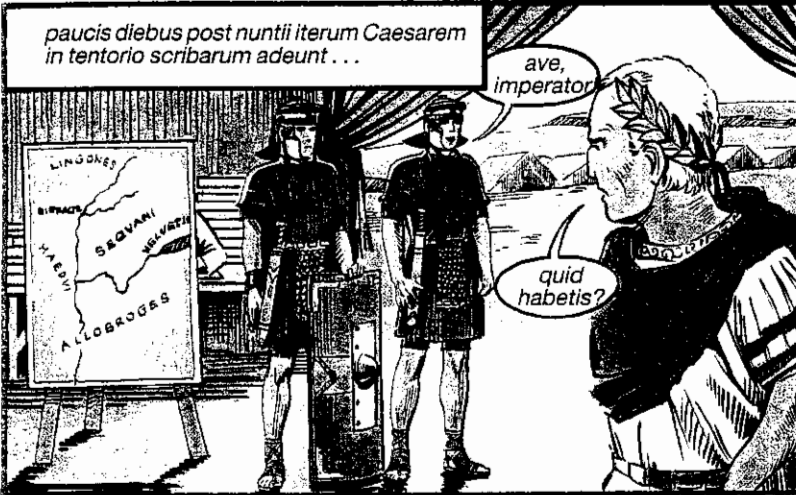
ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt . . .

itaque et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum Romani triduum morati Helvetios sequi non possunt.

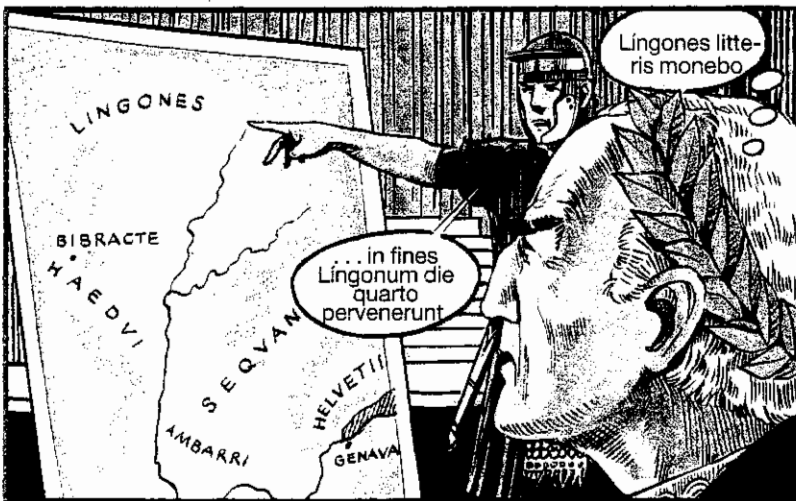
paucis diebus post nuntii iterum Caesarem in tentorio scribarum adeunt . . .

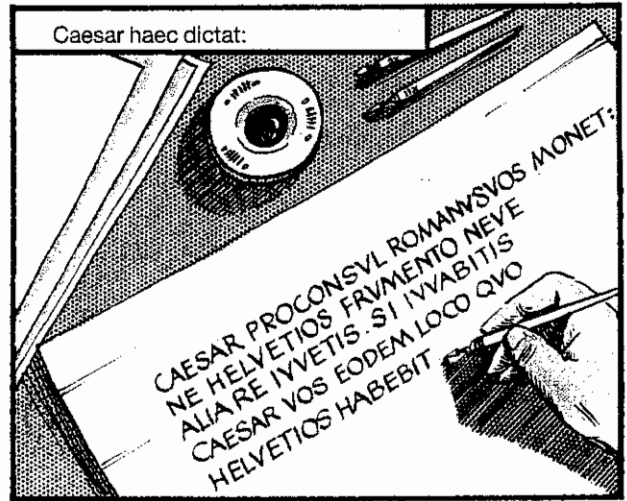
Helvetii nullam partem noctis itinere intermisso.

Lingones litteris monebo

Caesar haec dicit:

ita Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuarent: qui si iuissent, se eodem loco quo Helvetios habiturum.

... ne Helvetios frumento neve alia re iuveritis!

Caesar triduo intermisso cum omnibus copiis Helvetios sequi coepit . . .

interea Helvetii ad Lingonas pervenerunt . . .

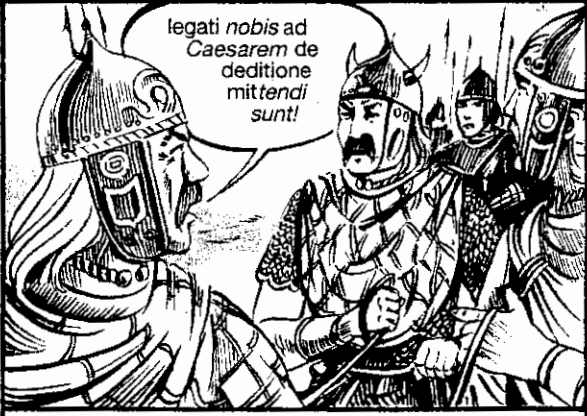
. . . a quibus auxilium petunt . . .

nobis opus est frumento atque aliis rebus!

Caesar nobis litteris interdixit, ne vos adiuvemus!

legati nobis ad Caesarem de deditone mittendi sunt!

itaque Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos ad Caesarem mittunt . . .

aliquanto post legati Helvetiorum Caesarem in itinere conveniunt seque ad pedes proiciunt . . .

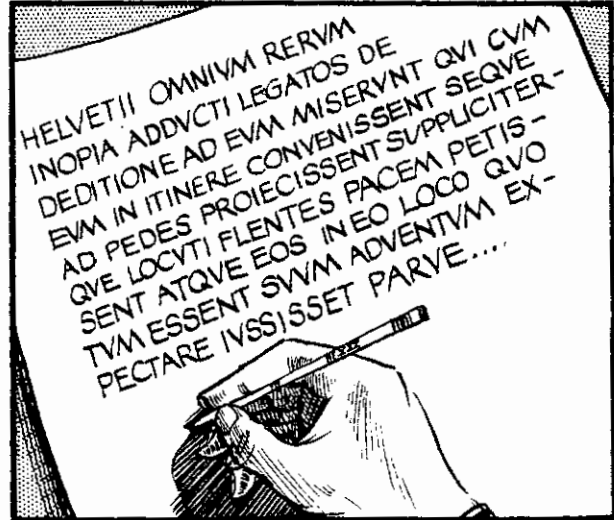
suppliciter pacem petimus! quaecumque nobis imperabis, parebimus!

nuntiate vestris: Caesar Helvetios in eo loco, quo nunc sunt, suum adventum exspectare iubet.

paulo post Caesar scribae alicui, quae facta sunt, dicit . . .

. . . paruerunt.

HELVETII OMNIUM RERVM INOPIA ADDUCTI LEGATOS DE DEDITIONE AD EVM MISERVNT SEQUE EVM IN ITINERE CONVENISSENT SEQUE AD PEDES PROIECISSENT SUPPLICITER QVE LOCVTI FLENTES PACEM PETISSENT ATQVE EOS IN EO LOCO QVOTVM ESSENT SVVM ADVENTVM EXPECTARE IVSSISSET PARVE....

postquam Caesar ad Helveticos pervenit . . .

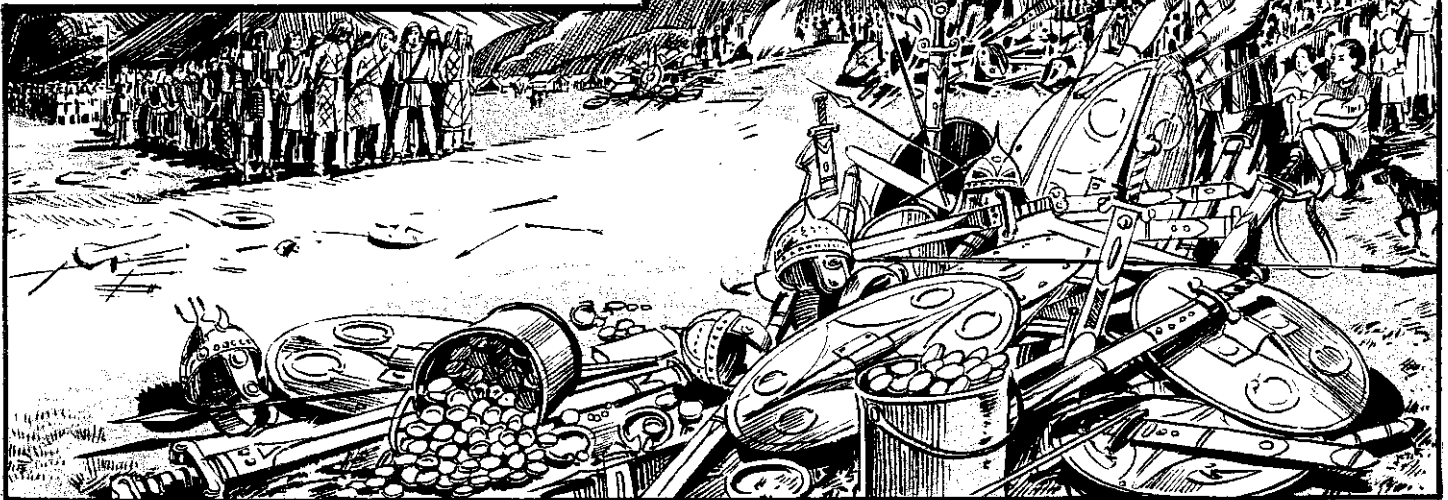

. . . obsides, arma, servos, qui ad eos per fugissent, poposcit.

obsides, arma, res pretiosae, servi tradendi sunt!

dum ea conquiruntur et conferuntur nocte intermissa . . .

ssst! audil

quid habes?

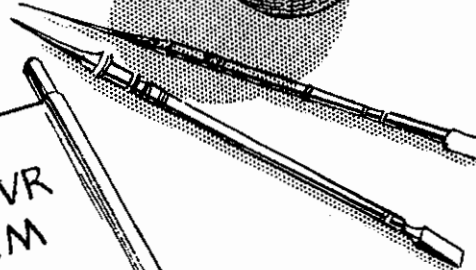
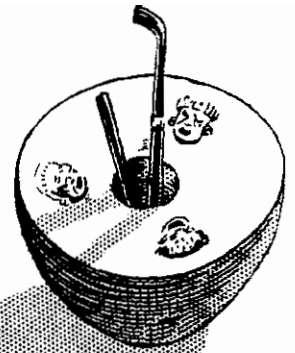

. . . circiter hominum milia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt . . .

... sive timore perterriti, ne supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti suam fugam occultari posse.

Romani nos supplicio adficient.

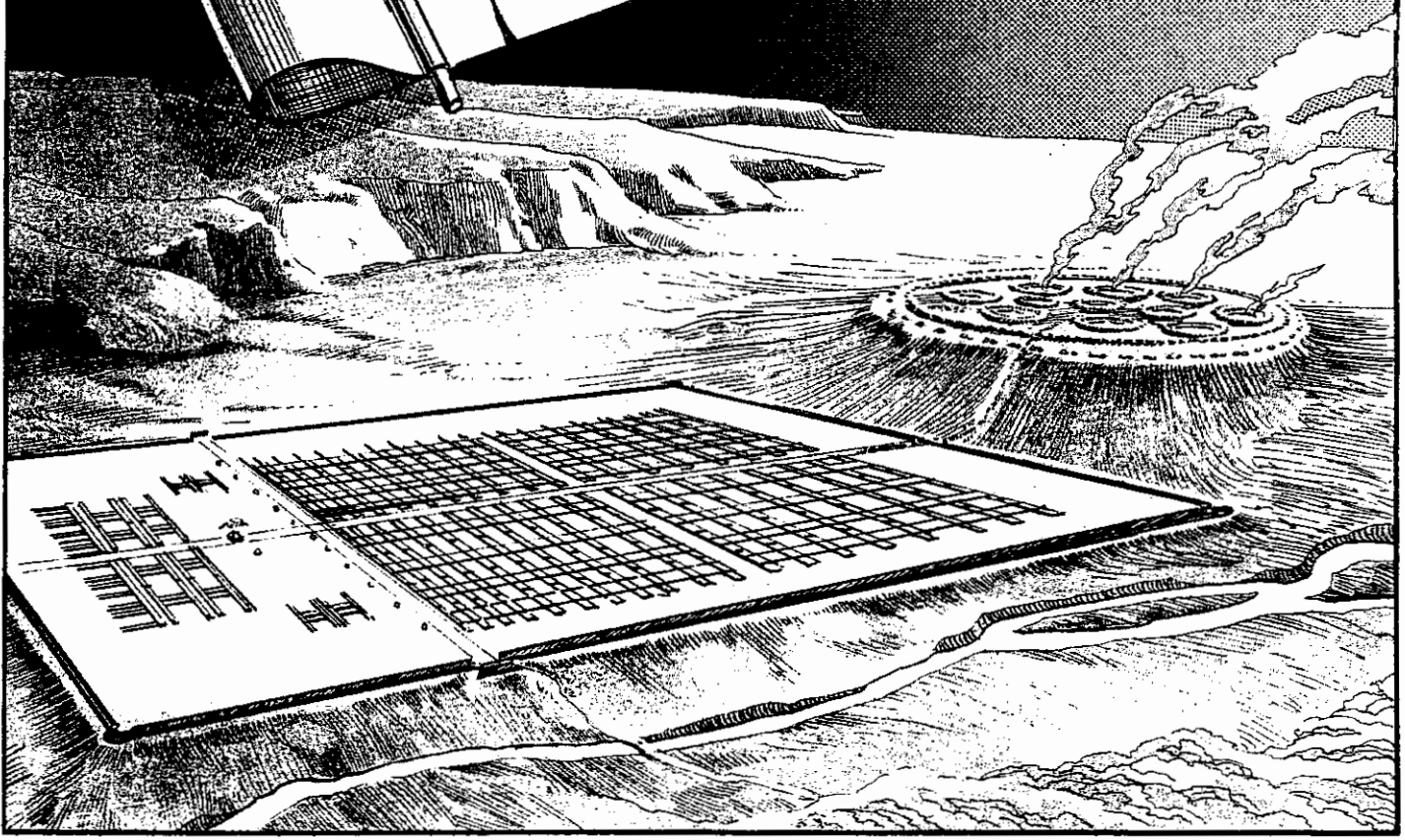
fortasse fuga nostra occultari potest.

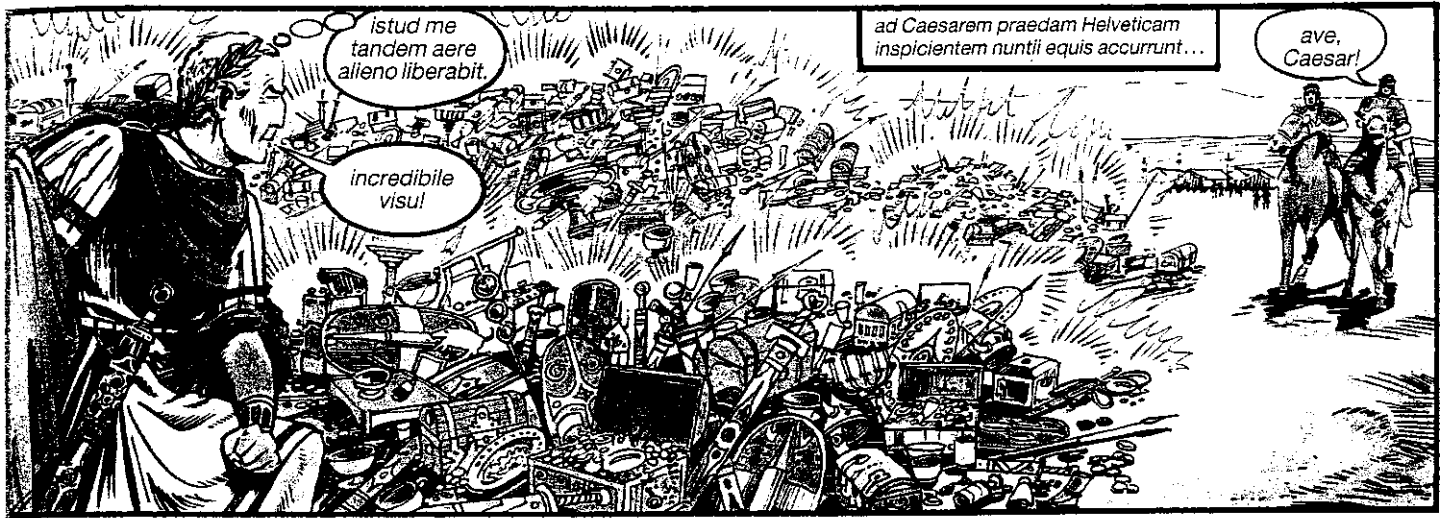

DVM EA CONQVIRVNTVR ET CONFERVNTVR
NOCTE INTERMISSA CIRCITER HOMINVM
MILIA SEX EIVS PAGI QVI VERBIGENYS
APPELLATVR SIVE TIMORE PERTERRITI NE
ARMIS TRADITIS SVPLICIO ADFICERENTVR
SIVE SPE SALVTIS INDVCTI QVOD IN TANTA
MLTITVDINE DEDITICIORVM SVAM FVGAM
AVT OCCVLTARI AVT OMNINO IGNORARI
POSSE EXISTIMARENT PRIMA NOCTE E
CASTRIS HELVETIORVM EGRESSI AD
RHENV FINESQVE GERMANORVM
CONTENDERVNT

de hac fuga multis post saeculis apud Caesarem haec fere scripta videbimus:

Romani eadem nocte castra non longe ab Helvetiorum castris posuerunt.

istud me tandem aere alieno liberabit.

incredibile visul

ad Caesarem praedam Helveticam inspicientem nuntij equis accurrunt...

ave, Caesar!

hac nocte viri pagi Verbigeni aufugerunt.

incredibile auditu!

omnes civitates, quarum per fines ierunt, brevi monendae sunt!

brevi monebuntur!

brevissime!

statim proficiscemur!

nuntiate his civitatibus, per quarum fines Verbigeni ierunt: Caesar vobis imperat, ut eos conquiratis et reducatis, si purgati esse vultis!

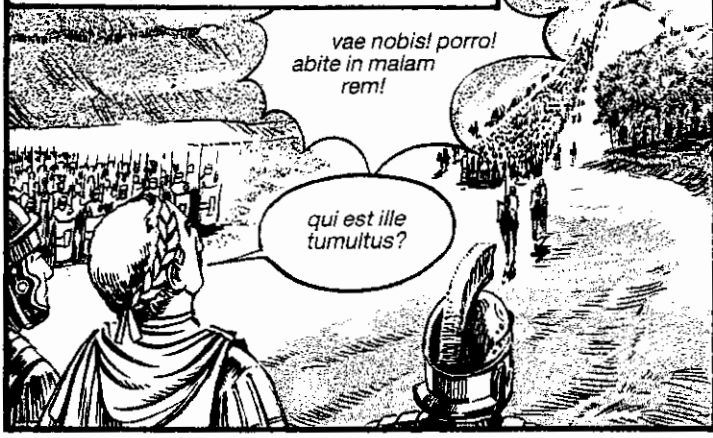
nonnullis post diebus quam nuntii equis abierunt, Caesar legiones suas victrices recenset.

militis tertiae legionis ordinati constiterunt!

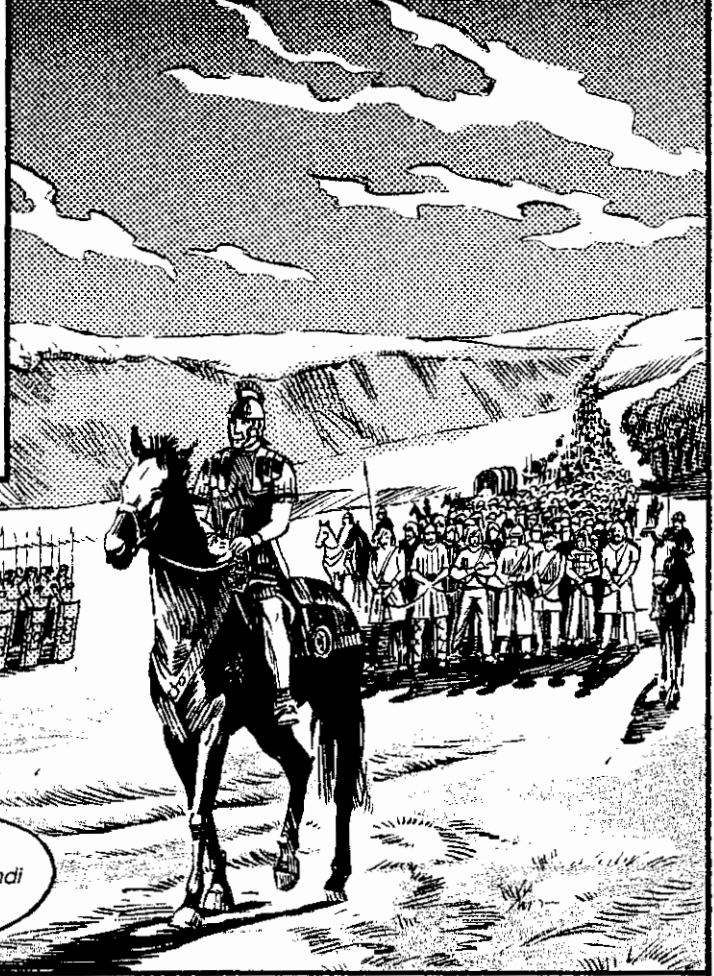
sed praeter voces victorum etiam lamentationes et exsecrationes audiuntur . . .

vae nobis! porro! abite in malam rem!

qui est ille tumultus?

viri pagi Verbigeni reducuntur.

Verbigeni reducuntur.

in hostium numero habendi sunt!

itaque Caesar reductos in hostium numero habuit: senes, aegroti, infantes ad sinistram, viri, mulieres liberique laboris patientes ad dextram ducuntur.

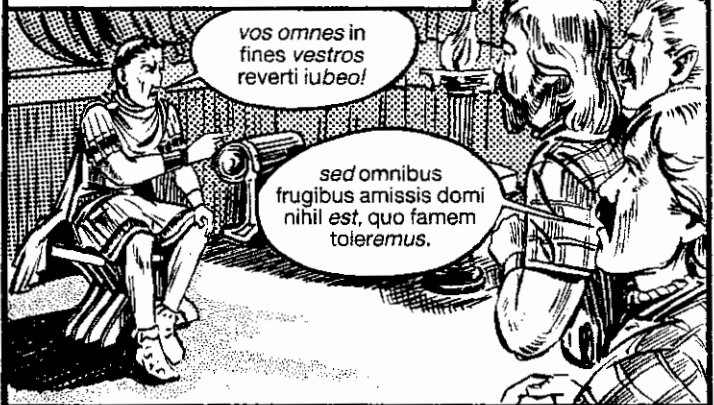
fac huc venias!

vae! eii!

ad sinistram!

monstrum hominis!

interea Caesar Helvetiis, Tulingis, Latobrigis Rauracisque condiciones dicit.

vos omnes in fines vestros reverti iubeo!

sed omnibus frugibus amissis domi nihil est, quo famem toleremus.

itaque Allobrogibus imperavi, ut vobis frumenti copiam facerent, vos autem oppida vicosque, quos incendistis, restituere iubeo. nunc vobis discedere licet.

ubi principes Helvetiorum discesserunt, Caesar, cur illos in patriam reverti iusserit, explanat.

id hac maxime ratione feci: eum locum, unde Helvetii discesserunt, vacare nolo . . .

ave, imperator! legatio Haeduorum te adit.

... ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, suis finibus in Helvetiorum fines transeant et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque sint.

Caesar postea, quae de ea re responderat, litteris mandare iussit:

BOIOS PETENTI-
BVS HAEDVIS QVOD
EGREGIA VIRTUTE
ERANT COGNITI,
VT IN FINIBVS SV-
IS CONLOCARENT,
CONCESSIT

QVIBVS ILLI
AGROS DEDE-
RVNT QVOS QVE
POSTEA IN PAREM
IVRIS LIBERTATIS-
QVE CONDICIONEM
ATQVE IPSI
ERANT RECE-
PERVNT

his verbis postea librarius aliqui haec addidisse videtur:

Caesar cum Varuccione et duobus legatis in tentorium scribarum se contulit, ubi cognoscit:

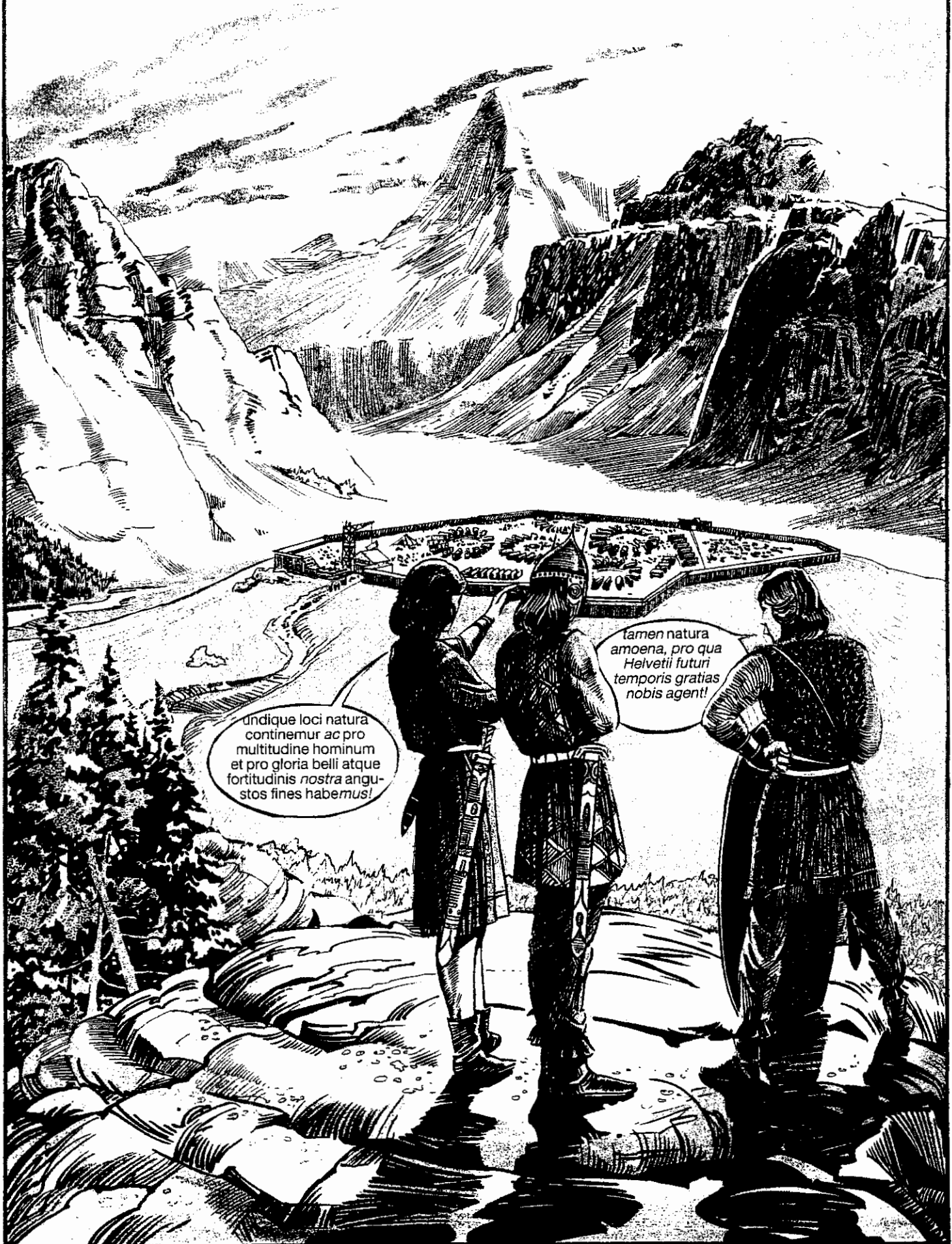
... litteris Graecis confectae et huc relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta est, qui numerus domo exierit eorumque qui arma ferre possint et item separatim pueri, senes mulieresque. in his chartis, tibi summam omnium capitum, quae domo exierunt quaeque domum redibunt, fecimus.

postea iussu Caesaris census eorum, qui domum redierunt, habebitur. hoc censu habito repertus est numerus milium centum et decem.

QVI DOMO EXIERVNT:

HELVETIORVM	CCLXVII
TVLINGORVM	XXXVI
LATOBRIGORVM	XIV
RAVRACORVM	XXIII
BOIORVM	XXXII
SVMMA OMNIVM	CCCLXVIII
EX HIS QVI ARMA FERRE POTVERVNT	XCII

*Helvetii bello confecto oppida
vicosque, quos incenderant,
restituunt, ut Caesar imperavit.*

*Undique loci natura
continemur ac pro
multitudine hominum
et pro gloria belli atque
fortitudinis nostra angu-
stos fines habemus!*

*tamen natura
amoena, pro qua
Helvetii futuri
temporis gratias
nobis agent!*

ANNOTATIO

Cara lectrix careque lector!

Manibus Tuis tenes primum fasciculum novae seriei, quae inscribitur „Scriptores antiqui Romani imaginibus exornati“. Inde ab anno 1973 o et homines privati et multi discipuli discipulaeque et magistri magistraeque in disciplina Latina libellis pictographicis magis magisque utuntur, ut sermonem Latinum sive discant sive excolant sive doceant. Cum numerus eorum, qui textus Latinos ratione pictarum historiolarum exhibitos legere malunt, in dies crescat, saepe in contrariam partem iure quodam affertur textus in bullis vocalibus contentos praecipuam quidem Latinitatem, tamen non authenticam praebere. Haec nova series illud damnum vitare conatur: textus non exhibet nisi a scriptoribus antiquis ipsis conceptos.

Hic primus fasciculus textum originale Belli Helvetici a C. I. Caesare concepti continet, quem invenies in opere eius De Bello Gallico I1-29. Verba quidem Caesaris caute ac provide generi libellorum pictographicorum adaptanda erant, quae condicio nonnullas difficultates attulit. E. g. oratio saepe ex tertia in primam personam transferenda, perlongae verborum comprehensiones in partes breviores dispertiendae erant. Hic concedendum est Romanos primi a. Chr. n. saeculi inter se colloquentes verbis sententiisque in Caesaris Bello Gallico exhibitis nequaquam usos esse. Tamen ne quis conturbaretur neve a verbis authenticis longius discederem, etiam in dialogis genus Caesareum dicendi tractavi.

Ceterum ut textus originalis facile ab additamentis commutationibusque meis discerni possit, verba vera Caesaris directis, sed omnia a me adaptata aut adiecta obliquis typis posita sunt. Ultra textum Caesaris integrum atque intactum, quem O. Seel in bibliotheca Teubneriana 1968 edidit, post partem imaginibus exornatam invenies, ut comparare possis, quae commutaverim. Parvi numeri in imis paginis partis depictae indicant capita sententiasque libri primi De Bello Gallico.

Sed non modo verba Caesaris quoad fieri potuit originalia, sed etiam res ad illud tempus pertinentes quam maxime authenticae exhibentur. Hac in re illi viro nomine Walter Schmid, qui hunc fasciculum delineationibus instruxit neque viribus neque tempore parcens, maximas ago gratias.

Cum summo studio ad hoc ipsum opus incubuerimus, tamen non paucos locos et ad verba et ad res spectantes meliores fieri posse conscius sum. Itaque unusquisque mihi litteris tradat, rogo, quae ad verba et res emendandas apta habeat, inscriptione cursuali utens hac:

Karl-Heinz Graf von Rothenburg
c/o Ernst Klett Schulbuchverlag
Redaktion Ib (Alte Sprachen)
Postfach 10 60 16
D-70049 Stuttgart

Postremum fore, ut hic „Caesar imaginibus exornatus“ Te delectaturus sit gaudiumque Latinitatis colendae aucturus, magnopere spero.

ADDENDA AB EDITIONE QUINTA

Quod hic libellus iam quintum divulgari potest, maximo me gaudio afficit. Omnibus, qui aut de verbis rebusque corrigendis me certiores fecerunt aut proposuerunt, quomodo libellum meliorem facere possem, maximas ago gratias! Paene omnia grato animo accepi atque perfeci. Imprius eos locos ex Caesaris de bello Gallico libro excerptos addidi, qui in scholis saepissime legi solent.

Rubricastellanus

GAIUS IVLIVS CAESAR:

BELLVM HELVETICVM

Commentariorum Belli Gallici

Liber I Capita 1-29

(1,1) Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. **(1,2)** hi omnes lingua institutis legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garunna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. **(1,3)** horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. **(1,4)** qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. **(1,5)** eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garunna flumine Oceano finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. **(1,6)** Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. **(1,7)** Aquitania a Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

(2,1) Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. is M. Messala M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: **(2,2)** perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. **(2,3)** id hoc facilius iis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. **(2,4)** his rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. **(2,5)** pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitraban-

tur, qui in longitudinem milia passuum CCXI, in latitudinem CLXXX patebant.

(3,1) His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. **(3,2)** ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. **(3,3)** is sibi legationem ad civitates suscepit. **(3,4)** in eo itinere persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et ab senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; **(3,5)** itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diviciaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet ei que filiam suam in matrimonium dat. **(3,6)** perfacile factu esse illis probat conata perficere propterea, quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: **(3,7)** non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. **(3,8)** hac oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

(4,1) Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. **(4,2)** die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. **(4,3)** cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; **(4,4)** neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

(5,1) Post eius mortem nihilominus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. **(5,2)** ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, **(5,3)** reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. **(5,4)** persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnabant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

(6,1) Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; **(6,2)** alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius propterea, quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado transitur. **(6,3)** extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. **(6,4)** omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone A. Gabinio consuli-bus.

(7,1) Caesari cum id nuntiatum esset eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit. **(7,2)** provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat – erat omnino in Gallia ulteriore legio una –; pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi. **(7,3)** ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere propterea, quod aliud iter haberent nullum; rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. **(7,4)** Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; **(7,5)** neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. **(7,6)** tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Id. Apr. reverterentur.

(8,1) Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. **(8,2)** eo opere perfecto praesidia

disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. **(8,3)** ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. **(8,4)** Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdium, saepius, noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

(9,1) Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. **(9,2)** his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. **(9,3)** Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. **(9,4)** itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

(10,1) Caesari nuntiat Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. **(10,2)** id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. **(10,3)** ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. **(10,4)** ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. **(10,5)** compluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

(11,1) Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduum fines pervenerant eorumque agros populabantur. **(11,2)** Haedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: **(11,3)** ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. **(11,4)** eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduum, Caesarem certiores faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. **(11,5)** item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. **(11,6)** quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus

fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

(12,1) Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate ita, ut oculis in utram partem fluat iudicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. **(12,2)** ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. **(12,3)** eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. **(12,4)** is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor partes vel pagos est divisa. **(12,5)** hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. **(12,6)** ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. **(12,7)** qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

(13,1) Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat atque ita exercitum traducit. **(13,2)** Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX aegerime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellexerent, legatos ad eum mittunt. cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. **(13,3)** is ita cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; **(13,4)** sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. **(13,5)** quod improvise unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. **(13,6)** se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. **(13,7)** quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecone exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

(14,1) His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent. **(14,2)** qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellexeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. **(14,3)** quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? **(14,4)** quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere.

(14,5) consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundoiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. **(14,6)** cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. **(14,7)** Divico respondit: ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint; eius rei populum Romanum esse testem. hoc responso dato discessit.

(15,1) Postero die castra ex eo loco movent. idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. **(15,2)** qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt, et pauci de nostris cadunt. **(15,3)** quo proelio sublatis Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum populerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. **(15,4)** Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis pabulationibusque prohibere. **(15,5)** ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut senis milibus passuum interesset.

(16,1) Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. **(16,2)** nam propter frigora – quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est – non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. **(16,3)** eo autem frumento, quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere volebat. **(16,4)** diem ex die ducere Haedui: conferri, comportari, adesse dicere. **(16,5)** ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diviciaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergobretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem, **(16,6)** graviter eos accusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit. multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

(17,1) Tum demum, Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. **(17,2)** hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterere, ne frumentum conferant, quod debeant: **(17,3)** praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possent, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; **(17,4)** neque dubitare debeant, quin si Helvetios superaverint, Romani una cum reliqua Gallia Haeduis liber-

tatem sint erepturi. **(17,5)** ab isdem nostra consilia quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari; hos a se coerceri non posse. **(17,6)** quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quamdiu potuerit tacuisse.

(18,1) Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diviciaci fratrem, designari sentiebat, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. **(18,2)** quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. dicit liberius atque audacius. eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: **(18,3)** ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. complures annos portoria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere propterea, quod illo licente contra liceri audeat nemo. **(18,4)** his rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; **(18,5)** magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere; **(18,6)** neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse, **(18,7)** ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. **(18,8)** favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Diviciacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. **(18,9)** si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. **(18,10)** reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum ab Dumnorige atque eius equitibus – nam equitatu, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix praerant –; eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

(19,1) Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitratur, quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet. **(19,2)** his omnibus rebus unum repugnabat, quod Diviciaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat; nam ne eius supplicio Diviciaci animum offenderet, verebatur. **(19,3)** itaque, priusquam quicquam conaretur, Diviciacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troucillum, principem, Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur; **(19,4)** simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. **(19,5)** petit atque hortatur, ut sine eius offensione

animi vel ipse de eo causa cognita statuatur vel civitatem statuere iubeat.

(20,1) Diviciacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: **(20,2)** scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere propterea, quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset, quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. **(20,3)** sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. **(20,4)** quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimatum non sua voluntate factum. qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. **(20,5)** haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. **(20,6)** Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Diviciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

(21,1) Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. **(21,2)** renuntiatum est facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum legatum pro praetore cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. **(21,3)** ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. **(21,4)** P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

(22,1) Prima luce, cum summus mons a Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, **(22,2)** Considius equo admissis ad eum accurrit, dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. **(22,3)** Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. **(22,4)** multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem ab suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiavisse. **(22,5)** eo die, quo consueverat, intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

(23,1) Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod

a Bibracte, oppido Haeduum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimans iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. **(23,2)** ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. **(23,3)** Helvetii seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac lacesere coeperunt.

(24,1) Postquam id animadvertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. **(24,2)** ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum; **(24,3)** in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocari ita, uti supra se totum montem hominibus completeret, interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. **(24,4)** Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; **(24,5)** ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

(25,1) Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. **(25,2)** milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt ea disiecta gladiis dstrictis in eos impetum fecerunt. **(25,3)** Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedimenta satis commode pugnare poterant, **(25,4)** multi ut diu iactato brachio praeoptarent scuta e manu emittere et nudo corpore pugnare. **(25,5)** tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. **(25,6)** capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi circumvenire, et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. **(25,7)** Romani conversa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

(26,1) Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. **(26,2)** nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. **(26,3)** ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est propterea, quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant et nonnulli inter carros rotasque mataras ac trabulas subiciebant nostrosque vulnerabant. **(26,4)** diu

cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. **(26,5)** ex eo proelio circiter milia hominum CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt. nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. **(26,6)** Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent; qui si iuvisent, se eodem loco quo Helvetios habiturum. ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi cequit.

(27,1) Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditioe ad eum miserunt. **(27,2)** qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. **(27,3)** eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. **(27,4)** dum ea conquiruntur et conferuntur nocte intermissa, circiter hominum milia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

(28,1) Quod ubi Caesar rescit, quorum per fines ierant, his uti conquirent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; **(28,2)** reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditioem accepit. **(28,3)** Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit et quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere, iussit. **(28,4)** id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. **(28,5)** Boios petentibus Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

(29,1) In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. **(29,2)** quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia ducenta sexaginta tria, Tulingorum milia XXXVI. Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. **(29,3)** summa omnium fuerunt ad milia trecenta sexaginta octo. eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium centum et decem.

ALII LOCI EX CAESARIS BELLI GALLICI COMMENTARIIS SELECTI

BELLUM CAESARIS CUM ARIOVISTO (130-53)

GALLIA CAESARE AUXILIUM CONTRA GERMANOS PETUNT

30 Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati principes civitatum ad Caesarem gratulatum conveniunt: ² intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, ³ propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent.

⁴ Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris facere voluntate liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. ⁵ Ea re permissa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

31 Eo concilio dimisso idem principes civitatum, qui ante adfuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ² Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. ³ Locutus est pro his Diviciacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius Arvernos. ⁴ Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcesserentur. ⁵ Horum primo circiter milia quindecim Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, tractos plures; nunc esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum. ⁶ Cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. ⁷ Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis et iure iurando civitatem obstringere sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploratorios neque recusatorios, quominus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. ⁸ Unum se esse ex omni civitate Haeduum, qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos

suos obsides daret. ⁹ Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus teneretur.

¹⁰ Sed peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harūdum milia hominum viginti quattuor ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. ¹¹ Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. ¹² Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit (quod proelium factum sit ad Magetobrigam), superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatumque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. ¹³ Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium; non posse eius imperia diutius sustineri.

¹⁴ Nisi quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accadat, experiantur. ¹⁵ Haec si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. ¹⁶ Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

32 Hac oratione ab Diviciaco habita omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. ² Animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesivit. ³ Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere.

Cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Diviciacus Haeduus respondit: ⁴ hoc esse miseriosem et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram ades-

set, horrent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

CAESAR CUM ARIOVISTO AGERE CONATUR

33 His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. Hac oratione habita concilium dimisit.

² Et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, imprimis, quod Haeduos, fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. ³ Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat; ⁴ neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. ⁵ Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

34 Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: ² si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. ³ Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno comitatu atque molimento in unum locum contrahere posse. ⁴ Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

35 His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: ² quoniam tanto suo populique Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: ³ primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Haeduos iniuria lacesseret neve his sociisque eorum bellum inferret. ⁴ Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M.

Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum.

36 Ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent; item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. ² Si ipse populo Romano non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri.

³ Haeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. ⁴ Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. ⁵ Haeduis se obsides redditurum non esse neque his neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe his fratrum nomen populi Romani afuturum.

⁶ Quod sibi Caesar denuntiaret se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. ⁷ Cum vellet, congregaretur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos quattuordecim tectum non subissent, virtute possent.

CAESAR MAGNIS ITINERIBUS AD ARIOVISTUM CONTENDIT . . .

37 Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur et legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: ² Haedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuissent; ³ Treveri autem pagos centum Sueborum ad ripas Rheni consedissem, qui Rhenum transire conarentur; his praesesse Nasuam et Cimerium fratres. ⁴ Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti se coniunxisset, minus facile resisti posset. ⁵ Ita re frumentaria, quam celerime potuit, comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

. . . ET OPPIDUM VESONTIONEM OCCUPAT.

38 Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere [triduique viam a suis finibus processisse]. ² Id ne accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existimabat.

³ Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, ⁴ idque natura loci

sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; 5 reliquum spatium, quod est non amplius pedum mille sescentorum, quā flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. 6 Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. 7 Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

MAGNUS TIMOR EXERCITUM ROMANUM OCCUPAT.

39 Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae comneatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepenumero sese cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret.

2 Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant; 3 quorum alius aliā causā illatā, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. 4 Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur.

5 Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatu praerant, perturbabantur. 6 Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae inter ipsos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. 7 Nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

CAESAR, POSTQUAM ORATIONE MENTES OMNIUM CONVERTIT, EXERCITUM CONTRA ARIOVISTUM DUCIT

41 Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi illata est, 2 princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. 3 Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti per eos Caesari satisfacerent: se neque

umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse.

4 Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Diviciacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. 5 Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris milia passuum quattuor et viginti abesse.

CAESAR ARIOVISTUM CONVENIT

42 Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, 3 magnamque in spem veniebat pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinaciā desisteret.

4 Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret; vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret: alia ratione sese non esse venturum.

5 Caesar, quod neque colloquium interpositā causā tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. 6 Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

43 Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. 2 Hic locus aequum fere spatium a castris utriusque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. 3 Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et praeter se denos ad colloquium adducerent, postulavit. 4 Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit: quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; 5 illum, cum neque adiutum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum.

6 Docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, 7 quae senatus consulta, quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius etiam, quam nostram

amicitiam appetissent. ⁸ Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velint esse; quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?

⁹ Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44 Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: ² Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et accessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. ³ Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno a se proelio pulsas ac superatas esse. ⁴ Si iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependissent.

⁵ Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere [atque se hac spe petisse]. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus se libenter recusaturum populi Romani amicitiam quam appetierit.

⁶ Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae oppugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit.

⁷ Se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. ⁸ Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. ⁹ Quod a senatu Haeduos amicos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse.

¹⁰ Debere se suspicari simulatā Caesarem amicitiam, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. ¹¹ Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. ¹² Quodsi eum interfecerit, multis se nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum (id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere), quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. ¹³ Quodsi decessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

45 Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: Neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. ² Bello superatos esse Arvernos et Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque stipendium imposuisset. ³ Quodsi antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

46 Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumultum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. ² Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. ³ Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos.

⁴ Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent eaque res colloquium diremisset, multo maior alicritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

ARIOVISTUS NUNTIOS CAESARIS IN CATENAS CONICIT

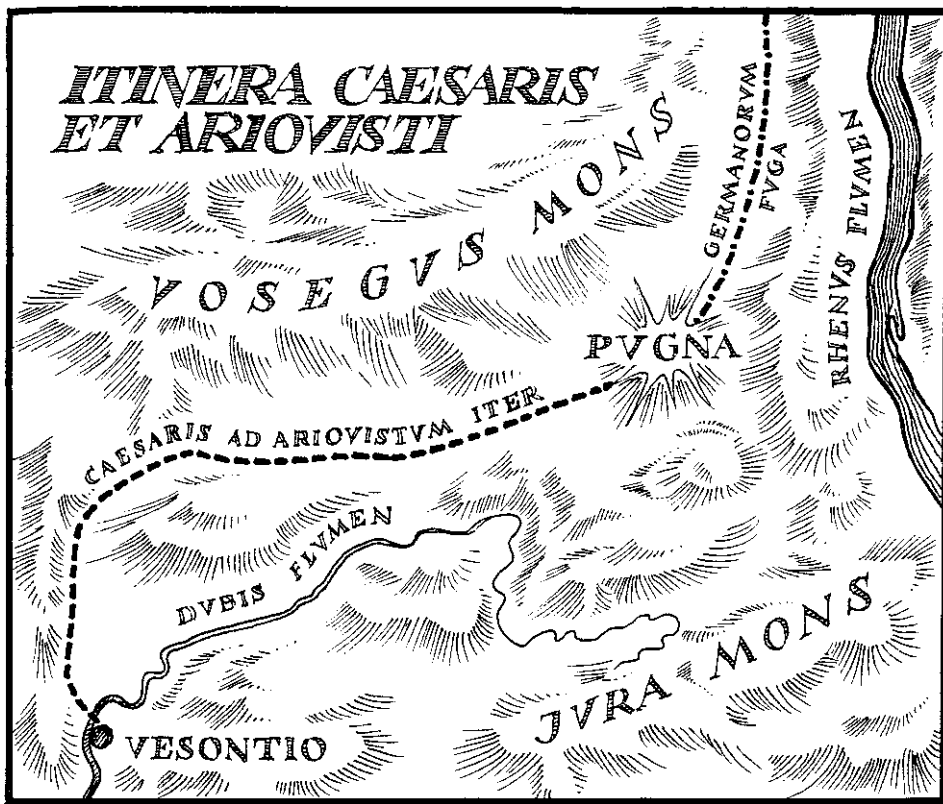
47 Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos misit: velle se de iis rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo; uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.

² Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conicerent.

³ Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat.

⁴ Commodissimum visum est C. Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et una M. Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. ⁵ His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent.

⁶ Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

CLADES GERMANORUM

51 Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit, alarios omnes in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit.

2 Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis Harūdes, Marcomannos, Tribōcos, Vangiōnes, Nemētes, Suebos, omnemque aciem suam raedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinquere-
tur. 3 Eo mulieres imposuerunt, quae ad proelium proficiscentes passis manibus flentes implorabant, ne se in servitum Romanis traderent.

52 Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis haberet; 2 ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. 3 Ita nostri acriter in hostes signo dato impe-

tum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non daretur. Relictis pilis comminus gladiis pugnatum est. 4 At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladium exceperunt. 5 Reperti sunt complures nostri, qui in phalangem insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. 6 Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam coniecta esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. 7 Id cum animadvertisset P. Crassus adulescens, qui equitatu praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

53 Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt nec prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum pervenerunt. 2 Ibi

perpauci aut viribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi salutem reppererunt.

3 In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus eā profugit; reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. 4 Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Suebā natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa, altera capta est.

5 C. Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostes equitatu insequentem incidit. 6 Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum ex manibus hostium sibi restitutum videbat neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. 7 Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Metius repertus et ad eum reductus est.

DE SUEBORUM GENERE (IV 1-3)

IV 1 3 Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. 4 Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt. 5 Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt; hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. 6 Sic neque agri cultura nec ratio atque usus belli intermittitur. 7 Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet. 8 Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus; 9 quae

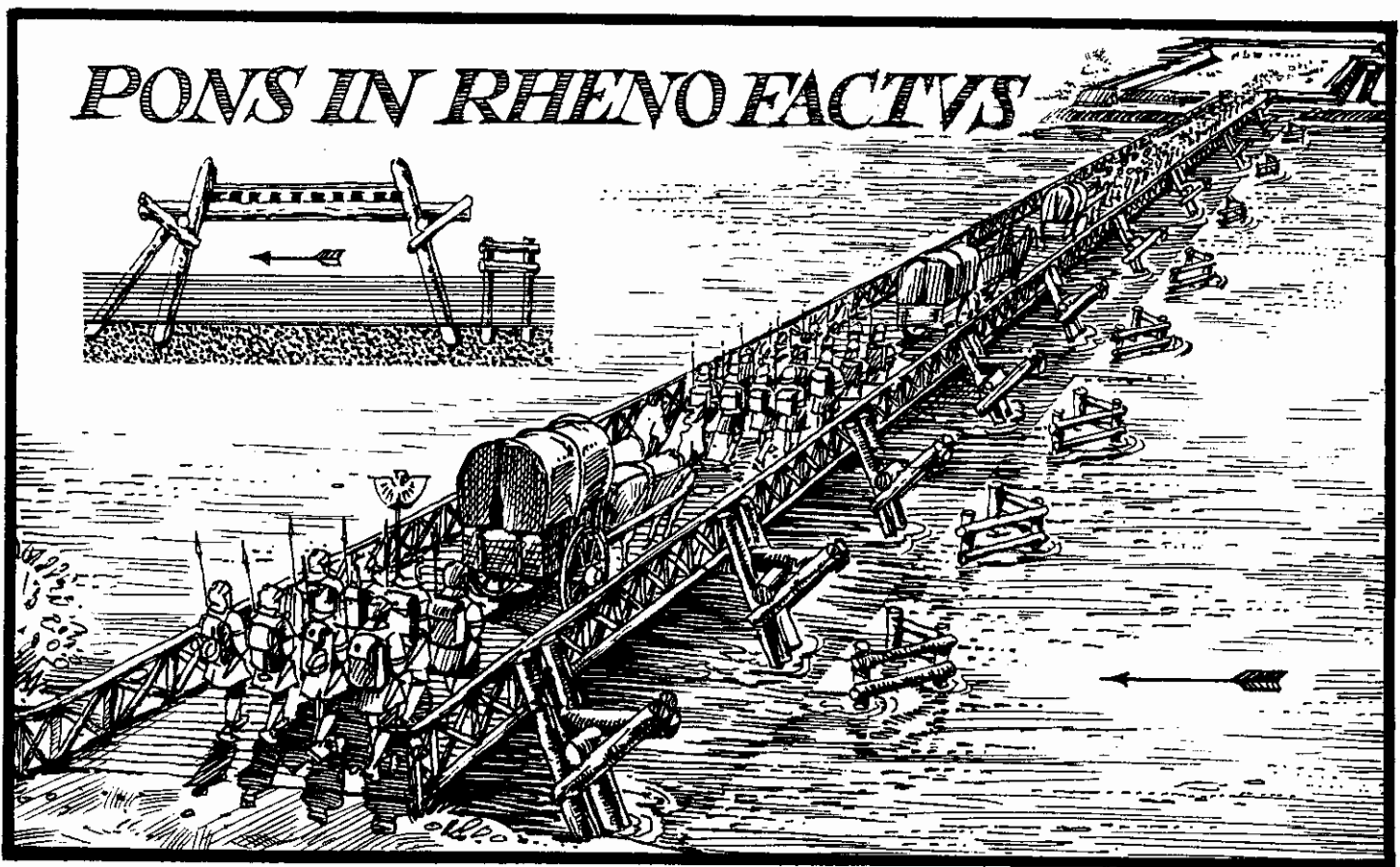
res et cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate vitae, quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciunt, et vires alit et immani corporum magnitudine homines efficit. 10 Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pelles habeant quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et laventur in fluminibus.

2 Mercatoribus est aditus magis eo, ut quae bello ceperint quibus vendant habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. 2 Quin etiam iumentis, quibus

maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. 3 Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; 4 neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti. 5 Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent. 6 Vinum omnino ad se importari non patiuntur, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

3 Publice maximam putant esse laudem quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. 2 Itaque una ex parte a Suebis circiter milia passuum centum agri vacare dicuntur. 3 Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; hi paulo sunt quam eiusdem generis ceteri humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant. 4 Hos cum Suebi multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

CAESAR RHENUM transgreditur (IV 16-19)

16 Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellexerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire.

17 Sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. 2 Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat.

18 Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. 2 Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fi-

nes Sugambrorum contendit. 3 Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet obsidesque ad se adduci iubet. 4 At Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

19 Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque his auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: 2 Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, li-

beros, uxores suaque omnia in silvis deponerent atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent. ³ Hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. ⁴ Quod ubi Caesar comperit, omnibus his rebus con-

fectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad utilitatem populi Romani profectum arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

CAESAR IN BRITANNIAM PROFICISCITUR (IV20-36)

²⁰ Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, ² quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. ³ Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam neque his ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Galliam, notum est. ⁴ Itaque evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quanta nationes incohererent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

²¹ Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum navi longa praemittit. ² Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. ³ Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. ⁴ Huc naves undique ex finitimis regionibus et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat, classem iubet convenire. ⁹ Volusenus perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur quaeque ibi perspexisset renuntiat.

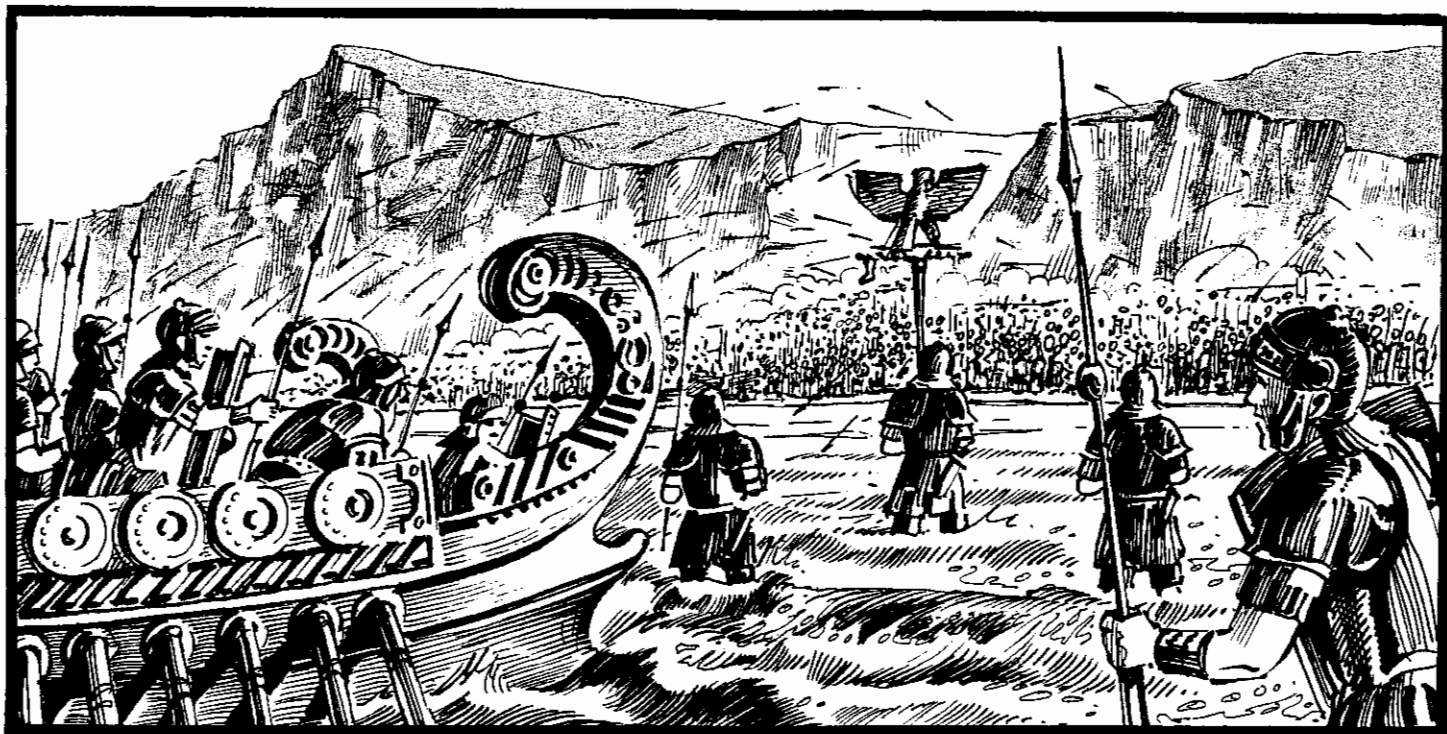
²² ³ Caesar navibus circiter LXXX onerariis coactis, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, id quaestori, legatis praefectisque distribuit. ⁴ Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco a milibus passuum VIII vento tenebantur, quominus in eundem portum venire possent: has equitibus tribuit. ⁵ Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, a quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; ⁶ P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

²³ His constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum tempestatem tertia fere vigilia naves solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi iussit. ² A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. ³ Cuius loci haec erat natura atque ita montibus mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. ⁴ Hunc ad egrediendum nequam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. ⁵ Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quae ex Voluseno cognovisset et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio maximeque maritimae res postularent, quae celerem atque instabilem motum haberent, ut ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. ⁶ His dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves constituit.

²⁴ At barbari consilio Romanorum cognito praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. ² Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum oppressis simul et de navibus desiliendum et in flucti-

bus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, 3 cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent. 4 Qui-

bus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur.

25 Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitator et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. 2 Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. 3 At nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, obtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: „Desilite“, inquit, „commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero.“ 4 Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. 5 Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. 6 Hos item ex proximis navibus cum conspexissent, subsequuti hostibus appropinquaverunt.

26 Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur; 2 hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, 3 alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. 4 Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. 5 Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam

dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non poterant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

27 Hostes proelio superati, simulatque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: obsides duros quaeque imperasset sese facturos esse polliciti sunt.

28 His rebus pace confirmata post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. 2 Quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno suo cum periculo deicerentur; 3 quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum propectae continentem petierunt.

29 Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. 2 Ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus complebat et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. 3 Compluribus navibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. 4 Neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus con-

stabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

30 Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se collocti, cum et equites et naves et frumentum Romanis deesse intellexerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, ² quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt rebellione facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. ³ Itaque paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

31 At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur.

² Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris cottidie in castra conferebat et, quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comparari iubebat. ³ Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

36 Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. ² His Caesar numerum obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. ³ Ipse idoneam tempestatem nactus paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; ⁴ sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reliquae, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

DE GALLIAE MORIBUS (VI 11-20)

VI 11 Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus et quo differant hae nationes inter sese proponere. ² In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt, ³ earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat; ⁴ idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret; suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. ⁵ Haec eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes civitates divisae sunt in duas partes.

12 Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani. ² Hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magna eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. ³ Proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ⁴ ut magnam partem clientium ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab his principum filios acciperent et publice iurare cogere nihil se contra Sequanos consilii inituros et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. ⁵ Qua necessitate adductus Diviciacus auxilium petendi causa Romam ad senatum profectus infecta re redierat. ⁶ Adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore condicione atque aequiore imperio uti videbantur, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata Sequani principatum dimiserant. ⁷ In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant se Remis in clientelam dicabant. ⁸ Hos illi diligenter tuebantur: ita novam et repente collectam auctoritatem tenebant. ⁹ Eo tamen statu res erat, ut longe principes Haedui haberentur, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

¹³ In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nulli adhibetur consilio. ² Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus, quibus in hos eadem omnia sunt iura quae dominis in servos. ³ Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum.

⁴ Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur; ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrunt magnoque hi sunt apud eos honore. ⁵ Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et si quod est facinus admissum, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt: ⁶ si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicitur. Haec poena apud eos est gravissima. ⁷ Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. ⁸ His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. ⁹ Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit aut, si sunt plures pares, suffragio druidum deligitur; nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. ¹⁰ Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique,

qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudicisque parent. ¹¹ Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata existimatur; et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

14 Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt. ² Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. ³ Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicinos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. ⁴ Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgus disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere (quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant). ⁵ In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. ⁶ Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

15 Alterum genus est equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut illatas propulsarent,) omnes in bello versantur, ² atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverrunt.

16 Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus atque ob eam causam, ² qui sunt affecti gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolatuos vovent administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, ³ quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. ⁴ Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. ⁵ Supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur; sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

DE GERMANIAE MORIBUS (VI21-28)

21 Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. ² Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. ³ Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; a parvis labori ac duritiae student. ⁴ Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali

17 Deorum maxime Mercurium colunt; (huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur) post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. ² De his eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere. Martem bella regere. ³ Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent; cum superaverunt, animalia capta immolant, reliquas res in unum locum conferunt. ⁴ Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet; ⁵ neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

18 Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. ² Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensum et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. ³ In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt.

19 Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. ² Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. ³ Viri in uxores sicuti in liberos vitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae illustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. ⁴ Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

vires nervosque confirmari putant. ⁵ Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus, cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

22 Agri culturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. ² Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magi-

stratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, quique una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque anno post alio transire cogunt. 3 Eius rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius quam ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; 4 ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23 Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. 2 Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope se audere consistere; 3 simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato. 4 Cum bellum civitas aut infert aut illatum defendit, magistratus, qui ei bello praesint et vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. 5 In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. 6 Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac desidia minuendae causa fieri praedicant. 7 Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint profiteantur, consurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque a multitudine collaudantur; 8 qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. 9 Hospitem violare fas non putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent sanctosque habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur.

24 Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrisque inopiam trans Rhenum colonias mitterent. 2 Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercyniam silvam – quam Eratostheni et

quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant – Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; 3 quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. 4 Nunc quoniam in eadem inopia, egestate patientiaque Germani permanent eodem victu et cultu corporis utuntur, 5 Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usum largitur, 6 paulatim assuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

25 Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. 2 Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; 3 hinc se flectit sinistrorsus diversis a flumine regionibus multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; 4 neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit; 5 multaque in ea genere ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant a ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

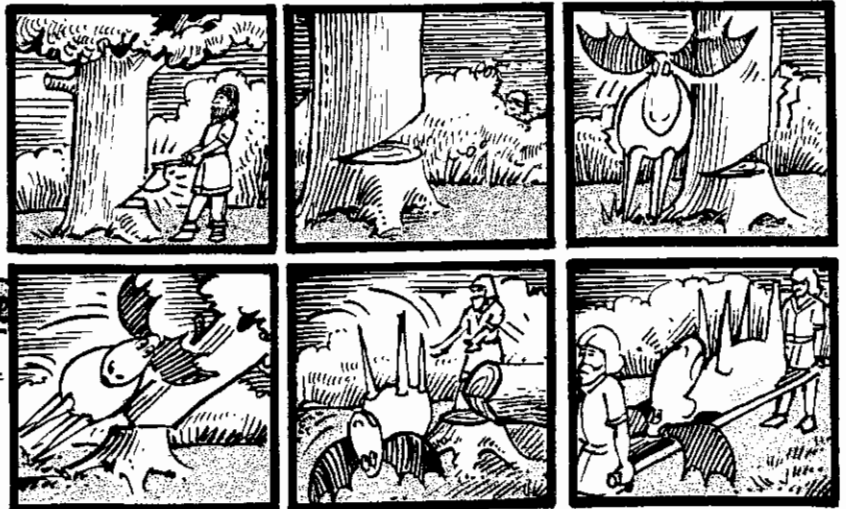
26 Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque directum his quae nobis nota sunt cornibus; 2 ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. 3 Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

27 Sunt item quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, 2 neque quietis causa procumbunt neque, si quo afflictas casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. 3 His sunt arbores pro cubilibus; ad eas se applicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. 4 Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se reci-

ITA GERMANI ALCES CAPTANT

(ut Caesar pro certo affirmat)

pere consuerint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt aut accidunt arbores tantum ut summa species earum stantium relinquatur. 5 Huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsae concidunt.

28 Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. 2 Magna vis eorum est et magna velocitas, neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. 3 Hoc se

labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relati in publicum cornibus, quae sint testimonio, magna ferunt laudem. 4 Sed assuescere ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. 5 Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum bouum cornibus differt. 6 Haec studiose conquisita a labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

CAESAR CUM VERGINGETORIGE DECERTAT (EX LIBRO VII)

1 Quia Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de P. Clodii caede de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia habere instituit. 2 Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur; addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res postulare videbatur: retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. 3 Hac impulsione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. 4 Indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant; 5 miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. 6 Imprimis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. 7 Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. 8 Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

CARNUTES PRINCIPES EX OMNIBUS TEMPORE CONSTITUTO BELLUM FACTUROS POLLICENTUR

3 1 Ubi ea dies venit, Carnutes Cotuato et Conconnetodumno ducibus desperatis hominibus Cenabum signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his C. Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. 2 celeriter ad omnes Galliae civitates fama perferitur. nam ubicumque maior atque inlustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hinc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; 3 ut tum accidit. nam, quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum sexaginta.

4 1 Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius, Arver-

nus, summae potentiae adulescens, cuius pater principatum totius Galliae obtinuerat et ob eam causam quod regnum adpetebat, a civitate erat interfectus convocatis suis clientibus facile incendit. 2 cognito eius consilio ad arma concurrunt. prohibetur a Gobannione patre suo reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia. 3 non desistit tamen atque in agrum habet dilectum egentium ac perditorum. hac coactione manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit; 4 hortatur ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. rex ab suis appellatur. 5 dimittit quoque versus legiones; obtestatur ut in fide maneat. 6 celeriter si Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Alibercos, Lemovices, Andes reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. 7 qua oblata potestate omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, 8 armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat constituit; in primis equitatum studet. 9 summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. 10 nam maiore con-

misso delicto igni atque omnibus tormentis necat, levio-
re de causa auribus desectis aut singulis effossis
oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et
magnitudine poenae perterreant alios.

6 His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille ur-
banas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum
pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam pro-
fectus est. **2** Eo cum venisset, magna difficultate affi-
ciebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset.
3 Nam si legiones in provinciam arcesseret, se absente
in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad ex-
ercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pa-
cati viderentur, suam salutem recte committi videbat.
7 Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam
civitatem Arvernensium conciliat. **2** Progressus in Nitiobro-
ges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna
coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptio-
nem facere contendit. **3** Qua re nuntiata Caesar omni-
bus consiliis anteverendum existimavit, ut Narbonem
proficisceretur. **4** Eo cum venisset, timentes confirmat,
praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis,
Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus
erant finitima, constituit, **5** partem copiarum ex provin-
cia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in
Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iu-
bet.

8 His rebus comparatis, represso iam Lucterio et re-
moto, quod intrare praesidia periculosum putabat, in
Helvios proficiscitur. **2** Etsi mons Cebenna, qui Arver-
nos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altis-
sima nive iter impediēbat, tamen discussa nive in altitu-
dinem pedum VI atque ita viis patefactis summo mili-
tum labore ad fines Arvernorum pervenit. **3** Quibus op-
pressis inopinantibus, quod se Cebenna ut muro muni-
tos existimabant ac ne singulari quidem umquam ho-
mini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus im-
perat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam
maximum hostibus terrorem inferant. **4** Celeriter haec
fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem
perterriti omnes Arverni circumstant atque obse-
crant, ut suis fortunis consulat neu se ab hostibus diripi
patiat, praesertim cum videat omne ad se bellum
translatum. **5** Quorum ille precibus permotus castra ex
Biturigibus movet in Arvernos versus.

9 At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de
Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per
causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu
discedit, Brutum adolescentem his copiis praeficit;
2 hunc monet, ut in omnes partes equites quam latis-
sime pervagentur; daturum se operam, ne longius tri-
duo a castris absit. **3** His constitutis rebus omnibus suis
inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Vien-
nam pervenit. **4** Ibi nactus recentem equitatum, quem
multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque
nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum in Lin-
gones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si
quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii,
celeritate praecurreret. **5** Eo cum pervenisset, ad reli-
quas legiones mittit priusque omnes in unum locum co-
git, quam de eius adventu Arvernensium nuntiari posset.

VERCINGETORIX PLURIBUS CLADIBUS ACCEPTIS RATIONEM BELLI GERENDI COMMUTAT.

quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in po-
testatem redacturum confidebat.

14 **1** Vercingetorix tot continuis incommodis Vellau-
noduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium
convocat. **2** docet longe alia ratione esse bellum ge-
rendum atque gestum sit; omnibus modis huic rei stu-
dendum, ut pabulatione et comœatu Romani prohi-
beantur. **3** id esse facile, quod equitatu ipsi abundant et
quod anni tempore sublevantur. **4** pabulum secari non
posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis pe-
tere; hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse.
5 praeterea salutis causa rei familiaris commoda negle-
genda; vicis atque aedificia incendi oportere hoc spa-
tio a via quoque versus, quo pabulandi causa adire
posse videantur. **6** harum ipsis rerum copiam suppe-
tere, quod quorum in finibus bellum geratur, eorum opi-
bus sublevantur; **7** Romanos aut inopiam non laturos
aut magno cum periculo longius a castris processuros;
8 neque interesse ipsosne interficiant impedimentisne
exuant, quibus amissis bellum geri non possit. **9** praeterea
oppida incendi oportere, quae non munitione et
loci natura ab omni sint periculo tuta, ne suis sint ad de-
tractandam militiam receptacula neu Romanis propo-
sita ad copiam comœatus praedamque tollendam.
10 haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius
aestimari debere liberos coniuges in servitute ab-
strahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

15 **1** Omnium consensu hac sententia probata uno die
amplius XX urbes Biturigum incenduntur. **2** hoc idem fit
in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia
conspiciuntur. quae etsi magno cum dolore omnes fe-
rebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se
prope explorata victoria celeriter amissa recuperaturos
confidebant. **3** deliberatur de Avarico in communi con-
cilio, incendi placeat an defendi. **4** procumbunt omni-
bus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope
Galliae totius urbem, quae et praesidio et ornamento sit
civitati, suis manibus succendere cogentur; **5** facile
se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omni-
bus partibus flumine et palude circumdata unum ha-
beat et perangustum aditum. **5** datur petentibus venia
dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et
precibus ipsorum et misericordia vulgi. defensores op-
pido idonei deliguntur.

DE AVARICO PUGNATUR. VERCINGETORIX PRODITIONIS INSIMULATUS FIDEM RESTITUERE POTEST

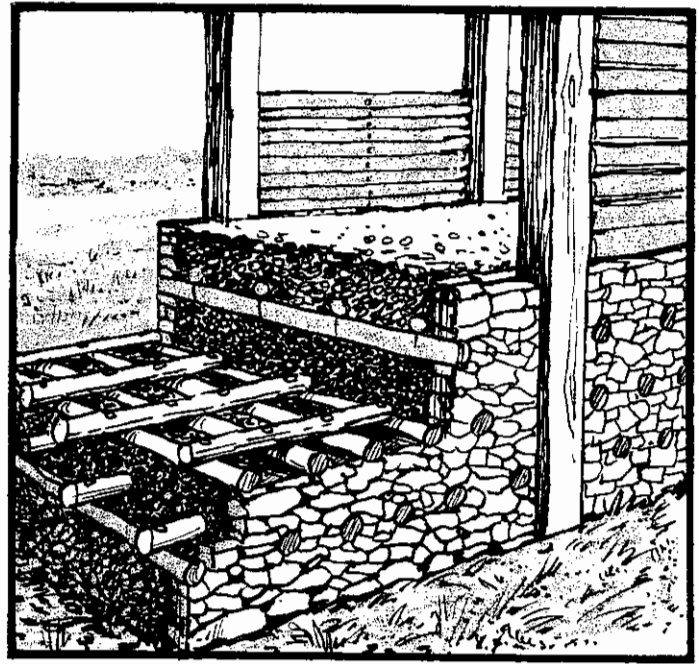
20 Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditiōnis in-
simulatus, quod castra propius Romanos movisset,
quod cum omni equitatu discessisset, quod sine impe-
rio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Ro-
mani tanta opportunitate et celeritate venissent; **2** non

haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio. tali modo accusatus ad haec respondit: 3 quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipse sine munitione defenderet; 4 equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo sint profecti. 5 Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molliem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. 6 Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despiciere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. 7 Imperium se a Caesare per prodicionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remitteret, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. 8 „Haec ut intellegatis“, inquit, „a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites.“ 9 Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excrucieverat. 10 Hi iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame atque inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; 11 simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse; itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. 12 „Haec“, inquit, „a me beneficia habetis, quem prodicionis insimulatis, cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame paene consumptum videtis; quem turpiter se ex hac fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.“

21 Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum administrari posse. 2 Statuunt, ut X milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur. 3 Nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod paene in eo, si id oppidum retinissent, summam victoriae constare intellegebant.

DE MURIS GALLICIS

23 1 Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. trabes derectae perpetuae in longitudinem paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo conlocantur. 2 hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur, ea autem quae diximus intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. 3 his conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. 4 sic deinceps omne opus contexi-

tur, dum iusta muri altitudo expleatur. 5 hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perumpi neque distrahi potest.

EXEMPLA FORTITUDINIS

25 1 Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum praetereundum non existimavimus. 2 quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sebi ac picis traditas glaebas in ignem e regione turris proiciebat, scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. 3 hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur. 4 eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus quam restincto aggere atque omni ea parte submotis hostibus finis est pugnandi factus.

ROMANI CAEDEM CENABENSEM ULCISCUNTUR

28 1 Hostes re nova perterriti, muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. 2 ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt, 3 parsque ibi, cum angusto exitu portarum

se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. 4 nec fuit quisquam qui praedae studeret. sic et Cenabensi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. 5 denique ex omni eo numero, qui fuit circiter milium XL, VIX DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt.

HAEDUI AD VERCINGETORIGEM DEFICIUNT

37 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitāvis Haeduus, cui magistratus adiudicatus a Caesare erat, sollicitatus ab Arvernīs pecunia cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. 2 Cum his praemium communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint. 3 Unam esse Haeduum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. 4 Esse nonnullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. 5 Cur enim potius Haedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem quam Romani ad Haeduos veniant?

6 Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. 7 Placuit, ut Litavicus decem illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

38 Litavicus accepto exercitu, cum milia passuum circiter triginta a Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans: „Quo proficiscimur“, inquit, „milites? 2 Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomārus, insimulati prodicionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. 3 Haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.“

4 Producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litavicus pronuntiaverat, multitudinē exponunt: 5 omnes equites Haeduum interfectos, quod collocuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede fugisse.

6 Conclamant Haedui et Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. 7 „Quasi vero“, inquit ille, „consilii sit res ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernīs nosmet coniungere. 8 An dubitamus, quin nefario facinore admissio Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus.“

9 Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una ierant; continuo magnum numerum frumenti com-

meatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. 10 Nuntios tota civitate Haeduum dimittit; eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

39 Eporedorix Haeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomārus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Diviciāco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conveniant nominatim ab eo evocati. 3 Ex his Eporedorix cognito Litavici consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiat civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere neque civitas levi momento aestimare posset.

40 Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, quod semper Haeduum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit. 3 C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit. Fratres Litavici cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes profugisse.

4 Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum viginti quinque agmen Haeduum conspicatur; immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. 5 Eporedorixem et Viridomārum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet.

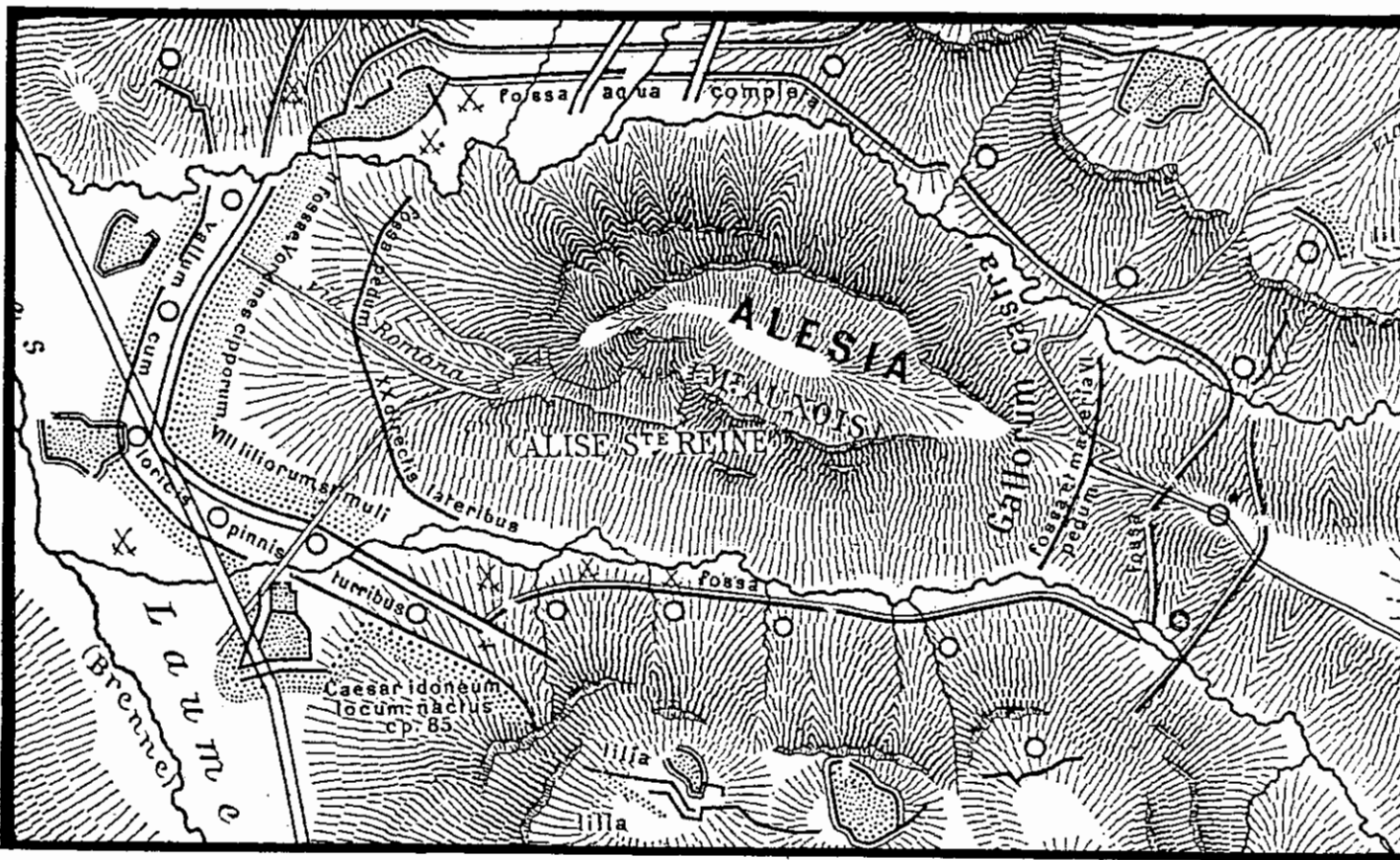
6 His cognitīs et Litavici fraude perspecta Haedui manus tendere et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. 7 Litavicus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam per fugit.

VERCINGETORIX AD ALESIAM DEVINCITUR

84 Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex oppido egreditur: crates, longurios, falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. 2 Pugnatur uno tempore omnibus locis atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma est, huc concurrunt. 3 Romanorum manus tantis munitionibus distinctetur nec facile pluribus locis occurrit. 4 Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post tergum pugnantibus existit, quod suum periculum in aliena vident virtute constare; 5 omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

85 Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit. 2 Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus, quo maxime contendere conveniat: 3 Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. 4 Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunus missus erat. 5 Alii tela coniciunt, alii te-

studine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt. 6 Agger ab universis in munitionem coniectus et ascensum dat Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, contegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

86 His rebus cognitis Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; 2 imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id nisi necessario ne faciat. 3 Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. 4 Interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta ex ascensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. 5 Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas explent, faucibus vallum ac lorica rescindunt.

87 Mittit primum Brutum adolescentem cum cohortibus quibusdam Caesar, post cum aliis C. Fabium legatum; 2 postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. 3 Restituto proelio ac repulsis hostibus eo, quo Labienum miserat, contendit; 4 cohortes quattuor ex proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et a tergo hostes adoriri iubet. 5 Labienus, postquam neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant, Caesarem per nuntios facit certiorum, quid faciendum existimet. Accelerat Caesar ut proelio intersit.

88 Eius adventu ex colore vestitus cognito quo insigni in proeliis uti consuerat turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. 2 Utrumque clamore sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor.

3 Nostri emissis pilis gladiis rem gerunt. 3 Repente protergum equitatus cernitur; cohortes [aliae] appropinquant. Hostes terga vertunt; fugientibus equites occurrunt. 4 Fit magna caedes. Sedullus, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria septuaginta quattuor ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. 5 Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum desperata salute concipias a munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audient ex castris Gallorum fuga. 6 Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. 7 De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fugam in civitates suas discedunt.

89 Postero die Vercingetorix concilio convocato bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, 2 et quoniam se fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre seu morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint. 3 Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Illi arma tradi, principes produci. 4 Ipse in munitionibus pro castris considit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiciuntur. 5 Reservatis Haeduus Arvernus, si per eos civitates recuperare posset, ex rebus captivis toti exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

90 His rebus confectis in Haeduos proficiscitur; civitatem recipit. 2 Eo legati ab Arvernus missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. 3 Captivorum circiter XX milia Haeduus Arvernusque reddit. 4 Legiones in hiberna mittit. 8 His rebus ex litteris Caesaris cognitis Romae dierum viginti supplicatio redditur.

Gallia aetate C. I. Caesaris

